

**TÜRKİYE'DE KAMU YÖNETİMİNDE
NEOLİBERAL DÖNÜŞÜM BAĞLAMINDA YENİ SAĞ MUHAFAZAKÂR ANLAYIŞIN
ÇÖZÜMLENMESİ:
TURGUT ÖZAL DÖNEMİ**
(Yüksek Lisans Tezi)
Havva Nur AKSU
Kütahya – 2018

T.C.
DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**TÜRKİYE’DE KAMU YÖNETİMİNDE NEOLİBERAL DÖNÜŞÜM
BAĞLAMINDA YENİ SAĞ MUHAFAZAKÂR ANLAYIŞIN
ÇÖZÜMLENMESİ: TURGUT ÖZAL DÖNEMİ**

Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Eray ACAR

Hazırlayan:
Havva Nur AKSU

Kütahya – 2018

Kabul ve Onay

Havva Nur AKSU'nun hazırladığı "Türkiye'de Kamu Yönetiminde Neoliberal Dönüşüm Bağlamında Yeni Sağ Muhafazakâr Anlayışın Çözümlemesi: Turgut Özal Dönemi" başlıklı Yüksek Lisans tez çalışması, jüri tarafından lisansüstü yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

.... /.... /2018

Tez Jürisi	İmza	
	Kabul	Red
Dr. Öğr. Üyesi Eray ACAR (Danışman)		
Dr. Öğr. Üyesi Selami ERDOĞAN		
Dr. Öğr. Üyesi Emre ORUÇ		

Doç. Dr. Ayhan KARAMAN
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Yemin Metni

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Türkiye’de Kamu Yönetiminde Neoliberal Dönüşüm Bağlamında Yeni Sağ Muhafazakâr Anlayışın Çözümlemesi: Turgut Özal Dönemi” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../2018

Havva Nur AKSU

Özgeçmiş

19.08.1991 tarihinde Antalya'da doğdu. İlköğretim, ortaöğretim ve lise eğitimini tamamladıktan sonra 2010 yılında Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümünü kazanarak lisans eğitimine başladı. 2014 yılında lisans eğitimini tamamladıktan sonra 2015 yılında Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans eğitimine başladı.

ÖZET

TÜRKİYE'DE KAMU YÖNETİMİNDE NEOLİBERAL DÖNÜŞÜM BAĞLAMINDA YENİ SAĞ MUHAFAZAKÂR ANLAYIŞIN ÇÖZÜMLENMESİ: TURGUT ÖZAL DÖNEMİ

AKSU, Havva Nur

Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Eray ACAR

Nisan, 2018, 141 sayfa

1980’li yıllar neoliberalizm açısından Türkiye’de dönüm noktası olmuştur. 1970’lerde yaşanan dünya ekonomik bunalımının akabinde refah devleti anlayışı terk edilerek yeni sağ ideoloji uygulanmaya başlanmıştır. 1980’lerde ortaya çıkan yeni sağ politikaların uygulayıcıları; ABD’de Ronald Reagan, İngiltere’de Margaret Thatcher, Türkiye’de ise Turgut Özal olmuştur. ABD’de Reaganizm, İngiltere’de Thatcherizm, Türkiye’de ise Özalizm olarak adlandırılan yeni sağ politikalar çerçevesinde birtakım gelişmeler yaşanmıştır.

1980’lerde, Türkiye’de, devletçilik politikalarının rafa kaldırılıp neoliberal politikaların uygulandığı bir dönem yaşanmıştır. Türkiye’de yaşanan toplumsal sorunlar ve siyasal istikrarsızlıklar ekonomik sıkıntılarla birleşince, 1980 sonrasında neoliberal bir dönüşüm başlamıştır. Süleyman Demirel hükümetinin Türkiye ekonomisini iyileştirmeye ve geliştirmeye dönük hazırladığı “24 Ocak 1980 ekonomik istikrar programı” ile Turgut Özal, bu neoliberal dönüşümü Türkiye’de başlatan kişi olmuştur.

Türkiye’de yeni sağ ideoloji, “24 Ocak Kararları” ile uygulama alanı bulabilmiştir. Bu kararlarla Türkiye’de yapısal dönüşüm sürecine girilmiştir. Neoliberal ekonomi programının uygulanmasıyla liberal ekonomi dönemi başlamış, Türkiye ekonomisi dış rekabete açık bir hale getirilmiş, özelleştirme uygulamaları yapılarak devletin küçültülmesi sağlanmıştır. Ancak bu gelişmeler ilk başta olumlu olsa da ilerleyen dönemlerde olumsuz sonuçlar yaratmıştır. Ayrıca bu dönemde ihracatta artış yaşanırken, piyasa ekonomisine yönelik gereken altyapı hazırlanamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Neoliberalizm, 24 Ocak Kararları, Turgut Özal, 12 Eylül Darbesi,

Yeni Sağ.

ABSTRACT**ANALYSIS OF NEW CONCEPT IN THE RIGHT WING CONSERVATIVE
NEOLIBERAL TRANSFORMATION PUBLIC ADMINISTRATION CONTEXT
OF TURKEY: TURGUT OZAL PERIOD**

AKSU, Havva Nur
M. Sc. Thesis, Department of Public Administration
Supervisor: Dr. Instructor Eray ACAR
April, 2018, 141 page

1980 has been a turning point in Turkey in terms of neoliberalism. Following the crisis of the world in the 1970s, the welfare state concept was abandoned and the new right ideology began to be applied. The practitioners of the new right politics that emerged in the 1980s; the United States Ronald Reagan, Margaret Thatcher in Britain, has been the case of Turkey, Turgut Ozal. US Reaganism, Thatcherism in Britain, a number of new developments under the right policies in Turkey have called Ozalizm.

In the 1980s, in Turkey, there was a period where implementation of the rack lifted statist policies of neoliberal policies. Social problems and political instability coupled with economic difficulties experienced in Turkey, began in 1980 after a neoliberal transformation. Süleyman Demirel government prepared to reform and improve Turkey's economy "January 24, 1980 economic stabilization program" by Turgut Ozal, it was the first political leader of the neoliberal transformation started in Turkey.

New right-wing ideology in Turkey, "24 January Decisions" was able to find applications. This decision was entered into the process of structural transformation in Turkey. Neoliberal economic era has begun for the implementation of liberal economic program, Turkey has become an open economy to foreign competition, downsizing of the state has been achieved by making privatization process. However, these developments were positive at first, but they had negative consequences in the following periods. Moreover, while there was a positive increase in exports during this period, the infrastructure needed for free market economy was not prepared.

Keywords: Neoliberalism, Decisions of 24 January, Turgut Ozal, 12 September Coup D'etat, New Right.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

YENİ SAĞ İDEOLOJİNİN OLUŞUMUNA DAİR KAVRAMLAR

1.1. LİBERALİZM, LİBERALİZMİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE TÜRLERİ ...5	
1.1.1. Liberalizm	5
1.1.2. Liberalizmin Tarihsel Gelişimi	12
1.1.3. Liberalizmin Türleri	14
1.1.3.1. Klasik Liberalizm	14
1.1.3.2. Sosyal Liberalizm	17
1.1.3.3. Neoliberalizm.....	19
1.2. MUHAFAZAKÂRLIK, MUHAFAZAKÂRLIĞIN TARİHSEL GELİŞİMİ VE TÜRLERİ22	
1.2.1. Muhafazakârlık	22
1.2.2. Muhafazakârlığın Tarihsel Gelişimi.....	25
1.2.3. Muhafazakârlığın Türleri: Klasik ve Neo-Muhafazakârlık	29
1.2.4. Yeni Sağ Muhafazakâr Anlayışı	31

İKİNCİ BÖLÜM

LİBERALİZMİN TÜRKİYE SERÜVENİ

2.1. OSMANLI DÖNEMİ	37
2.2. TEK PARTİ DÖNEMİ	40
2.2.1. 1923–1929 Dönemi.....	40
2.2.1.1. 17 Şubat 1923 İzmir İktisat Kongresi	41
2.2.1.2. 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması.....	43
2.2.1.3. 1929 Buhranı.....	44
2.2.2. 1930–1938 Dönemi.....	45
2.3. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ VE SONRASI	48

2.3.1. 1960 Darbesi ve 1961 Anayasası	54
2.3.2. Kalkınma Planları	55
2.3.3. 1970'li Yıllarda Yaşanan Gelişmeler	58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE NEOLİBERAL DÖNÜŞÜM, YENİ SAĞ VE MUHAFAZAKÂRLIK: TURGUT ÖZAL DÖNEMİ (1980-1989)

3.1. TURGUT ÖZAL'IN BİYOGRAFİSİ	63
3.2. NEOLİBERAL POLİTİKALARA GİRİŞ	63
3.2.1. 12 Eylül 1980 Askerî Darbe Dönemi ve 1982 Anayasası.....	65
3.2.2. 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararları	68
3.3. NEOLİBERAL POLİTİKALAR BAĞLAMINDA YENİ SAĞ	74
3.3.1. Turgut Özal ve Yeni Sağ İdeoloji.....	75
3.4. TURGUT ÖZAL DÖNEMİNDE NEOLİBERALİZM	77
3.4.1. Turgut Özal ve Anavatan Partisi	79
3.4.1.1. Anavatan Partisi'nin Siyasî Yapısı ve Programı	82
3.4.2. Turgut Özal Dönemi İktisadî Liberalizm	89
3.4.2.1. Dış Politika	90
3.4.2.2. Vergi Sistemi	94
3.4.2.3. Özelleştirme	94
3.4.3. Turgut Özal Dönemi Siyasî Liberalizm	96
3.4.3.1. Türkiye - AET İlişkileri	99
3.4.3.2. Turgut Özal Dönemi Güneydoğu Sorunu	102
3.4.3.3. Turgut Özal'ın Özgürlük Anlayışı	105
SONUÇ.....	108
KAYNAKÇA	113
DİZİN	132

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
AP	Adalet Partisi
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİK	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
ANAP	Anavatan Partisi
BAB	Batı Avrupa Birliği
BM	Birleşmiş Milletler
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DP	Demokrat Parti
ECO	Ekonomik İşbirliği Örgütü
GAP	Güneydoğu Anadolu Kalkınma Projesi
GSMH	Gayri Safi Millî Hasıla
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	Uluslararası Para Fonu
KDV	Katma Değer Vergisi
KEİ	Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
KİT	Kamu İktisadî Teşebbüsü
MGK	Millî Güvenlik Konseyi
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MSP	Milli Selamet Partisi
OECD	Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
TCK	Türk Ceza Kanunu
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri

TEZ METNÍ

GİRİŞ

Liberalizmin Türkiye üzerinde yarattığı etkiler, 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile ortaya çıkmaya başlamıştır. Ancak teoride ve pratikte 1980'lere kadar ciddi adımlar atılamamıştır. 1980'lerde, Turgut Özal döneminde, ekonomide gerçekleştirilen dışa açılma ile birlikte liberalizmin etkilerinden kaçabilmek pek de mümkün olmamıştır.

Cumhuriyetin ilanından sonraki süreçte uygulanan ekonomiye yönelik politikalar, ağırlıklı olarak liberal nitelikte olmuştur. 1950 dönemi, Türkiye'de devletçilikten liberalizme doğru geçişi simgelemektedir. Demokrat Parti döneminde devletçi politikalar değiştirilmeye çalışılarak ekonomide liberal bir modele geçiş amaçlanmıştır. 1960 döneminde ise iktisadî anlamda liberalizmden uzaklaşmış, ağırlıklı olarak karma ekonomik sistem ön planda olmuştur.

1970'li yıllarda Keynesyen modelin kriz yaşamasıyla birlikte, özellikle ileri kapitalist ülkelerde egemenliği sağlayan yeni sağ ideoloji (Topal, 2002: 65); liberalizmin sınırlı devlet ve piyasa ekonomisi ile muhafazakâr düşüncenin sosyal ve siyasal düzenin istikrarına yaptığı vurgu dikkate alınarak oluşturulmuştur (Uluç, 2014: 108). Bu ideolojinin Türkiye'deki temsilcisi ise Turgut Özal olmuştur.

1960'tan 1980 dönemine kadar olan süreç incelendiğinde siyasal liberalizmin geri plana itildiği, siyasî ve iktisadî anlamda tekrar devletçiliğe doğru yönelimlerin olduğu; ayrıca ekonomide kalkınma planlarının ve ithal ikameci politikaların uygulandığı, devletin ekonomiye müdahale edebildiği görülmektedir. Bu dönemde gerçekleşmiş olan 27 Mayıs darbesi, kalkınma planlarının uygulanması ve petrol krizleri liberalizmin etkisini yitirmesine sebep olmuştur.

1980 döneminde, dünyada ve Türkiye'de önemli yapısal dönüşümler yaşanmıştır. Bu süreçte etkili olan liderler ise ABD'de Ronald Reagan, İngiltere'de Margaret Thatcher, Türkiye'de ise Turgut Özal olmuştur.

Özal, 1983'te gerçekleştirilen seçimleri kazanarak askerî rejimden devraldığı iktidarlığı 1989 yılına kadar sürdürmüştü; bu süreçte de Türkiye'de liberalleşmeye yönelik önemli adımlar atmıştır. Askerî yönetim sonrasında iktidara gelen Özal liderliğindeki Anavatan Partisi (ANAP), Batı'da uygulanan yeni liberal sağ politikaları Türkiye'de uygulama yolunda ilerlemiştir.

1980’li yıllar; dünyada devletçi uygulamalardan vazgeçilen, cumhuriyetin kuruluşundan bu yana sürdürülen ithal ikameci sanayi politikalarının yerine ihracata dayanan, serbest piyasa ekonomisi ve sınırlı devlet anlayışını savunan neoliberal politikaların uygulandığı bir dönem olmuştur. Bu politikalar Süleyman Demirel hükümeti döneminde alınan “24 Ocak Kararları” ile gündeme gelmiştir. Ancak kararların uygulanabilirliği, askerî rejim döneminde başbakan yardımcısı ve ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısı olan Turgut Özal ile birlikte mümkün olmuştur. Demokratik sivil siyasal yaşamı kesintiye uğratan 12 Eylül 1980 darbesinin sonrasında oluşan siyasal ortam Turgut Özal’ın neoliberal politikalarını uygulaması için uygun bir ortam oluşturmuştur.

12 Eylül darbesinin akabinde siyasal hayata girerek uzun süre Türkiye’nin yönetiminde etkin olan Özal, yapmış olduğu uygulamalarla darbe sonrasında ülkenin normal siyasal yaşama dönmesini sağlamıştır. Özal, Batı’da 1980 sonrasında gerçekleşen hem siyasî hem de iktisadî gelişmeleri takip ederek Türkiye’de uygulamaya çalışmıştır. Bu dönemde uygulanan neoliberal politikaların sonucunda, dış ticarete olumlu gelişmeler yaşanmasına ve ekonomide canlanma olmasına rağmen enflasyon, işsizlik ve borçlarda artış meydana gelmiştir.

Özal, Anavatan Partisi’nin dört eğilimini “milliyetçi, muhafazakâr, liberal ve sosyal adaletçi” olarak tanımlamış; düşünce, teşebbüs, din ve vicdan özgürlüğü üzerinde durmuştur. Üstelik kutsal devlet anlayışına karşı çıkmış, bürokratik yönetimi eleştirerek bürokrasinin gücünü kırmaya çalışmıştır. Milletın devlet için değil, aksine, devletin millet için var olduğunu ve milletle bütünleşmesi gerektiğini savunmuştur. Özal’a göre devlet; bireylerin önündeki engelleri kaldırmakla görevlidir ve piyasaya müdahalede bulunmadan, piyasanın düzgün bir biçimde işleyebilmesi için düzenleyici ve tanzim edici rol üstlenmelidir. Ancak Özal dönemindeki uygulamalarda devletin piyasaya yönelik çeşitli şekillerde müdahaleleri ve devletin otoriter gücü devam etmiştir.

Özal millî ve manevî değerlerin korunması hususunda hassas olmuş; aileyi millî ve manevî değerlerin korunmasında bir güvence olarak görmüştür. Ayrıca dinî-muhafazakâr değerlerin korunması için devletin eğitim kurumlarında din eğitimiyle ilgili önlemler alması gerektiğini savunmuştur. Özal, muhafazakârlığını modernlikle bütünleştirilmesi yönüyle hem muhafazakâr hem de modern bir siyasetçi olmuştur.

Özal liderliğindeki Anavatan Partisi, liberal değerlerle muhafazakâr değerleri bir araya getirmiştir. Kendilerini “modern muhafazakâr” olarak gören parti yöneticileri, muhafazakâr değerler ile Batı’nın akılcılığını birleştirmeye çalışmışlardır.

Bu çalışmada; Turgut Özal döneminde, Türk kamu yönetiminde neoliberal dönüşüm bağlamında yeni sağ muhafazakâr anlayışın çözümlenmesi konusu ele alınmıştır. Araştırmada özellikle 1980 sonrasında dünyada etkisi hissedilmeye başlayan neoliberal politikalar üzerinde durulmuş, 1980’den 1989’a kadar olan süreç irdelenmiştir.

Yapılan araştırma, Özal döneminde gerçekleştirilen dönüşümün iktisadî ve siyasî alanda olduğunun kanıtlanması bakımından önem teşkil etmektedir. Araştırmada, Özal’ın 1983-1989 döneminde kamu yönetiminde gerçekleştirdiği neoliberal dönüşümden yola çıkılarak siyasî ve iktisadî liberal uygulamalar üzerinde durulmuştur. Ayrıca Özal döneminde uygulanan liberal uygulamalara değinilmiş; Özal’ın neoliberal politikalarına, siyaset anlayışına, ekonomi politikalarına, yapmış olduğu konuşmalardan birkaçına yer verilmiştir.

Kaynak olarak ise araştırma konusuyla ilgili bilgilerin bulunduğu kitaplardan, ansiklopedilerden, tezlerden, makalelerden, akademik çalışmalardan, web sitelerinden, dergilerden, ayrıca Özal’a ait konuşmalardan ve açıklamalardan, ANAP’ın programlarından ve hükümet politikalarından yararlanılmıştır.

Üç bölüm olarak hazırlanan çalışmanın birinci bölümünde; konunun anlaşılabilir şekilde olması için “liberalizm, muhafazakârlık ve yeni sağ” kavramlarının tanımlarına, çeşitlerine ve tarihsel gelişim süreçlerine yer verilmiştir. İkinci bölümde; liberalizmin Türkiye’deki gelişimi ele alınarak, Osmanlı döneminden başlayarak Özal dönemine kadar olan iktisadî sürecin değerlendirilmesi yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise 1980-1989 dönemi baz alınarak Türkiye’deki neoliberal dönüşüm süreci; 24 Ocak kararları, 1980 darbesi ve Anavatan Partisi’nin siyasî ve iktisadî liberalizmi irdelenmiştir. Ayrıca Özal’ın liderliğindeki ANAP’ın iktidarda olduğu sürede yürütülen politikaların yeni sağ ideolojiyle ne kadar uyumlu olduğu tespit edilmiştir. Özal döneminde uygulanan yeni sağ politikaların Türk siyasal hayatında ne ölçüde etkili olduğu ve uygulanabildiği tartışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

YENİ SAĞ İDEOLOJİNİN OLUŞUMUNA DAİR KAVRAMLAR

1.1. LİBERALİZM, LİBERALİZMİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE TÜRLERİ

1.1.1. Liberalizm

Liberal düşüncenin modern temelleri 17. yüzyılın son, 18. yüzyılın ise ilk döneminde atılmıştır. 17. yüzyıl düşünürlerinden olan John Locke, liberalizmin siyasî yönünün önemini ortaya çıkarmada etkili olmuş ve siyasî liberalizmin kurucusu olarak kabul edilmiştir. John Locke, bir arada yaşayan bireylerin, “yaşam, mülkiyet ve özgürlük” gibi doğal haklara sahip olduğunu ve tüm doğal hakların korunması gerektiğini; bunun için de devletin gerekliliğini savunmuştur. Ayrıca, kendinden sonraki çoğu düşünürü –özellikle David Hume’u- etkilemeyi de başarmıştır. David Hume da eserleriyle liberalizme önemli katkılar sağlamıştır. Hume’un fikirleri, onun anti-rasyonalist liberalizmin ilk savunucularından biri olmasını sağlamıştır. Hume’a göre kurum ve kurallar kendiliğinden oluşmuştur ve işleyişlerine müdahale edilmemelidir. Adam Smith ise liberalizmin iktisadî yönünü ilk defa sistematik biçimde inceleyen düşünür olmuştur (Aktan, 1995: 8). Liberal düşüncelerin Türkiye’ye gelişi ise 19. yüzyılda mümkün olmuştur. Liberal düşüncelerin, ilk başta “tanzimat ve ıslahat” kavramlarıyla Osmanlı’ya ulaşmasıyla liberalleşme yolundaki ilk adım atılmıştır (Seyitdanlıoğlu, 1996: 103).

Liberalizm; sistematik olarak iktisadî alanda Smith, siyasî alanda ise Locke tarafından geliştirilmiştir. Liberalizmin Fransa’daki öncüleri Montesquieu, Rousseau ve Tocqueville olmuştur. Ayrıca Kant, Schiller, Modison ve Marshall liberalizmin ortaya çıkmasındaki önemli kişilerdir. Adam Smith “Ulusların Zenginliği” adlı eserinde, klasik liberalizmin ilkelerini açıkça ortaya koymuştur. Smith, ekonominin işleyişinde doğal bir düzenin varlığını kabul etmiş; bu duruma da “görünmez el” ismini vermiştir. Smith, bu doğal düzenin tanrı gücüne değil de kişisel teşebbüs gücüne dayanarak işleyeceğini savunmuştur (Aktan, 1995: 7-10).

19. yüzyılda gelişiminin tamamlandığı kabul edilen liberalizm, 20. yüzyılda yani 1929’da büyük bir kriz aşamasına girmiştir. Tüm dünyada yaşanan büyük buhran döneminden sonra Keynesyen iktisadın müdahaleci devlet anlayışı önemli olmaya başlamıştır. Keynesyen politikalar, her ülkede, 1970’lerin sonuna kadar uygulanabilmiş; böylelikle de devletin iktisadî alandaki rolü ve gücü artmıştır. Bunun akabinde, devletin

büyümesiyle ortaya çıkan enflasyon, kronik bütçe açıkları ve yüksek vergi yükü gibi sorunlar, iktisatçıların yeni çözüm bulabilme çabasına girmelerine sebep olmuştur (Aktan, 1999: 146).

Yayla (2002: 15-16)'ya göre liberalizm ilk kez 19. yüzyılın başlarında siyasî terminolojiye giren, yüzyılın sonlarına doğru da siyaset sözlüğüne yerleşen ve “laissez faire laissez passer” yani “bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler” ifadesinin yerini almayı başaran bir ideolojidir. Ayrıca düşünce, ifade, basın özgürlüğünü ve serbest piyasa ekonomisini savunan kişileri adlandırmak için kullanılan bir kavram olmuştur.

Liberalizm, devletin denetim ve gözetiminden toplumu arındırmayı amaç edinmiştir. Başlangıçta feodal düzene ve monarşiye karşı iken, daha sonra devletin müdahalesine karşı olan “bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler” düşüncesiyle hareket eden ekonomik anlayışı ve düzeni savunmaya başlamıştır (Cizrelioğulları, 2013: 4). Liberalizmin temeli olan bu düşüncüyü; fertlerin hem dinî ve iktisadî faaliyetlerinde hem de düşünce ve kültürel yönden serbest bırakılması gerektiği olarak özetlemek mümkündür (Racio, 2002: 135).

Liberalizmin birçok farklı tanımlamaları yapılmıştır. Başka birkaç tanımlara daha bakacak olursak; Çetin (2001: 219-220)'in tabiriyle liberalizm; düşünsel temelleri 17. yüzyılda atılan siyasal bir düzendir ve felsefî temellerini Locke, Smith, Hume, Mill, Bentham vd düşünürler görüşleriyle şekillendirmiştir. Bu düşünürlerden Locke, Hume, Smith'in görüşlerine kısaca değinmek gerekirse; Locke, liberalizmin öncüsü kabul edilmekte, devletin özgürlükleri güvenceye alması gerektiğini yani “toplum sözleşmesi” teorisiyle bireyin sahip olduğu doğal hakların korunması gerektiğini savunmaktadır. Hume, aklın bireysel çıkarlar peşinde olduğunu, özgürlüğün insanın doğası olduğunu, en adil düzenin doğal düzen olduğunu, devletin bu doğal düzene müdahalede bulunmaması gerektiğini savunmaktadır. Smith, bireyin kendi çıkarları peşinde koşarak toplumsal çıkarı arttırmada faydası olduğunu, en özgür olanın doğal düzen olduğunu, devletin güvenliği sağlama görevlerinden başka bir alana müdahale etmemesi gerektiğini savunmaktadır.

Aktan (1994: 13)'a göre liberalizm; Fransızca “Libre” kelimesinden türetilmiştir ve bu kelime “boş, serbest” anlamlarına gelmektedir. Liberalizm; temeli bireycilik olan, bireyin siyasî ve ekonomik haklarını ve özgürlüklerini güvenceye alan,

ayrıca devletin ekonomik müdahalelerinin sınırlandırılması gerektiğini ve serbest piyasa ekonomisini savunan bir doktrindir. Liberalizm bireyi sınıf, toplum ve halktan üstün tutan bir anlayışı savunmaktadır. Başka bir deyişle, metodolojik olarak bireyci bir yaklaşımı esas alıp sosyal, iktisadî ve siyasal olayları incelerken bireyin davranışlarından hareket etmektedir. Yani ona göre en kutsal varlık bireydir. Yayla (2004: 147)'nın siyasî düşünce sözlüğündeki liberalizm tanımı ise şu şekildedir:

“Özgürlüğü bireysel ve toplumsal hayatın en temel değeri olarak kabul eden; özgürlüğe uygun hukukî, siyasî ve iktisadî yapılanmayı savunan fikirler demeti veya esnek bir ideolojidir. Liberalizmi ayırt eden başlıca değerler bireycilik, özgürlük, hukukun üstünlüğü, piyasa ekonomisi, ahlaki çoğulculuk, hoşgörü ve rızadır. Liberalizm, bu amaçla, devletin insan haklarını esas alan ve kuvvetler ayrılığına dayanan yazılı bir anayasa aracılığıyla sınırlandırılmasını gerektirir. Piyasa ekonomisi de ekonomik refahın en uygun aracı ve özgürlüğün alt yapısını hazırlayıp koruyacak bir olgu olarak görülür.”

Uluç (2014: 109)'a göre üstünkörü bir tabirle liberalizm; birey, bireysel özgürlük ve insan hakları, hukukun üstünlüğü, sınırlı ve tarafsız devlet, piyasa ekonomisi gibi ilkelerle şekillenen siyasî tasarıdır. Ayrıca liberalizm, bireyin özgürlüğünü ve liberal hakları güvence altında tutmak ve devletin gücünü sınırlandırmak için anayasacılığı ilke olarak benimsemektedir.

Eştürk (2006: 2-3)'e göre liberalizm; özel teşebbüs, özel mülkiyet ve bireysel özgürlük esasına dayanan bir piyasa sistemi; bireyciliğe dayalı, bireylerin ekonomik ve siyasî alandaki haklarıyla özgürlüklerini güvencede tutan, devletin ekonomik alana müdahalesini azaltması gerektiğini savunan bir öğretilerdir.

Kahraman (1995: 204), liberalizmin, aristokrasi egemenliğine karşı verilen sınıf savaşlarının en güçlü kazanımı olduğuna değinmiştir. Liberalizm; bireyin sahip olduğu haklara ve özgürlüklere saygı duyan, bireyin devlete değil de devletin bireye hizmet etmesi gerektiğini savunan bir sistemdir (Elma, 1996: 14). Liberalizmin özgürlükle olan güçlü bağı göz önüne alındığında “özgürlükçü bir sosyal, siyasal ve iktisadî sistemi” ifade ettiğini söylemek mümkündür. Liberalizmin en temel amacı özgürlüğün kazanılması ve korunması olmuştur. Genel olarak kabul edilen yaklaşım; liberalizmin John Locke'un (Two Treatises of Government, A Letter Concerning Toleration, Two Treatises of Government) eserleriyle birlikte ortaya çıkmaya başladığı, 18. ve 19. yüzyılda da gelişim evresini tamamlayıp olgunlaştığı yönündedir. Liberalizmin kelime olarak literatüre girmesi ise ilk kez 19. yüzyılda mümkün olmuştur.

Ancak bir başka görüşe göre liberalizm kelimesini ilk kez kullanan “Ulusların Zenginliği” eseriyle Smith olmuştur (Yayla, 2000: 158).

Liberalizmin sahip olduğu bazı ilkeler vardır. Bu ilkeler de birbirlerini tamamlamaktadır. Liberalizmin bu ilkelerinin en başında özgürlük gelmektedir ve özgürlük, Locke’tan Hayek’e kadar olan sürecin temel değeri, liberalizmin olmazsa olmaz en temel ilkesi olmuştur. Liberalizmin kurucusu sayılan Locke ve diğer liberal düşünürler özgürlükle ilgili birçok eser ortaya koymuşlardır. Liberalizmin diğer ilkeleri de bireycilik, serbest piyasa ekonomisi, sınırlandırılmış devlet şeklindedir. Şimdi kısaca bu ilkeleri ele alacağız.

Liberalizmin akılcılık ilkesi; bireyin öz çıkarlarına göre davranacağı varsayımına dayanmaktadır. Ayrıca liberalizm her bireyin yasalar önünde eşit olduğunu, siyasî haklar bakımından da aynı eşitlikte görüldüklerini onaylamaktadır. Bu eşitlik fırsat eşitliğidir. Liberaller, hoşgörünün özgürlüğü ve mutluluğu artıracığını savunmuşlardır. Son olarak liberalizm, sosyal ilişkilerin ve de her türlü otoritenin bireylerin rızasına dayanmasını savunmuştur (Türköne, 2007: 121).

Çetin (2001: 231)’e göre liberal devletin sınırlılık niteliği, “kanun hâkimiyeti” yahut “hukuk devleti” kavramlarıyla ifade edilir. Ayrıca tabii (doğal) hukuk devletten önce de vardır ve devleti bağlamaktadır. Bireyler arası ilişkiler, toplumsal kuralları geliştirir ve bu durumun oluşması için devletin müdahalesine gerek yoktur. Çünkü devletin görevi adaleti, güvenliği ve savunmayı sağlamaktır.

Yayla (2002: 149), liberalizmin dört temel ilkesinden bahsetmiştir: Birey, özgürlük, kendiliğinden doğan düzen, piyasa ekonomisi, hukukun hâkimiyeti ve sınırlandırılmış devlet. Erdoğan (1998: 4-10) ise liberalizmin ilkelerini insan hakları ve tabii hukuk, anayasacılık, serbest piyasa ekonomisi, aydınlanma felsefesi ve rasyonalizm şeklinde sıralamıştır.

Liberalizm için en önemli iki kavram, bireycilik ve özgürlüktür. Liberalizm, devletin hiçbir müdahalede bulunmaması gerektiğini savunmaktadır. Bunun nedeni ise devletin yapacağı müdahalenin, bireyin sahip olduğu özgürlüklerin kısıtlanmasına sebep olacağı düşüncesidir. İşte bu sebepten ötürü liberalizmin sloganı “bırakınız yapınlar bırakınız geçsinler” olmuştur. Liberalizme göre bireyler, kimse tarafından

kısıtlanmaması gereken bazı haklara sahiptir ve bunlar özgürlük, yaşama ve mülkiyet hakkıdır. Devletin varlık nedeni ise, bireyin sahip olduğu hakları ve özgürlükleri yasalarla güvence altında tutmakla sınırlıdır (Biber, 2008: 61-62).

Özgürlük gibi birey de liberalizmin temel kavramıdır. Locke'un ileri sürdüğü, bireyin sahip olduğu özgürlük, mülkiyet ve yaşam hakları sadece bireye mahsustur. Kant ise bireyin bir araç olarak görülmemesi gerektiğini savunmuştur. Çünkü birey bir amaçtır ve bireye bu özelliği sağlayan 'akıl' sahibi olmasıdır (Elma, 1996: 23).

Yayla (2002: 151); liberalizmin "bireyci bir toplum sistemi" olduğunu söylemiştir. Liberalizme göre en temel varlık bireydir. Bireyin varlığı sınıf ve halk gibi "bütün"lerin varlığından daha sahicidir. Ayrıca birey; toplum, millet ve devlet gibi varlıklardan daha üstün kabul edilir. Çünkü birey, teorik olarak toplumdan daha önce oluşmuştur ve bu nedenle sahip olduğu haklar da toplumdan önce vardır.

Bireysel özgürlük, liberalizmin temelini oluşturmaktadır. Liberal özgürlük anlayışının üç temel özelliği vardır. İlki, liberalizmde özgürlüğün öznesi sadece birey olarak insandır. Liberallerin özgür toplumdan kasıtları ya özgür kurumlara dayanan ya da özgür bireylerin oluşturduğu toplumdur. İkincisi, çoğu liberalin bireysel özgürlükleri siyasal değer olarak anlamasıdır. Politik anlamdaki özgürlük, siyasî baskıdan korunmayı ifade eder. Sonuncusu ise negatif özgürlüktür (Erdoğan, 2005: 28). Liberalizmin özgürlük anlayışının negatif özgürlük olarak adlandırıldığını söylemek mümkündür. Negatif özgürlük anlayışının özünü bireyin, herhangi bir baskı altında kalmadan özgürce hareket edebilmesi oluşturmaktadır. Bu bağlamda birey kendisine müdahale edilmediği ölçüde özgür olabilir. Özgürlükte temel olan ise bireyin dışarıdan gelecek baskılara maruz bırakılmamasıdır (Yayla, 2002: 162).

Liberalizmin ilkelerinden "piyasa ekonomisi ya da kapitalizm; rekabete dayalı, kârı esas alan, özel mülkiyet, miras, sözleşme yapma, teşebbüs ve tercih özgürlüğünün güvence altına alınmış olduğu ve devletin fiyat mekanizmasının işleyişine en az düzeyde müdahale ettiği bir ekonomik sistem modelidir" (Aktan, 1994: 15).

Liberalizme göre piyasaya dışarıdan, yani devlet eliyle, hiçbir şekilde müdahale yapılmamalıdır; çünkü yapılacak herhangi bir müdahale doğal uyumu ortadan kaldıracak, bireylerin özgürlüğünü kısıtlayabilecek, bir bireyin diğerleri üzerine

baskı uygulamasına sebep olacaktır. Özgürlüklerin kısıtlanması ve baskıcı ortamın oluşması toplumsal çatışmalara sebep olacaktır. Bu nedenle liberalizmin sloganı “laissez faire laissez passer” yani “bırakınız yapınlar bırakınız geçsinler” olarak ifade edilmiştir (Şaylan, 1995: 27).

Temelde ekonomik özgürlüğe dayanan liberal özgürlük anlayışı; sivil ve siyasî özgürlüklerin, ekonomik özgürlüğe bağlı olarak geliştiğini savunur. Genel olarak, liberal iktisadî düşüncede “negatif özgürlük” anlayışı kabul edilmiş olsa da, devletin bir kısım müdahalesinin -bireyin haklarının ve özgürlüklerinin daha iyi korunup güvenceye alınması için- gerekli olduğunu savunan “pozitif özgürlük” anlayışı da liberal iktisadî düşünce içinde yer almaktadır (Tayyar ve Çetin, 2013: 112).

Liberalizmde bireylerin, birbirlerinin özgürlüklerine müdahale etmeden; bağımsız bir biçimde özgürce yaşaması en temel amaçtır. Özgürlük ise, herhangi bir müdahalenin ve zorlamanın olmadığı yani bireylerin rahatlıkla hareket edebildiği, üretim yapabildiği bir durumdur ve özgürlükler her zaman korunmalıdır.

İnsanlar özgürlük ve eşitlik içinde; başkalarından izin almaya gerek duymadan, başkalarının iradesine boyun eğmeden, dilediklerini yaparak yaşarlar. Özgürlük ortamında herkes eşittir, hiçbir bireyin birbiri üzerinde otoritesi ve üstünlüğü yoktur (Göze, 1995: 152).

İsaiah Berlin’in “Two Concepts of Liberty” yani “İki Özgürlük Kavramı” eserinde, negatif ve pozitif özgürlüğün birbirinden ayrıldığı görülmektedir. Klasik liberal düşünürlere göre özgürlük; bireyin kendine göre hareket etmesi ve bireye müdahale edilmemesi anlamına gelmektedir ve bu özgürlük anlayışını da “negatif özgürlük” olarak adlandırırlar. Modern liberal düşünürler ise bireyin kendisinin efendisi olma yolunda bağımsız olması gerektiğini savunurlar ve bu özgürlük anlayışını da “pozitif özgürlük” olarak adlandırırlar (Heywood, 2009: 39).

Mises, iktisadî özgürlükle piyasa ekonomisinin aynı anlam taşıdığını savunmuştur. Bir ülkede eğer piyasa ekonomisi yoksa tüm siyasî haklar ve özgürlükler de ortadan kalkacaktır ve böyle bir durumda özgürlükten bahsetmek güçleşecektir. Çünkü Mises’e göre özgürlüğü yaratan piyasa ekonomisidir. Ayrıca piyasa ekonomisinin özgürlüğü sağladığı unsur rekabet olduğu için piyasa ekonomisi rekabet

ortamında bireylere sınırsız kolaylıklar sağlayarak bireyleri özgürleştirecektir. Ancak ekonomik hayatı devlet kontrol etmiş olsaydı bireylerin her alanını kontrol etmeye fırsat yaratırdı. Bu nedenle siyasal ve iktisadî özgürlükler birbirinden ayrı düşünülemez (Çetin, 2001: 227).

Locke'a göre devlet, özgürlüklere müdahalede bulunacak en büyük tehlike unsurudur. Bu nedenle devlet, bireylerin yaşamını ve mülkiyetini korumakla sınırlı kalmalıdır (<http://www.iep.utm.edu>, erişim: 06.12.2017). Locke, bireyin ilahî bir yaratılışa ve doğuştan bazı haklara sahip olduğunu savunmuştur. Yaşam, hürriyet ve mülkiyet hakkı bireyin en temel haklarıdır ve liberal düşünürlere göre bu haklar ihlâl edilemez (Köroğlu, 2011: 28). Ayrıca devlet, bu hakları korumak ve kamunun güvenliğini sağlamakla görevli olduğu için, bu amaçları aşan güç kullanımına başvurmasıyla meşruluğunu yitirecek; vatandaşın da direnme hakkı doğacaktır. Bu bağlamda devletin, bireyin haklarına yönelik olası bir tehdidinin engellenmesi için de kuvvetler ayrılığı ilkesinin benimsenmesi gerekmektedir (Erdoğan, 1998: 7).

Siyasal liberalizmde demokrasi, Locke'un geliştirdiği "rıza" kavramından hareketle öne çıkmış; liberaller, bu kavram sayesinde temsilden ve demokrasiden yana olmuştur. Locke "rıza" kavramıyla, devlet ile bireyin arasındaki ilişkiyi belirlemiş; devletin rızayla yönetilebilmesi için de bireyi görevlendirmiştir. Montesquieu ise devletin gücünün sınırlanması gerektiğini savunmuş ve "kuvvetler ayrılığı" ilkesini geliştirmiştir. Bireyin devlet karşısında korunabilmesi için bazı haklara sahip olması ve bu hakların da korunması gerektiğini savunan siyasal liberalizme göre, bireyin temel hakları olan düşünce, din, vicdan, basın ve ifade özgürlüklerinin, devlet tarafından engellenmemesi gerekmektedir (Köroğlu, 2011: 25-26).

Locke'a göre doğa durumu güvensizlik değil özgürlük durumudur. Devletin oluşturulma nedeni, özgürlüğün daha iyi biçimde güvence altına alınmasına yöneliktir. Bireye özgürlüğünü güvenli bir biçimde geliştirmesini sağlayacak ortam oluşturmak, devletin en temel amacıdır (Arı, 2012: 30).

İnsan; hür iradesiyle hareket eden, bağımsız bir birey olarak görülmektedir. Toplum ise bu bireylerden oluşan bir bütündür. Bundan dolayı, bireyin toplum içindeki ihtiyaçlarını fazlasıyla sağlayabilmesindeki fayda ile toplumun sahip olduğu fayda aynı değerdedir. Birey ilişkilerine devletin müdahale etmemesi gerektiği fikri, bireylerin

doğal tavırlarının önlenmediği bir düzende, faydacılığın ana prensibi olan en yüksek sayıdaki insanın en yüksek mutluluğunun elde edileceği hipotezine dayanmaktadır. Toplumsal ilerlemenin esası, bireyin özgür davranışlarında saklıdır (Köker, 1992: 35).

Piyasa ekonomisinde birey, kendi ihtiyaçlarını giderme doğrultusunda hareket eder. Bunu yaparken, diğer bireylerin de ihtiyaçlarını gidermesine yardımcı olmuş olur. Karşılıklı fayda için işleyen bu sistemi piyasa yönetir. Piyasa sisteminde bireyler gönüllü olarak birbirlerine yardım ederler. Bireyler kendi yargıları, kanaatleri ve menfaatleri doğrultusunda hareket ederler. Piyasa düzeninin işleyişinde hiçbir zorlama yapılmaz. Bu durumda devletin görevi sadece piyasadaki faaliyetleri korumak ve bu faaliyetlerin düzgün bir biçimde işlemesini sağlamaktır. Kısacası devlet güvenliği sağlamakla yükümlüdür (Çetin, 2001: 227).

1.1.2. Liberalizmin Tarihsel Gelişimi

Liberalizm; “ortaçağ düzeninin çözülmesiyle ortaya çıkan ulus devletlerin sosyal, siyasal ve ekonomik organizasyon arayışlarının, eski düzen yerine yeni düzen oluşturma çabasının, hemen her alanda yeni meşruiyet dayanakları aramanın bir sonucu olarak doğmuş ve gelişmiştir. Liberalizm bu meşruiyet arayışlarının temeline bireyi oturtma süreci olarak da okunabilir. Liberalizmin tarihi aslında bireyin sosyal, siyasal ve ekonomik hayatını kısıtlayan, sınırlandıran ve bu alanlardaki özgürlüğünü yok eden her türlü olguya karşı mücadelenin tarihidir. Bu tarih ortaçağdaki yapının özgürlüklere doğru dönüşmesiyle başlamaktadır” (Çetin, 2002: 80).

Tarihsel olarak liberalizm Locke, Kant ve İskoç Aydınlanması’ndan beslenmiştir. Esasen Anglo-Amerikan bir düşünce geleneği olarak tanımlanması mümkün olabilen liberalizmin ilk büyük düşünürü olan Locke, “hayat, hürriyet ve mülkiyet” üçlüsünün doğal haklar olduğunu ortaya koymuştur. Kant, kişisel özerklik ve kişilerin ahlaki değer bakımından eşitliği kavramlarıyla evrenselci adalet anlayışıyla liberalizmde etkisini göstermiş; liberalizmin akılcı kaynaklarından birisi olmuştur. İskoç Aydınlanması olarak bilinen akım ise Hume, Smith ve Ferguson’un görüşlerine göre şekillenmiş; kendiliğinden doğan düzen ve doğal özgürlük sistemi kavramlarında ifadesini bulmuştur (Erdoğan, 2005: 24).

Tarihi yönden bakıldığında, liberalizmin ticari kapitalizme ve merkantilizme tepki niteliğinde ortaya çıktığı görülmektedir. Ayrıca liberalizm, bir iktisat düşüncesi olarak sanayi kapitalizminin çıkarlarını yansıtmaktadır (Şaylan, 1995: 27).

Ortaçağda Avrupa'ya damgasını vuran feodalite ve kilise, liberalizmin başlangıcını oluşturmuştur. Ortaçağ ile Avrupa'nın yönetiminde ve toplumsal yapısında dönüşümler yaşanmış; kentlerin kurulması, ticaretin gelişmesi ve burjuvazinin pay arayışına girmesi bu dönüşümleri etkilemiştir. Ortaya çıkan özgürlük kavramı özgürleşmeyi doğurmuş; özgürleşme de insanların hukuksal kurallara göre belirlenen statülere sahip olmasına imkân sağlamış; böylece liberalizmin oluşmasında etkili olmuştur. Değişimlerin ve gelişmelerin sonucunda kilisenin gücü zayıflamış, özgür düşünce ortamına zemin hazırlanmıştır (Cizreli, 2013: 18). Reform ve Rönesans ile yeni bir insan anlayışı oluşmuş; birey ve özgürlük kavramlarının üzerinde durulmuştur (Ağaoğulları ve Köker, 1991: 155).

Liberalizmin oluşmasında ve gelişmesinde bir aşama olan Sanayi Devrimi (1750-1850), yapısal ve düşünsel değişimler çerçevesinde gelişme kaydetmiş; bu devrim insanın doğaya egemen olmasına, burjuvazinin iktidara gelmesine ve ekonomide “laissez faire laissez passer” sloganının yerleşmesine imkân tanımıştır (Çetin, 2002: 88).

Başlangıçta bir doktrin olarak İngiltere'de doğan liberalizm, daha sonrasında Almanya, Fransa ve Amerika'da da önemli gelişmeler göstermiştir. Liberalizmin Almanya'daki öncüleri Immanuel Kant ve Friedrich Von Schiller; Fransa'daki öncüleri Montesquieu, Rousseau ve Tocqueville olurken; Amerika'daki öncüleri ise Madison ve Marshall olmuştur (Aktan, 1995: 9). Ayrıca 1215 yılında İngiltere'de yayınlanan “Magna Carta Libertatum”, liberalizmin ortaya çıkmasında öncü olan ilk tarihi belgelerden kabul edilmiştir (Köroğlu, 2011: 8).

Türkiye'de liberal düşünceler, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren etkili olabilmıştır. Namık Kemal hem anayasalı bir yönetimin siyasî hürriyetin garantisi olacağını düşünmesiyle hem de serbest ticareti savunmasıyla, liberal öğretilerden etkilenen aydınlardan olmuştur. Ancak iktisadî liberalizmin Türkiye'deki temellerini atan düşünür, Sakızlı Ohannes Paşa'dır. Bu düşünürlerin haricinde, liberal tezleri savunan bir başka kişi de Prens Sabahattin'dir. Prens Sabahattin'i diğer liberal düşünürlerden ayıran

nokta, toplumsal yapıda bireyin önemine yaptığı vurgu ve özel teşebbüsü şiddetle desteklemesi olmuştur (Erdoğan, 2005: 32).

1.1.3. Liberalizmin Türleri

Liberalizmin gelişimini sağlayan iki türlü eğilim vardır. Birincisi, bireyci bir anlayışa dayanan, devletin görevlerinin anayasalarla sınırlandırılması gerektiğini savunan ve serbest piyasa ekonomisi anlayışını benimseyen negatif özgürlükçü klasik liberalizm; ikincisi ise, bazı özgürlüklerin sadece devletin müdahalesiyle mümkün olabileceğini savunan, serbest piyasa ile ortaya çıkan eşitsizlikleri sosyal tedbirlerle onarmayı amaçlayan, devletin olumlu müdahalelerinin olması gerektiğini savunan pozitif özgürlükçü sosyal liberalizmdir (Yılmaz, 2001: 32). Buradan çıkarılabilecek sonuç ise sosyal liberalizmin klasik liberalizme tepki niteliğinde ortaya çıktığıdır.

Neoliberalizm ise 20.yüzyılın son dönemlerinde sosyal liberalizme tepki olarak ortaya çıkmış; klasik liberalizm ilkelerini kabul etmiş, ancak bazı yönlerden klasik liberalizmden ayrılmıştır. Neoliberalist düşünürler devletin, müdahale ile eşit görüldüğünü; refah devleti politikalarının, devletin müdahalede bulunduğu alanları genişlettiğini, devletin işlevlerinin piyasaya aktarılması gerektiğini savunmuşlardır (Tayyar ve Çetin, 2013: 110). Klasik liberalizm ile neoliberalizmin negatif özgürlük anlayışına, sosyal liberalizmin ise pozitif özgürlük anlayışına göre hareket ettiğini söylemek mümkündür.

1.1.3.1. Klasik Liberalizm

Klasik liberalizm, liberal düşünce geleneğinin başlangıcı olmuş; liberal sosyal teorinin de olgunlaşmasına ortam hazırlamıştır. Locke ve Hume, klasik liberalizmin başlangıç noktasını belirleyen düşünürlerdir. Sosyal liberalizm ise, hem klasik liberalizme tepki niteliğinde hem de klasik liberalizme sosyal bir içerik kazandırmak için ortaya çıkmıştır (Yayla, 2000: 159).

Siyasî ve iktisadî olmak üzere iki boyutu olan klasik liberalizm, ilk olarak 17. yüzyılda Locke'un eserleriyle "siyasî liberalizm" olarak ortaya çıkmış, 19. yüzyılda Smith, Mill, Ricardo, Malthus gibi liberal düşünürlerin katkılarıyla da "iktisadî liberalizm" adını almıştır. Klasik liberalizmin siyasî boyutu, devletin baskıcı

müdahaleleri karşısında bireyin korunması gerektiğini savunmaktadır. Bu sebeple, klasik liberalizm devletin yetki ve gücünün kanunlarla (anayasayla) sınırlandırılması gerektiğinden yana olmuştur. Klasik liberalizmin iktisadî boyutu ise “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” anlayışına dayanmıştır. Bu anlayış, bireyin ekonomik alanda özgür olması gerektiğini, serbest piyasa ekonomisini, devletin müdahalesinin sınırlandırılması ve üretimin önündeki her türlü engelin ortadan kaldırılması gerektiğini ifade etmektedir (Tayyar ve Çetin, 2013: 110).

Yayla'ya göre klasik liberalizm; negatif özgürlüğe dayanan, bireyci olan, devletin müdahale etmemesini yani sınırlandırılmasını ve sorumlu olmasını isteyen, adaletin en iyi piyasa mekanizması içinde doğal bir düzenle gerçekleştiğine inanan liberalizmdir (www.libertedownload.com, erişim: 06.12.2017).

Klasik liberalizm siyasî bir söylem olarak ortaya çıkmış; insan hakları, tabii (doğal) hukuk, sosyal sözleşme ve anayasacılık teorilerine de dayanmıştır (Erdoğan, 1998: 4). Başlıca düşünürlerinin Locke, Smith, Montesqueiu, Mill, Hayek olduğu klasik liberalizm, liberal düşüncenin oluşmaya başladığı dönemlerde ortaya çıkmış; devletin görevlerini adaleti, kamu düzenini ve güvenliği sağlamakla sınırlandırmıştır (Uluç, 2014: 109).

Birey ve devlet ilişkisi, siyasal liberalizmin temelini oluşturmaktadır. “Devlet baskısından vatandaşı kurtarmak için özgürlük” sağlanması da liberalizmin en temel amacıdır (Sartori, 1996: 411). Çünkü birey, özgür olduğu zaman daha çok üretir. Bu yüzden bireyin özgürlüğü hiçbir şekilde kısıtlanmamalıdır. Devlet müdahalelerde bulunmamalı, sadece kendisine verilmiş görevleri yerine getirmekle yükümlü olmalıdır.

Klasik liberaller, bencil bireyciliği kabul ederek bireyleri, kendi çıkarları doğrultusunda ilerleyebilecek kadar güçlü görmüşlerdir. Negatif özgürlüğe inanarak bireylerin zorlamalara ve müdahalelere maruz kalmadan yalnız bırakıldıkları sürece özgür olduklarını savunmuşlardır. Ayrıca Locke'un ifadesiyle “gece bekçisi” gibi çalışan minimal bir devlet anlayışından yana olmuşlardır. Yani devletin görevleri, toplumu dışarıdan gelecek her türlü saldırılara yönelik korumak, ülkenin düzenini sağlamak ve sözleşmelere uyulması için zor kullanmaktır (Heywood, 2009: 58).

Klasik liberaller; fırsat eşitliğini, özel mülkiyetin korunmasını ve devletin ekonomiye müdahalede bulunmaması gerektiğini savunmuşlardır. Klasik liberalizmin öncüsü olan Adam Smith, 1776'da yayınlanan 'Milletlerin Servetinin Sebep ve Mahiyetine Dair Bir Deneme' adlı eserinde savunduğu görüşleriyle, iktisadın bir bilim dalı hâline gelmesi için çabalamış; klasik okulun da kurucusu olmuştur. Smith, Mill, Ricardo, Say ve Malthus bu okulun en önemli temsilcileri olmuştur. Adam Smith işbölümü ve uzmanlaşmanın ulusların zenginleşmesinde büyük katkısı olacağını savunmuş ve devlet müdahalesini reddetmiştir. Ayrıca fizyokratların¹ doğal hukuk düşüncesinden hareket ederek, bireysel çıkarlarını önemseyen bireylerin görünmez bir el vasıtasıyla toplumsal çıkarlar doğrultusunda hareket etmesi gerektiğini savunmuştur. Ricardo'nun emek-değer teorisine göre bir malın değeri, üretim sürecinde harcanan çabayla belirlenmektedir. Mill ise devletin konumu bakımından diğer klasik düşünürlerden farklıdır. Ona göre 'laissez faire' ilkesi, sadece belli bir kısmın mutluluğunu sağlar; serbest rekabetin oluşturduğu sorunlar ancak devletin müdahalesiyle giderilebilir. Ayrıca Mill, özgürlüklerin korunması için gerekirse devletin özgürlükleri kısıtlayabileceğini savunmuştur (Baysal, 2008: 31-33).

Klasik liberaller, iyimser ve kötümser olarak iki gruba ayrılmıştır. Say ve Bastiat'tan oluşan iyimser grup, ekonomik düzenin doğal bir düzen olduğunu ve devletin bu düzene hiçbir şekilde müdahalede bulunmaması gerektiğini savunmuştur. Malthus ve Ricardo ise bu düşüncenin aksini savunarak kötümser grupta yer almıştır (Aktan, 1995: 12). Adam Smith klasik liberalizmin ilkelerini "Ulusların Zenginliği" adlı eserinde açıkça ortaya koymuştur. Ayrıca Smith, ekonominin işleyişinde doğal bir düzenin varlığını kabul etmiş; bu duruma da "görünmez el" ismini vermiştir. Smith, bu doğal düzenin tanrı gücüne değil de kişisel teşebbüs gücüne dayanarak işleyeceğini savunmuştur. Yazmış olduğu bu eserinde, devletin üç türlü görevi üstlenmesi gerektiğini; ekonominin doğal işleyişine müdahalede bulunmamasını savunmuştur. Aktan, Smith'in devletle ilgili görüşlerini şu şekilde aktarmıştır (1995: 10-11):

"Devletin birinci görevi, toplumumuzu şiddetten ve diğer bağımsız devletlerin istilasından korumaktır ve bu ancak askeri bir güç ile sağlanabilir.

¹ Doğanın düzeninden yola çıkarak oluşturulmuş, tarımsal üretimin önemini savunan, 18 yüzyılda ortaya çıkmış bir düşünce sistemidir. Detaylı bilgi için bkz. <http://piyasarehberi.org/sozluk/fizyokrazi>, erişim: 12.04.2018.

Devletin ikinci görevi, toplumun her üyesini diğer vatandaşların baskısından korumak ve bunun için adaleti teminen bir yargı sistemi oluşturmaktır.

Devletin üçüncü ve son görevi topluma yüksek derecede avantaj sağlayacak bazı kamusal hizmetlerin yapılmasıdır.”

Smith'in “laissez faire” anlayışına göre bireyin kamu yararını düşünerek hareket etmesi önem taşımamaktadır. Sonuçta bu amaç “görünmez el” tarafından gerçekleştirilmektedir. Kendisi için çalışan birey toplum için de çalışmış olur. “Çıkarların uyumu” ilkesi, laissez faire liberalizminin temel unsurlarındandır ve bu ilke, birey için doğru olan şeylerin toplum için de doğruluk taşıdığını savunur (Arı, 2012: 32).

Siyasal liberalizmde sosyal düzenin, temel hakların ve siyasal yaşamın temel birimi bireydir; tüm bireyler eşit öneme sahiptir ve siyasal hayatta da eşittirler (Köroğlu, 2011: 26). Liberalizmde birey devlet için değil; devlet birey için vardır. Siyasal liberalizme göre devlet bireyin özgürlüklerini kısıtlamaya kalkıştığında, bireylerin birbirlerine vereceği zarardan fazlasını verme eğilimine sahip olduğu için özgürlüklerin ve temel hakların güvencesi olarak devletin görevleri; toplumdaki bireylerin birbirlerine yönelik zararlarına engel olmak, dışarıdan gelebilecek olası tehditlere ve saldırılara karşı toplumu korumak, bireyin gerçekleştiremeyeceği birtakım girişimleri -kamu yararına- düzenlemekle sınırlandırılmalıdır (Köroğlu, 2011: 29). Bu bakımdan, devleti sınırlandırmada en temel araç hukuk kurallarıdır.

1.1.3.2. Sosyal Liberalizm

Sosyal liberalizm; 1929 yılında yaşanan krizle birlikte toplumun refahını arttırıp, yoksulluğu azaltmak ve sosyal adaleti sağlamak için klasik liberalizme tepki niteliğinde ortaya çıkmıştır.

Klasik liberalizm; negatif özgürlük, bireycilik, negatif adalet, devletin sınırlandırılması, kendiliğinden gelişen sosyal düzen, serbest piyasa ekonomisi gibi unsurları içinde barındırırken, sosyal liberalizm tam tersine pozitif özgürlük, sosyal adalet, toplumculuk, müdahaleci devlet unsurlarına dayanmaktadır (Yayla, 2000: 160). Sosyal liberalizmin öncülerinden olan Thomas Hill Green, pozitif özgürlük anlayışını esas alan bir yaklaşım benimseyerek devletin rolünü arttıran ve devlete aktif görevler veren liberal bir anlayış geliştirmiştir. Green'e göre özgürlük, bireysel olmanın yanı sıra

toplumsal bir olgu da olduğu için, hukuki bir varsayımdan ibaret değildir. Devlet, özgür bir toplumun varlığını desteklemekle yükümlüdür (Erdoğan, 1998: 11).

Green pozitif özgürlüğü önermiştir. Özgürlük; bireylerin bireyselliği kazanıp gelişmesini sağlama kabiliyetidir. Özgürlüğün içerisinde bireylerin gizilini gerçekleştirme, bilgi ve mahareti sağlama ve doyumuna ulaşma kabiliyeti bulunur. Pozitif özgürlük, insanları sosyal yıkımlardan korumayı ve de bireyi güçlendirmeyi amaç edinir (Heywood, 2009: 73).

Sosyal liberalizmin ilkelerinden olan “kendiliğinden düzen” kavramı; toplumun kendi kendine geliştiği ve kendiliğinden değişim yaşadığı, kişilerin kendi doğal görüntülerini rahatça sergileyebildiği bir toplum düzenidir. Hayek, toplumun belli bir aşama kaydederek, doğal bir düzen içinde değişmesinden yana olmuştur. Yani devletin, topluma yönelik müdahalelerde bulunmasına karşı çıkmıştır (Cizreli, 2013: 14).

20. yüzyılla birlikte liberalizm, ekonomideki “laissez faire laissez passer” politikasının yerine devlet müdahalesinin gerekli olduğunu savunan sosyal refah devleti anlayışını benimsemiştir. Bu anlayışla birlikte, devletin müdahalesinin gerekli olduğu savunulmuş; sosyal, siyasî ve iktisadî alanda devlet ön planda tutulmuştur. Bu durumun sonucunda ise toplum merkeze alınmış, toplumsal özgürlük önemsenmeye başlanmıştır (Köroğlu, 2011: 16).

Siyasî ve iktisadî olmak üzere iki boyuta sahip olan sosyal liberalizmin siyasî boyutu; devlete sınırlı hükümet, demokratik katılım, çoğulculuk ve bireyin kendini geliştirmesi temelinde olumlu görevler yüklemiştir. Ekonomik boyutu ise, devletin piyasa işleyişini düzenleyip denetlemede yani piyasaya müdahalede bulunmada ve sosyal adaleti sağlamada aktif olması gerektiğini ifade etmektedir. Kısacası sosyal liberaller devletin, tam istihdamın sağlanmasında, güvenlik, eğitim ve sağlık alanında rolünün olmasından ve devletin müdahalesiyle gelir dağılımındaki eşitsizlik ile adaletsizliğin giderilmesinden yana olmuşlardır (Tayyar ve Çetin, 2013: 111).

19. yüzyılın son, 20. yüzyılın ilk döneminde yaşanan sosyal ve iktisadî yönlü gelişmelerin siyasî, iktisadî ve sosyal yapılanmada önemli etkileri olmuştur. Yaşanan İktisadî krizler, “laissez faire” politikaları, toplumda büyük eşitsizliklerin oluşmasına ve

toplumsal gerilimlere sebep olmuş; eşitliği sağlamak için devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiği düşüncesini yaygınlaştırmıştır. Siyasal, iktisadî ve sosyal sorunlar liberal politikaların sorgulanıp eleştirilmesine neden olmuştur. Ekonomideki gelişmelerle birlikte görünmez elin yetersiz kaldığı görülmüş, devletin müdahalesi zorunlu hâle gelmiştir (Baysal, 2008: 36). Sosyal liberallerin yapmış olduğu etkiyle, 20. yüzyıldan itibaren negatif devlet ile bireysel özgürlüğe yönelik geleneksel liberal vurgu yerini aktif devlet ile toplumsal özgürlük anlayışına bırakmayı başarmıştır (Erdoğan, 1998: 12).

Keynes, 1936'da yayınlanan "İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi" adlı eseriyle klasik liberalizme karşı çıktığını ortaya koymuş; klasik düşünürlerin, ekonominin sadece tam istihdamdayken dengeyi sağlayacağı savını reddetmiş; ekonominin eksik istihdam seviyesinde de denge sağlayabileceğini savunmuş; devletin görevinin, ekonomiyi tam istihdam seviyesine getirene kadar harcama yaparak ekonomiyi yönlendirmek olduğunu açıklamıştır. Keynes'in savunduğu bu görüşler II. Dünya Savaşı'ndan sonra çoğu ülkede 1970'lere kadar uygulanabilmiş ve "refah devleti/sosyal devlet" oluşumuna da ortam hazırlamıştır (Baysal, 2008: 39). Ayrıca bu oluşumla birlikte devlet iktisadî alana müdahale edebilmiş, bireyin hak ve özgürlüklerini de koruma altına almıştır.

1.1.3.3. Neoliberalizm

Keynes, 1929'da yaşanan büyük buhranın sonuçlarından hareketle klasik liberalizmi eleştirerek devletin iktisadî alana müdahalelerde bulunması gerektiğini savunmuştur (Aktan, 1995: 12).

1970'li yıllarda ortaya çıkan "stagflasyon"² kavramıyla birlikte Keynesyen iktisadın öngördüğü iktisadî politikalar ve refah devleti anlayışı sorgulanmaya başlanmıştır. Bu durumun üzerine; bireycilik, özgürlük, serbest ticaret, piyasa ekonomisi ve sınırlandırılmış devlet anlayışına dayanan neoliberal iktisadî düşüncenin görüşleri, 1970'lerden itibaren egemen olmayı başarmıştır. Neoliberal düşünürler özel

² Staglasyon; üretim kapasitelerinin, işsizliğin ve yetersiz bir iktisadî büyüme ile yüksek bir fiyat artışının birlikte görüldüğü iktisadî durumları ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Detaylı bilgi için bkz. Turhan, 1987: 433.

mülkiyete, piyasa ekonomisine ve bireyin özgürlüklerine büyük önem vermiş; devletin ekonomideki etkinliğinin azaltılması ve kamu kesiminin küçültülmesi gerektiğini savunmuşlardır (Tayyar ve Çetin, 2013: 111).

Neoliberalizm, 1970’li yıllarda İngiltere’de ve ABD’de uygulanan liberalizm anlayışına tepki niteliğinde ortaya çıkan bir kavramdır. Bu kavram Thatcher ve Reagan liderliğiyle söz konusu olmuştur. 1970’li yıllarda yeni sağ anlayış kapsamında dünyada ses getirmeye başladığında Türkiye’de de uygulanabilir hâle getirilmiştir (Koroğlu, 2011: 18).

Kurt (2006: 200)’a göre neoliberalizmin en temel gayesi; devletin müdahalesinin minimum seviyede olduğu bir toplumda, kendi kurallarıyla işleyen ve süreklilik gösteren bir piyasa mekanizması oluşturmaktır. Ancak bu devlet müdahalesinin en az düzeyde tutulması düşüncesi sadece piyasa mekanizmasıyla sınırlı tutulmamalı; çünkü toplumsal düzende de müdahale çok az istenen bir durumdur. Müdahalelerin olmadığı bir toplumsal düzende özgürlük daha fazla olacak ve birey kendisini daha iyi hissedecektir.

Birey ve pazar neoliberalizmin ana unsurlarıdır. Neoliberalizmin temel amacıysa, devletin piyasaya yönelik müdahalelerini ortadan kaldırmaktır. Neoliberal düşünürlere göre, pazar sisteminin verimli ve etkili olabilmesi, büyüme gösterebilmesi için hiçbir müdahaleye maruz kalmadan serbestçe işleyebilmesi gerekmektedir. Böyle bir sistemde, bireyler daha özgür olabilecektir (Türköne, 2007: 125). Heywood’a göre en büyük etkiyi İngiltere ve ABD’de yaratan neoliberalizm; 1970’li yıllardan bu yana üzerinde konuşulan iktisadî liberalizmin tekrardan canlanmasının karşılığı olarak kullanılmıştır. Karşı devrim niteliği taşıyan neoliberalizmin amacı, 20. yüzyılda etkili olan büyük devlet zihniyetini durdurmak hatta tersine çevirmektir. İngiltere’de “Thatcherizm”, ABD’de ise “Reaganizm” politikaları yeni sağa ait ideolojik projelerdir (Heywood, 2009: 67).

Neoliberalizme tarihî yönden baktığımız zaman; “İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem, liberalizmin hegemonyasının doruk noktasına çıktığı 1968’den itibaren hızla inişe geçmeye başladığı bir dönem oldu. 1980’lere gelindiğinde bu süreç, liberalizmin neoliberalizme dönüşmesiyle sonuçlanmıştı. Bu süreçte liberal gelenek daha önceki süreçte eklemlendiği sosyal-demokrat öğelerden hızla sıyrılarak, yeni sağ söylem içinde

giderek daha fazla muhafazakâr ve otoriter öğelerle eklemlendi. Sonuçta, ortaya tüm toplumsal yaşamın piyasa terimleri üzerinden algılandığı bir piyasa fetişizmi olarak neoliberal bir tahakküm tarzı ortaya çıktı” (Özkazanç, 2005: 635).

Keynesyen teorinin ortaya koyduğu refah devleti anlayışı işsizlik problemlerini çözüme ulaştırmayı, piyasayı geliştirmeyi, kalkınma ve büyüme için altyapı oluşturmayı amaçlamış; ayrıca sosyal güvenlik politikalarıyla da refahı arttırmaya çalışmıştır. Bu zaman zarfında, dünya ülkeleri 1960’lı yılların sonuna değin, bir büyüme ve refah dönemi yaşayabilmiştir. 1960’ların sonlarına gelindiğinde ise refah devletinin politikaları, bireylerin ekonomik ve sosyal güvenceye sahip olmasını sağlayamamış; devlet, bireylerin özel alanlarına müdahalede bulunmaya başlamıştır. 1970’li yıllardan sonra Keynesyen politikaların ve refah devleti anlayışının yerine neoliberalizm ve sınırlı devlet anlayışı yaygınlaşmıştır. 1973 yılında petrol krizi olarak yansımış olan stagflasyon olgusu neoliberalizmin yükselmesine neden olmuştur (Biber, 2008: 60). Keynesyen iktisadın talep yönlü politikaları, devletin ekonomideki işlev ve müdahalelerinin artmasına neden olmuş; bu durum da bütçe açıklarını arttırmış, fiyatlar genel düzeyini yükseltmiş ve enflasyon sorununu ortaya çıkarmıştır. 1970'lere gelindiğinde ise daha önce hiç görülmemiş bir kriz yaşanmıştır (Tayyar ve Çetin, 2013: 117).

Neoliberalizmde devletin görevleri güvenliği ve adaleti sağlamak, dış ülkelerden yapılabilecek olası tehditlere ve saldırılara karşı savunma görevini gerçekleştirmek ve tüm bunların yanı sıra girişimciliği teşvik ederek piyasa ekonomisini güçlendirmektir. Tabii ki de bu görevleri yerine getirirken doğrudan müdahaleler yapmamalıdır. Neoliberaller; özel sektörün daha verimli ve etkin olduğunu düşünerek girişimciliğin desteklenmesi gerektiğini savunmuştur.

Sonuç olarak özetlemek gerekirse klasik liberalizm, siyasal olarak sınırlı devlet, kuvvetler ayrılığı, kanunların üstünlüğü ilkelerini savunurken iktisadî olarak “laissez faire” düşüncesiyle serbest piyasayı savunmuşlardır. 1870’li yıllarda yaşanan büyük ekonomik krizin akabinde Dünya Savaşları sonrasında gelişme gösteren toplumsal hareketler liberalizmin özgürlük teorisinin sorgulanmasına neden olmuştur. Ayrıca Sovyet Devrimi’nin oluşturduğu süreçle liberalizm, kapitalizmin Keynesyen refah ekonomisi anlayışına doğru yönelmiştir. Bu anlayış da eşitliği savunan sosyal

liberalizmin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ancak durum çok sürmemiş; 1970’li yıllarda sanayileşmiş olan ülkelerde yaşanan petrol krizi, ekonomik durgunluk ve artan enflasyon gibi can sıkıcı gelişmeler, liberalizmdeki piyasayla devlet ilişkisinin yeniden yapılandırılmasını gerektirmiştir. Bu yapılanmayla birlikte sosyal liberalizmin planlı ekonomisine ve kamusal harcamalarına tepki olarak doğan “neoliberalizm” biçimi açığa çıkmıştır (Doğan, 2008: 56).

1.2. MUHAFAZAKÂRLIK, MUHAFAZAKÂRLIĞIN TARİHSEL GELİŞİMİ VE TÜRLERİ

1.2.1. Muhafazakârlık

Muhafazakâr kavramı, Fransa’da ortaya çıkmıştır. Mevcut düzeni koruma, muhafaza etme ve mevcut düzene sahip çıkma anlamı taşıyan muhafazakârlık, “conservare” kelimesinden türeyen bir kavramdır. Bu kavramın ilk ifadelerine 1818 yılında Chateaubriand tarafından kurulan “Muhafazakâr” adlı gazetede yer verilmiştir. Bu durumun akabinde, 1830’lu yıllarda “Tory” partisinin yerini “Muhafazakâr Parti” almıştır. Böylece muhafazakârlık kavramı İngiltere’de yaygın bir hâl almaya başlamıştır (Beneton, 1991: 7).

Özipek (2010: 106)’e göre muhafazakârlık; aydınlanmaya, aydınlanmanın akıl anlayışına; aklın bir ürünü olan siyasî projeler istikametinde toplumun dönüştürülmesine yönelik önerilere ve uygulamalara karşı olarak oluşan, toplumu köklü değişimlerden korumayı hedefleyen bir siyasî ideolojidir.

Rossiter’e göre “muhafazakârlık, ilk olarak, bütün bir sistemi saf akli kullanarak yıkmak ve yeniden kurmak isteyenlerle savaşmak için ortaya çıkmıştır”. Muhafazakârlığın temelini evren ve insanın evrendeki yeri oluşturmuştur. Muhafazakârlara göre merkezde “tanrı” vardır; her şeyin ölçüsüdür ve var oluşun sebebidir (Vural, 2003: 13-14).

Muhafazakârlık kavramı “mütevazı veya ihtiyatlı davranış, geleneksel hatta uyumcu bir hayat tarzı, değişim korkusu veya değişimin reddi” gibi anlamlar taşımaktadır. Muhafazakâr ilkelere ilk kez Edmund Burke’ün “Reflections on the Revolution in France” isimli eserinde rastlanılmıştır. Burke fikirleriyle İngiliz

muhafazakârlığının şekillenmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca Burke, “muhafaza etmek için değişme”den yana olmuştur (Heywood, 2009: 85). Muhafazakâr fikirlerin ortaya çıkmasında etkisi olan Burke, Türkçesi “Fransız Devrimi Üzerine Düşünceler” olan bu eserinde, devrimin toplum dokusunu zedelemeye yönelik olarak gerçekleştirildiği, kilise ve aristokratik rejimin hak etmediği bir biçimde geri plana itildiği gerekçeleriyle Fransız Devrimi’ni eleştirmiştir. Burke’e göre hızlı ve ani bir değişimi gerektirdiği için devrim zararlıdır. Böyle bir değişim toplumsal yapıda bozulmalara neden olacağı için muhafazakârlar, radikal değişikliklerden rahatsız olurlar. Muhafazakârlara göre değişim belli bir aşama kaydedilerek olmalıdır (Türköz: 2016: 105).

Hayek’e göre muhafazakârlık, değişim karşısında sergilenen bir tutumdur. Muhafazakârlığın karşı çıktığı “katı değişme”, belli bir ölçüde meşru ve gereklidir. Hayek’in muhafazakârlığa yönelik asıl itirazı ise tabiatı gereği muhafazakârlığın, hangi tarafa yönelmemiz gerektiği konusunda seçeneği olmamasıdır. Muhafazakârlar, değişime tamamen karşı gelmemektedirler. Karşı geldikleri durumlar toplum düzenini bozan, geleneksel otoriteyi ve sınıfsal yapıları yıkmaya yönelik devrimlerdir (Erdoğan, 1998: 56).

Muhafazakârlık, öncelikle Avrupa’da ortaya çıkan daha sonrasında ise bütün dünyaya yayılan modern bir ideoloji olmuştur. Muhafazakâr siyasî ideolojinin beslendiği üç kaynak vardır: Siyasî, felsefî, sosyolojik kaynak. Muhafazakâr ideoloji ilk olarak, 18. yüzyıl aydınlanmasıyla ortaya çıkan felsefî yöndeki dönüşüm ve değişime cevap olarak şekillenmiştir. Bu bakımdan aydınlanma, felsefî yönden muhafazakârlığı ortaya çıkaran tarihsel bir kopuşu ifade etmektedir. İkinci olarak, muhafazakâr ideolojinin sosyolojik kaynağı, özellikle Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan değişimlerin bu süre zarfında zarara uğrayan sosyal değerler ile kurumların başlarını sokacak yersiz bıraktığı insanların güvenlik ve aidiyet ihtiyaçlarından ortaya çıkmıştır. Muhafazakârlık ideolojisinin siyasî kaynağı ise Fransız Devrimi ile birlikte ortaya çıkan devrimci kopuşlara, siyasî yönden köklü değişimlere ve tüm bunların topluma yönelik planlarına duyulan tepkiyi ifade eder (Özipek, 2010: 106).

Muhafazakâr ideolojinin ABD’deki yaygınlığı 20. yüzyılla birlikte artış göstermiş; ancak bu artış, muhafazakâr ideolojinin anlamını yitirmesine sebep olmuştur. Muhafazakâr kavramın evrimi, bir bakıma liberal kelimesinin evriminin sekmesinin

ürünüdür. Amerikan siyasal sözcükler dağarcığı, liberalizmin anlamını doğru yoldan saptırdığı için liberaller muhafazakârlık bayrağının altına girmişlerdir. Günümüzde muhafazakâr adını taşıyanlar, özgürlükten yana olanlarla çoğunluk ahlakının temsilcilerinin barış içinde yaşadıkları karmaşık bir kategori oluşturur (Beneton, 2011: 8).

Muhafazakârlığın siyaset felsefesini kısaca özetlersek; evrende mutlak ahlaki bir düzen vardır. Toplumun ve insanın varlığı tanrıya dayanmaktadır ve insanın yaşamını düzene koyması için dinin vaciplerine uyması gerekmektedir. Ayrıca akıl ancak sınırlı şeyleri bilebilir. Muhafazakârlar, en yetenekli kişilerin toplumu yönetmesinden yanadır (Vural, 2003: 15).

Muhafazakârlar doğa hâlinin varlığını ve bireylerin toplumdan değerli olduğu fikrini reddederler. Muhafazakâr teoride aile ve din büyük bir öneme sahiptir. Onlara göre aile, toplumun temeli ve geleneksel ahlakın koruyucusudur. Din ise hem bireysel bir inanç olarak hem de toplumsal işlevleri olan kurum olarak değerli görülmektedir. Muhafazakâr doktrine göre toplum, dinden bağımsız olarak var olamaz. Ayrıca siyasetin alanı da sınırlı tutulmaktadır. Kültürün sürekliliğini de vurgulayan muhafazakârlığa göre, toplum ve toplumsal kültür sürekli bir oluş içerisinde. Muhafazakârlara göre toplumsal sorunların çözümünde tecrübe ve gelenek akıldan daha çok işe yarar (Erdoğan, 1998: 58-62).

Muhafazakârlığın, tutuculukla eşdeğer sayıldığını söylemek mümkündür. Muhafazakârlık, gelenekçi bir kavram olup; eskiyi tercih etmiş, yapılacak her türlü köklü değişikliklere karşı çıkmıştır. Bunun nedeni ise yapılacak değişikliklerin toplumsal yapıda bozulmalara sebep olacağı düşüncesidir.

Aile; muhafazakâr anlayışın en çok önem verdiği kurumdur. Muhafazakâr siyaset felsefesine göre aile; toplumun temel birimi olmakla birlikte geleneksel ahlakın da koruyucusudur. Birey; akıl, beden gibi çoğu özellikleri eksik olarak yaratıldığı için tek başına kendine yetemeyen bir varlıktır. Bu nedenle de insan sınırlı bir varlıktır. Toplum ise, çeşitli kurumlardan ve ilkelerden oluşmuş olan bir bütün olarak görülmektedir. Muhafazakârlara göre önem taşıyan din, gelenek-görenek, önyargı gibi kurumlar tarihsel gelişimin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Muhafazakâr düşünür Bonald'a göre bireyi biçimlendiren toplumdur. Otorite, toplumsal yaşamın en temel

aracıdır ve insanlar; aile, cemaat ve kilisenin otoritesiyle mutluluğa sahip olabilirler. Ayrıca toplumda eşitlikten söz etmek günahkârlıktır. Tanrı, siyasal devletin otorite kaynağı olarak görülmektedir. Muhafazakârlara göre devlet, ahlak yönünden gerekli görülen durumlarda kullanılabilir hatta büyütülebilir. Bu nedenle devlet çoğu şeyi yapabilme yetisine sahip olmalıdır ve otoritesini de toplumun yararında kullanmalıdır (Vural, 2003: 37-47). Burke'e göre ise birey, toplumdan bağımsız bir varlık değildir; bireyi oluşturan toplumun normatif değerleridir. Muhafazakâr ideolojiye göre birey, bulunduğu kurumda anlam kazanır ve bu kurumların etkisiyle sosyalleşebilir (Duman, 2008: 107). Muhafazakârlara göre mülkiyet, ailenin temeli olmakla birlikte insana toplumda konum kazandırması açısından da önem taşımaktadır. Otorite ve mülkiyet, toplumsal düzenin olmazsa olmazlarıdır. Devlet ile mevcut düzenin sürekliliğinin sağlanıp korunması ancak mülkiyet ve otoriteyle sağlanabilir (Türe, 2005: 45).

Muhafazakârlık; noksan olarak görülen aklın egemenliğini önlemek için din ve devlet gibi kurumları, mülkiyeti, toplumsal birliği öne çıkarmıştır. Devletin ayrı bir önemi vardır; ancak devlet fazla güce sahip olursa eğer tehlikeli bir hâl alabilir. Devletin görevi insanları iş birliği yapmaya zorlayarak insanların bir arada yaşamalarını sağlamaktır (Mollaer ve Öztürk, 2006: 54).

Muhafazakârlara göre toplum, değişik evrelerden geçerek ve her evrede yeni kazanımlar elde ederek gelişimini tamamlamaktadır. Toplumsal yapıya dışarıdan gelecek herhangi bir müdahale toplumsal sorunlara yol açacaktır. Ayrıca toplum otorite ve düzen olmadan varlığını sürdüremez. Bu otoriteyi ve düzeni, aynı zamanda toplumun varlığını devam ettirmesini sağlayacak olan da geleneklerdir. Muhafazakârlık, bulunduğu çağda işlevi olmayan geleneklerin devamlılığı konusunda ısrarcı değildir (Türe, 2005: 43). Muhafazakârlar geleneğin, toplumsal tecrübelerle oluştuğunu savunurlar. Muhafazakârlara göre bireye aidiyet duygusunu hissettiren, bireye kendi kimliğinin bilincine varmasını sağlayan gelenektir. Muhafazakârlıkta gelenek, toplumsal istikrarın temeli sayılmaktadır (Erdoğan, 2004: 5).

1.2.2. Muhafazakârlığın Tarihsel Gelişimi

Muhafazakârlığın Batı'daki gelişimini, Aydınlanmayı akılla temellendiren Kıta Avrupası ve akli tecrübe edilen bilgiyle tanımlayan Anglo-Amerikan düşünce geleneğini ele alarak açıklamak mümkündür. Fransa'da gelişmiş olan muhafazakâr

düşünce; zorunluluk hâlinde devrim yoluyla eskiye dönülmesini talep ederek, tepkici bir tutumu amaçlamıştır. Öncülüğünü Maistre'nin ve Bonald'ın yaptığı Fransız -Kıta Avrupası- muhafazakârlığı, Aydınlanma ve devrimi sonuçlarıyla beraber reddetmiş; monarşik ve teokratik bir düzenin kurulması için çabalamıştır. Anglo-Amerikan muhafazakârlığı ise toplumsal ilerlemeyi; toplumun tarihine, geleneklerine ve tecrübelerine dayandırmakla, evrimci bir geleneği oluşturmuştur. Bu muhafazakârlık, İngiliz toplum düşüncesinin temel dayanaklarını oluşturmakla birlikte Aydınlanmanın salt aklını ve devrimi eleştiren ılımlı, evrimci ve anayasal bir anlayışa sahip olmuştur (Akkaş, 2003: 243).

Klasik muhafazakârlık gelişimini Kıta Avrupası'nda tamamlamıştır. Ancak bu kıtada “Frankofon (Fransız)” ve “Germeno fon (Alman)” olarak iki türlü muhafazakârlık geliştiği için klasik muhafazakâr anlayışın tüm kıtanın özelliklerini tam anlamıyla taşıdığı söylenemez. Fransız muhafazakârlığı daha bir katı, uzlaşmaz ve radikal olduğu için farklılık taşımaktadır. Alman muhafazakârlığı ise muhafazakârlığın esas ilkelerine bağlı kalmıştır. İngiliz muhafazakârlığına gelince; en önemli yanı gelenekçi oluşudur. Bu nedenle var olan kurumların desteklenmesinden yanadır. Tarihselliğin kurumlara geçerlilik sağladığını düşünerekten mevcut düzendeki değişimlere karşı olmuşlardır. Ayrıca bu muhafazakârlığın en temel ilkesi “siyaset güç içindir” olmuştur (Vural, 2003: 31-33).

Muhafazakârlık; toplumsal düzendeki bozulmalara sebep olan aydınlanma rasyonalizmine (Duman, 2008: 106) ve “özgürlük, eşitlik, kardeşlik” ilkeleri etrafında gerçekleşen Fransız Devrimi'ne tepki olarak ortaya çıkmıştır (Demirkanoglu, 2017: 234). Muhafazakârlar, toplumsal ve ahlaki insanın doğasına aykırı bir nitelik taşıdığı gerekçesiyle bu ilkeleri reddetmişlerdir (Beneton, 1991: 11). Ergil, muhafazakârlığın ortaya çıkıp biçimlenmesinde etkisi olan üç tarihsel olgudan bahsetmiştir. İlki, kısa bir zaman diliminde dünyaya yaydığı düşüncelerle sadece Fransa'daki düzeni yıkmakla kalmayan Fransız İhtilâli'dir. İkincisi, sanayi öncesi toplumu kökten değiştiren; değişmeyi kural hâline getiren Sanayi Devrimi'dir. Üçüncüsü ise aklın, davranışları yönlendiren en güvenilir rehber olduğunu savunan Aydınlanma Hareketi'dir. Bu olgular, kendilerinden önceki kurum, gelenek, değer ve düşünce akımlarını yok etmeye yönelmişlerdir. Nitekim tüm bu olguların sonucunda “muhafazakârlık” ortaya çıkmıştır (Ergil, 1989: 269).

İlk kez 19. yüzyılın başlarında ortaya çıkan muhafazakâr düşüncelerin özünü, Fransız İhtilâli ve akabinde oluşan siyasal ve sosyo-ekonomik dönüşümlere duyulan tepkiler oluşturmuştur. Bu gelişmelerden hareketle muhafazakârlığı, ortaya çıkışı itibariyle bir “ancien regime”e yani eski düzene dönme isteği olarak yorumlamak mümkündür (Türk, 2003: 122). Sanayi devriminin de etkisiyle, 18. yüzyılda oluşan değişimlere ve değişim isteklerine tepki niteliğinde ortaya çıkan muhafazakâr düşünceye göre tarihsel tecrübeler, aklın yol göstericiliğinden daha önemlidir. Klasik muhafazakârlık, anlaşmazlıkların esasen tarihsel tecrübenin ürünü olan kurumlar içinde çözülmesinden yanadır. Muhafazakârlar akla güvenmezler. Bu nedenle de toplumsal sorunların çözümünde tarihsel tecrübelerin yol gösterici olduğunu savunurlar (Uluç, 2014: 110).

Fransız Devrimi, her şeyi baştan yaratma isteğiyle tarihsel bağı koparıp yeniden kurma çabası içinde olmuştur. Geçmişle olan bağı muhafaza etmek isteyen Burke’ün düşünceleri buradan hareketle şekillenmiştir. Tarihsel mirasın korunması - geçmişle bağımızı sağlamlaştırdığından- cemaat yaşamının vazgeçilmezidir. Tarihsel süreçte kazanılan tecrübeler bir araya getirilerek zenginlik yaratılabilir. Ancak bu zenginlik, karmaşık olan hayatın yapısına ve unsurlarına cevap verme konusunda sınırlı olan akıl üzerine kurulamaz. Bunun nedeni de doğayı, geleneklerin derinliğini, ağırlığını, bilgeliğini anlamak için aklın yeterli olmayacağıdır (Ceylan, 2007: 39).

Muhafazakâr doktrin tarihsel olarak araştırıldığında üç ana düşünürünün olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki muhafazakârlığın kurucusu sayılan, “Fransız Devrimi Hakkında Mütalaalar” adlı kitabıyla kurumların ve geleneğin önemine vurgu yapan; akla, bireyciliğe ve yapay olan siyasal sistemlere karşı çıkan Edmund Burke’tür. Bir diğer düşünür ise toplumun zengin ve fakir olarak ayrıldığını savunan, bu durumu da “Tek Ulus” yaklaşımını ortaya koyarak eleştiren Benjamin Disraeli’dir. Son olarak düzene ve sistemdeki millî izlere vurgu yaparak kurulu otoriteyi savunan Joseph De Maistre’den bahsetmek mümkündür. Maistre’nin muhafazakâr anlayışı, geleneksel otoritenin sorgu sual yapılmadan kabul edilmesine dayanmaktadır (Helvacı, 2004: 195-196).

Bir tutum ve düşünce tarzı olarak muhafazakâr düşüncenin başlangıcının insanlık tarihimizin ilk dönemlerine kadar gittiğini; ancak özgül bir ideoloji ve siyasal

bir doktrin olarak muhafazakârlığın tarihinin oldukça yeni olduğunu söylemek mümkündür. Muhafazakârlık; Fransa'da gerçekleşen devrime karşı duyulan tepkiyle, devrimin temellerini hazırladıkları gerekçesiyle suçlanan Aydınlanma filozoflarının düşünce ürünlerine yönelik eleştirilerin oluşturduğu bir düşünce geleneği ve ideoloji olarak ortaya çıkmıştır (Özipek, 2006: 66).

Liberalizm, sosyalizm, milliyetçilik gibi akımların tam tersine gelenekçi, toplumsal değerlerin korunmasından yana olan muhafazakârlığın birçok türe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilki, Joseph de Maistre (1753–1821)'nin öncüsü olduğu, her türlü değişime karşı gelen, tepkici ve otokratik bir düşünce geleneği olan Kıta Avrupası muhafazakârlığıdır. Diğeri ise öncülüğünü Edmund Burke (1729-1797)'ün yaptığı, özünü “muhafaza etmek için değiştirmek” düşüncesinin oluşturduğu, Kıta Avrupası muhafazakârlığına göre daha esnek ve değişimi kabul eden Anglo-Amerikan muhafazakârlığıdır (Türk, 2003: 122). İlk olarak Kıta Avrupası muhafazakârlığını ele alacak olursak; bu muhafazakârlık, Aydınlanma düşüncesi ile Fransız Devrimi'ne gösterilen tepkilerin sonucunda şekillenmiştir. Maistre ve Chateaubriand bu muhafazakârlık anlayışının öncü düşünürlerinden olmuşlardır. Fransız Devrimi'ni reddeden, “ancien regime”den taraf olan, geleneksel otoriteyi savunan, tepkici ve karşı devrimci bir siyasî tutum yansıtan Kıta Avrupası muhafazakârları otokratik bir yönetimi savunmuşlardır (Duman, 2017: 22-23).

“Burke'cü muhafazakârlık” şeklinde de tanımlanması mümkün olan Anglo-Amerikan muhafazakâr anlayışın siyaset felsefesinin (Vural, 2003: 34), liberal düşünce geleneğiyle arasında sıkı bir bağ mevcuttur. Burke, Churchill ve Oakeshott gibi düşünürlerin öncüsü olduğu Anglo-Amerikan muhafazakârlığı ekseriyetle evrimci, deneyci ve liberaldir (Duman, 2017: 25). Anglo-Amerikan muhafazakâr anlayışında düzen ve değişimin hızı önem taşımaktadır. Anglo-Amerikan muhafazakârlar, geleneklere saygı duyulmasından yana olmuş; radikal ve geniş değişikliklere de karşı çıkmışlardır. Anglo-Amerikan muhafazakâr siyaset anlayışına göre devletin görevi; içte düzeni korumak, dışta ise güvenliği sağlamaktır. Ayrıca Amerikan muhafazakârlar, özel mülkiyete ve özgürlüğe büyük önem verirler (Vural, 2003: 35).

Kıta Avrupası muhafazakârlığından daha bireyci tutuma sahip olan ve makul olmayı savunan Anglo-Amerikan muhafazakâr anlayış, tedrici bir değişimden yana

olarak günümüzdeki muhafazakâr düşüncenin temelini oluşturmaktadır (Özkan, 2016: 3). Britanya'da ortaya çıkarak ABD'de devamını sağlayan bu muhafazakârlık, pratik/gündelik muhafazakârlıktır; geleneksel kurum ve değerleri aslına uygun bir biçimde yenileyerek yaşatmak ister. Entelektüel/modern/siyasal/teorik/doktriner muhafazakârlıktır; değişmeye sadece tepki duyan ya da diğer ideolojilere kıyam veren, pasif ve bağımlı bir muhafazakârlık değil tam tersine alternatif bir siyasi ideolojidir. Esnek bir ideoloji olarak muhafazakârlıktır; bilinen seçimleri yapmaya ve davranışları seçmeye eğilim göstermektedir (Köni ve Torun, 2013: 184-185).

1.2.3. Muhafazakârlığın Türleri: Klasik ve Neo-Muhafazakârlık

Muhafazakâr düşüncenin ilk dönemlerinde Burke ve Maistre gibi öncüler muhafazakâr kelimesini hiç kullanmamışlardır. Muhafazakâr düşünce akılcılığın dini, geleneksel temelleri ve adetlere saygıyı yıpratarak ortadan kaldırdığını savunmuştur. Muhafazakârlık modernite ile ortaya çıkan siyasi, toplumsal ve kültürel değişimlere yönelik tepki hareketidir. Edmund Burke'le siyaset felsefesi özelliği kazanan klasik muhafazakârlıkta eşitliğe olumlu bakılmamaktadır. Bireysel ya da toplumsal eşitliğin savunulmadığı gibi aynı düzeye getirilmeye çalışılanların da asla eşitlenemeyeceğine inanılır. Eşitlik olamayacağı için de toplumun bölünmesi normal karşılanmaktadır. Klasik muhafazakârlar değişim ve devrim zamanlarında, süreci yavaşlatıp lüzumsuz gördükleri müdahalelere engel olmaktan; ılımlı ve tedrici değişikliklerden yana olmuşlardır (Güler, 2008: 125-137).

Klasik muhafazakârlık, değişim konusunda şüpheci olmuştur. Muhafazakârlar toplumsal değerlerin ve kurumların ortadan kaldırılmamasını savunarak; işlevini kaybetmiş olan değerlerin ve kurumların iyileştirilmesinden yana olmuşlardır. Klasik muhafazakârlıkta din ve ahlak toplumun en köklü kurumlarıdır. Dini ve ahlaki emirler muhafazakârlara göre insanları daha bir barışçıl ve yardımsever olmaya davet etmektedir. Klasik muhafazakârlara göre birey tek başına anlam ve önem taşımaz. Birey ancak içinde bulunduğu toplumun değerlerini, inançlarını ve kültürünü taşıyıp geliştirmekle değer kazanabilir. Klasik muhafazakârlara göre gelenek; toplumun ayakta durmasını sağlayan, yaşamsal sorunlara çözümler üreten, toplumdaki üyelerin aidiyet bağlarını güçlendiren işlevlere sahiptir. Muhafazakârlar organik toplumdandır.

İnsan özünde sınırlı ve başkalarına muhtaç olduğu için toplum zorunlu bir ihtiyaçtır (Özkan, 2016: 5-6).

20. yüzyılla birlikte muhafazakârlık, klasik muhafazakârlığa göre farklı yollarla biçimlenmiştir. 20. yüzyılın son dönemlerinde, yeni sağ ideolojinin iktisadî alanda savunduğu neoliberalizmle sosyal alandaki muhafazakârlığı iki ayrı ideolojinin birlikte gelişmesini sağlamıştır. Neoliberalizmin iktisadî alandan devletin müdahalesini geri çekme politikasına karşılık neo-muhafazakârlık, sosyal alanda eksikliğini hissettiği otoritenin, aile ve din gibi kurumların öne çıkması gerektiğini savunmuştur (Güler, 2008: 146).

ABD kaynaklı olan, bireycilik anlayışını, insan haklarını, liberal demokrasiyi ve serbest piyasa ekonomisini korumayı amaç edinen neo-muhafazakârlık (Bakan ve Arpacı, 2012: 134), siyasal sorunların çözümüne yönelik bir toplum öğretisi olarak şekillenmiştir (Dubiel, 1998: 13). Günümüzde ABD’de egemen olan neo-muhafazakârlık, klasik muhafazakârlığın sınırlı ve ılımlı siyaset geleneğini daha çok söylem düzeyinde benimsemekte olup somut düzeyde siyasete çatışmacı, abartılı ve katı roller yükleyebilmiştir (Özipek, 2004: 8).

Neo-muhafazakârlık, toplum ile devlet arasındaki sınırların aşılmasının çoğunluğun zorbalığına, insan doğasına ters olan eşitlik ve özgürlük anlayışına, toplumsal çatışmaların artmasına, siyasî istikrarsızlığa, ekonomik verimsizliğe yol açtığını savunmuştur. Ayrıca neo-muhafazakâr politikaların amacı; kanunlara saygı gösteren, girişimci, sorumluluk sahibi olan bir yurttaş tipi yaratmak olmuştur. Neo-muhafazakârlık, ahlaki ilkeler ile geleneksel değerlerin yeniden canlandırılarak zarara uğrayan kanunların ve düzenin tekrar oluşturulması gerektiğini, aile biriminin güçlendirilmesini, cezalarda artışa gidilmesini, ulusal kimliğin ve bağların desteklenmesini savunmaktadır. Neo-muhafazakârlar toplumsal düzenin korunması için devleti gerekli görmüşlerdir. Fakat devletin yapacağı sürekli müdahale, toplumsal yapıda kendiliğinden oluşan hiyerarşinin elde ettiği istikrara zarar verecektir (Duman, 2017: 29).

Neo-muhafazakârlar toplumsal eşitliğe ve toplumsal eşitliğe yönelik uygulamaların yürürlüğe girmesine karşı çıkmışlardır. Çünkü toplumsal eşitlik, stratejik elitlerin yok olmasına sebep olacaktır. Neo-muhafazakârlıkta güç ve egemenlik arayışı

ayrı bir önem taşımaktadır. Ayrıca neo-muhafazakârlığın temel dayanaklarından olan anti-komünizm, 20.yüzyılın en önemli olgularından biridir ve neo-muhafazakârlıkla da çatışması kaçınılmazdır. Neo-muhafazakârlık anlayış, eskiye yeniden dönmeyi amaçlamamaktadır; günümüzün gereklerine uygun bir biçimde gelenekleri uzlaştırmaya çalışır (Ergil, 1986: 287-289).

1.2.4. Yeni Sağ Muhafazakâr Anlayışı

20. yüzyılla birlikte dünyada ister sosyal ve kültürel alanda ister siyasal alanda olsun çok köklü dönüşümler yaşanmıştır. Bu dönüşümde etkin bir role sahip olan yeni liberal akım, sosyal refah devletinin felsefî temellerine eleştiriler getirmiştir. Dünya ülkelerini etkisi altına alan 1929 krizine kadar dünyadaki ekonomiye hâkim olan görüş, fiyat sisteminin ekonomide meydana gelecek herhangi bir dengesizlik durumunda piyasaları kendiliğinden temizleyeceği ve fiyatlara müdahale edildiği takdirde kaynak tahsisinin bozulacağı yönünde olmuştur. 1929’da gerçekleşen büyük buhran, bu görüşün yıkılmasına sebep olmuş, devletin düzenleyici rolünün önemini artmasını sağlamıştır. Pek çok ülke, uygulanan politikalar sayesinde 1960’lı yılların sonuna kadar bir refah dönemi yaşamıştır. 1970’li yıllardan itibaren refah devletinin krize girmesiyle birlikte uygulanan politikalar sorgulanır hâle gelmiş ve yeni çözümler aranmıştır (Biber, 2008: 57). Bu arayışların sonunda da “yeni sağ” olgusu ortaya çıkmıştır.

Özkazanç yeni sağ ideolojiyi; Batı’da II. Dünya Savaşı’ndan sonra kurumsal bir hâle gelen refah devletinin, Batı modernliğinin çelişki ve ikilemlerini derinleştirmesiyle birlikte ortaya çıkan ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel sorunlarına karşı oluşan tepki olarak yorumlamıştır (Küp, 2012: 11).

1970’li yıllarda patlak veren işsizlik, ekonomik durgunluk, yüksek enflasyon gibi birçok sorun artış göstermiş; bu sorunlara da Keynesyen politikalar cevap veremeyecek hâle gelmiştir. 1970’lerde yaşanan petrol krizi kamu harcamalarında ve dünya ekonomisinde olumsuz bir etki yaratmıştır. Yaşanan sıkıntılar neticesinde hükümetler, köklü önlemler alma gereği duymuşlardır. Batılı ülkelerde iktisadî ve siyasal alanda yaşanan gelişmeler, özellikle akademik alanda çeşitli şekillerde değerlendirilmiş; 1970’lerdeki kriz, Keynesyen politikalara ve refah devleti anlayışına yönelik eleştirilerin artmasına neden olmuştur (Tortop vd., 2010: 311).

Yeni sağ ideoloji, yeniden yapılanma ve dönüşüm aşamasının genel hatlarını oluşturmaktadır. Keynesyen teorilerden yararlanmakta olan refah devleti sisteminden kopuşu ifade eder (Haydaroğlu ve Tatlısu, 2016a: 28). Hayek, Friedman ve Buchanan'ın öncüsü olduğu yeni sağ anlayış, kapitalizmin yeni bir uzun gerileme sürecine girdiği 1970 sonrası dönemde ortaya çıkarak, akademik tartışmalarda ve kapitalist ulus-devletlerin uygulayacakları politikaların belirlenmesinde etkili olmuştur. Yeni sağcı düşünürler, 1970'lerden itibaren klasik liberalizmin fikirlerini canlandırarak Batı'da demokratik siyasal sistemlerin işleyişi ve çoğulcu siyasal düşünceye yaptıkları eleştirilerle öne çıkmışlardır (Yılmaz, 2005: 108-109).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra geliştirilen refah devleti modelinin iflasıyla ortaya çıkan yeni sağ (Türk, 2003: 124); Amerika'da Reagan'ın, İngiltere'de ise Thatcher'in ideolojileri ile politikalarını nitelemek için kullanılan bir kavramdır. Sağ ideolojiye has geleneksel düşünce yapılarını kapsamlı bir şekilde ele alan düşünce modelidir (Bora, 2005: 600). Neoliberal ve neo-muhafazakâr değerleri içerisinde barındıran bir model olan yeni sağ, 1980'lerde başta iktisadî ve siyasî alanda olmak üzere tüm alanlarda liberal tezlerin yeni bir formülasyonla üretildiği yaklaşımların genel adı olmuştur. 1929'da yaşanan ekonomik krizin ve savaşın olumsuz etkileri, adaleti ve güvenliği sağlamakla görevli olan devletin, müdahale alanlarının genişlemesine neden olmuştur. Refah ve mutluluğu sağlamak için daha fazla yetki ve sorumluluk duyan bir devlet anlayışı hâkim olmuş; bu anlayışın 1970'lerde petrol krizi, bütçe açıkları vs. gibi türlü nedenlerle krize girmesi sonucu kapitalizm çıkış yolu olarak yeni sağı ortaya çıkarmıştır (Çolak, 2016: 352).

Yeni sağ ideolojinin doğuşu, devletin 20. yüzyılda aşırı büyüyüp bireysel ve toplumsal özgürlükleri kısıtlayıcı hâl almasından kaynaklanmaktadır. Sosyal, iktisadî, siyasal, yönetsel boyutlardan oluşan kapsamlı bir dönüşümü ifade eden yeni sağ ideoloji, kamusal alanın küçültülüp özel kesimin yönetimiyle yeniden yapılandırılmasını öngörmüştür. Çünkü yeni sağcı düşünürler en iyi yönetimin özel sektör disipliniyle mümkün olabileceğini savunurlar (Tortop vd., 2010: 361; Aksoy, 1998: 4).

Yeni sağı savunanlar, 1970'lerde yaşanan krizi verimlilik krizi olarak tanımlamışlar; harcamalardaki artışın, enflasyonun, piyasanın sınırlandırılmış olmasının, işçi sendikaları mücadelelerinin, muhafazakâr değerlerin çürümeye

başlaması gibi durumların bu krize sebep olduğunu savunmuşlardır. Ayrıca yeni sağın refah devletine yönelik eleştirilerinin temelinde, devletin ekonomik alana yaptığı müdahaleler bulunmaktadır. Devletin yapmış olduğu müdahaleler, mikro iktisat göstergelerini çarpıtıp sermaye birikimini ve üretimi engelleyici doğrultuda olmaktadır. Tüm bunların sonucunda büyüme engellenir, yüksek enflasyon durumuyla karşılaşılır. Böylece devlet hantal bir yapıya bürünür, taleplere cevap veremeyecek şekilde zayıflar (Topal, 2002: 66-69).

Yeni sağ kavramı; televizyonlarda ve filmlerde sansür uygulamasından göç karşıtı kampanyalara, göçmenleri ülkelerine geri göndermeye ve vergilerin düşürülmesine kadar türlü fikirleri barındırır (Heywood, 2009: 114). Bu kavramı ilk kez Kevin Philips 1975 yılında, kendisinin “sosyal muhafazakâr” yönünü vurgulamak için kullanmıştır. Yeni sağ siyaset felsefesinde dinî değerlere ve aile kurumuna önem verilerek ailelerin, çocuklarını Hıristiyan okullarına göndermesi desteklenmektedir. Ayrıca yeni sağ ideoloji vergi indirimini savunur; işçi sendikalarının denetlenmesini ve toplumda suç işleme oranının azaltılması için de tedbirlerin arttırılmasını ister. Bu ideoloji, 1932 yılında Franklin Delano Roosevelt tarafından önerilen “New Deal” anlayışını savunarak ihtiyaç sahiplerine yardım yapılmasını; fakir halkın ihtiyaçlarının mahallî idareler, kâr amacı gütmeyen kurum, örgüt, vakıf ve dernekler tarafından giderilmesini savunmuştur (Vural, 2003: 91-93).

1970-1980’li yıllarda Thatcherizm ile Reaganizm’i tanımlayabilmek için kullanılan yeni sağ (Koroğlu, 2012: 121); 1980’li yıllarda önemle savunulan, 1990’lı yıllarda yerini küreselleşmeye bırakan, 2000’li yıllarda ise küreselleşmeyle beraber sorgulanır hâle gelen bir kavram olmuştur (Özalp, 2008: 113). Yeni sağ yaklaşım, İngiltere’de Thatcher’in 1979’da iktidar olması ve 1980’de Reagan’ın Amerika’daki seçimleri kazanarak yeni muhafazakâr ilkeleri uygulamaya başlamasıyla kamu yönetiminde etkin hâle gelmiş; 1980’lerdeki yükselişini de Thatcher ve Reagan’ın reformlarıyla sağlamıştır (Tortop vd., 2010: 363-365).

Yeni sağ; devletin küçültülmesine, piyasanın koşulsuz egemenliğine, özelleştirme ve deregülasyona vurgu yapmıştır. “Daha az devlet daha çok piyasa” görüşünün egemen olduğu dönemde piyasa iktisadî ve siyasal özgürlüklerin temeli olarak görülmüştür (Al, 2002: 121). Ayrıca Thatcher’in iktisadî yaklaşımı, devlet

borçlarının azaltılması ve enflasyonun kontrolü konularında Reagan'ın yaklaşımından farklıdır. Çünkü Reagan ekonomiyi arz yanlısı iktisat modeliyle hayata geçirmeye çalışırken; Thatcher ise monetarist uygulamalarla düzenlemiştir (Çolak, 2016: 354).

Yeni sağ ile devletlerin küreselleşme karşısındaki değişimlerine ideolojik bir zemin hazırlanmıştır. Devlet, özgürlüklerin önünde engel olarak görülüp kötülenmiş, piyasa şartlarının erdemleri övülmüştür (Arslan, 2010: 24). Yeni sağın amacı ise; toplumsal talepleri arttıran, ekonomide önemli bir yeri olan, geniş bürokrasiyle sermayenin akışını yavaşlatan refah devletinin yapısını çözmek ve küreselleşen sermayeye engel teşkil edecek şeyleri ortadan kaldırmak olmuştur (Baltacı, 2004: 360).

1970'li yıllarda Keynesyen modelin kriz yaşamasıyla birlikte özellikle ileri kapitalist ülkelerde egemenliği sağlayan yeni sağ ideoloji (Topal, 2002: 65), liberalizmin sınırlı devlet ve piyasa ekonomisine, muhafazakâr düşüncenin sosyal ve siyasal düzenin istikrarına yaptığı vurgu dikkate alınarak oluşturulmuştur (Uluç, 2014: 108). 1980'li yıllarda bu ideolojinin Türkiye'deki temsilcisi ise Turgut Özal ve ANAP olmuştur (Şener ve Çolak, 2015: 401).

Kapitalizmin 1970'lerde yaşadığı bunalımına çözüm olarak ortaya çıkan yeni sağ ideolojinin, 18. yüzyılın klasik liberal anlayışıyla benzer yönleri bulunmaktadır. Bu ideolojiye göre devletin piyasaya yapacağı müdahaleler özgürlükleri kısıtlayacağı için devlet toplumsal alandaki düzenlemeleri yapmakla görevlendirilmiştir (Çubukçu, 2008: 291).

Yeni sağ ideolojiye göre devlet müdahalesi olmadan ekonominin en iyi şekilde işleyebilmesi mümkündür. Yeni sağ ideoloji, serbest piyasa ekonomisini savunmuş (Heywood, 2006: 118); iktisadî olarak küçülmüş siyasal olarak güçlenmiş bir devlet yapısının kurulmasını öngörmüştür. Devlet, toplumu kendi hâline bırakıp gece bekçisi rolünü üstlenmeli, sadece anayasanın uygulanmasını sağlamalı ve üretimin genel koşullarını gözetmelidir (Baltacı, 2004: 367). Ancak yeni sağ, ekonomide devletin girişimlerini ve müdahalesini reddetmesine rağmen dönüşümünü devlet eliyle gerçekleştirmiştir. 1970'li yıllardan itibaren iktidar olan yeni sağ devlet anlayışıyla görüşlerini biçimlendiren hükümetler de dönüşüm aşamasına katkı sağlamışlardır (Haydaroglu ve Tatlısu, 2016a: 29). Yeni sağa göre toplumsal değerler ekonomik yapı

ile bağlantılı olmalıdır. Yeni sağın en temel amacı; kapitalist düzenin dinî eksikliğini gidererek alt yapısını yeniden oluşturmaktır (Türe, 2005: 49).

Yeni sağ liberal değerlere yaptığı vurgu ile serbest ekonomi, muhafazakâr değerlere yaptığı vurgu ile de “güçlü bir devlet” mantığına dayanmaktadır (Uluç, 2014: 111). Ayrıca yeni sağ ideoloji ile iktidara gelen liderler -Thatcher ve Reagan- devletin küçültülmesini ve yeniden yapılandırılmasını hedeflemişlerdir. Bu liderlerin politikalarıyla da radikal değişiklikler yapılmıştır.

Refah devletinin politikaları gibi yeni sağ politikalar da sağ ve sol hükümetler tarafından ortak mutabakat şeklinde yürütülmüştür. Yeni sağ ideolojiye göre devletin kendi sınırlarına geri çekilmesi devleti daha güçlü yapacaktır. Bu yüzden de yeni sağ ideoloji devletin daha çok güçlendirilmesinden yana olmuştur (Al, 2002: 122-123).

Liberalizm ve muhafazakârlığı bir arada bünyesinde barındıran yeni sağ ideolojiyle bir yandan devletin ekonomik alanda sınırlı olması savunulurken, öte yandan değişimin sebep olacağı toplumsal tepkilerin aile, din gibi muhafazakâr değerlerle örtülmesi hedeflenmiştir. Başka bir şekilde ifade edilirse, piyasa önceliği ve asgari devlet gereği korunurken muhafazakâr kurumların ve değerlerin (din, aile, gelenek, millî kimlik) önemi, yapılandırılması ve muhafazası için güçlü devlet düşüncesi yeni sağın önemli bir unsuru olur. Bunun nedeni de sendikal hareketlerin ve emekçi kesimlerin talepleri karşısında kararlı ve ekonomik alana yapacağı müdahaleleri için sınıf niteliği olmayan bir devlet olmalıdır (Topal, 2002: 67)

Özetle yeni sağ; 1970 ve 1980’lerde bazı entelektüeller tarafından hazırlanan, refah devletinin Avrupa demokrasisini ve komünizmi eleştirdiği bir düşünce tarzı olup kültürel alanda muhafazakârlığı, iktisadî alanda liberalizmi savunur (Akay, 1997: 11).

İKİNCİ BÖLÜM

LİBERALİZMİN TÜRKİYE SERÜVENİ

2.1. OSMANLI DÖNEMİ

Türkiye’de liberal düşünceler, 19. yüzyılın ikinci dönemiyle etkisini göstermeye başlamıştır. Bazı yazarlar tarafından Osmanlı’nın 19. yüzyıldan itibaren belirginleşen modernleşme çabasının liberalleşme anlamını da taşıdığı ileri sürülmüştür. Padişahı anayasayla sınırlandırmaya yönelik olan 1876 Anayasası Kanun-i Esasi, Türkiye tarihinde liberalleşme yolundaki ilk anayasa olmuştur. Kanun-i Esasi’nin yürürlüğe girmesinde ise Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi’nin temsilcileri olduğu “Yeni Osmanlılar” etkili olmuştur (Erdoğan, 2005: 32). Savaş şartlarında hazırlanmış olan 1921 Anayasası’nda, temel hak ve hürriyetlerle ilgili hiçbir madde yer almamaktadır. Geçici bir belge niteliğinde olan bu anayasa “milletin egemenliği” ve “meclisin üstünlüğü” gibi ilkelerle 1924 Anayasası’na zemin hazırlamıştır. 1924 Anayasası’na gelince; savaş döneminin ardından hazırlanmasına karşın liberal ilkelerin etkili olduğu bir anayasa olmuştur (Arslan, 2005: 276).

Türkiye’de liberal düşüncelerin doğuşu ve gelişimi açısından 3 Kasım 1839’da ilan edilen Tanzimat Fermanı’nın dönüm noktası olduğunu söylemek mümkündür. Bu ferman ile şeriata dayalı eski yasaların tamamen değiştirilmesi ve devletin bireylerle olan ilişkisine hukuki yönlü yenilikler getirilmesi amaçlanmış, devlet-birey ilişkilerinde devletin modernleştirilmesine yönelik temel ilkeler kabul edilmiştir (Eştürk, 2006: 21). Fermanın ilanından sonra, ölüm sebebiyle veya görevlerinden alındıklarında kişilerin mallarına el konulmasını gerektiren müsadere sistemine son verilmiştir (Odabaşı, 2014: 78).

Mithat Paşa’nın çabalarının ve Yeni Osmanlılar’ın muhalefetinin sonucunda, ilk anayasamız 1876 tarihli Kanun-i Esasi ile birlikte Osmanlı Devleti meşrutiyet yönetimine geçmiştir. Tanzimat’ın ilanı ile oluşan yeni fikirler, yönetimde parlamenter bir yapının oluşmasına neden olmuştur. Osmanlı’nın Rusya’yla yaptığı savaşla başlayan bunalım ile II. Abdülhamit’in Meclis-i Mebusan’ı kapatması Jön Türkler’in ortaya çıkmasını sağlamıştır (Çelikkol vd., 2013: 4).

Liberalizm, Yeni Osmanlılar’dan sonra “Jön Türkler” tarafından da savunulmuş; fakat Osmanlı’daki liberal düşünürlerin, girişimci sınıfın olmadığı gerçeğini göz ardı etmeleri sebebiyle Osmanlı’nın siyasî ve iktisadî yönden ihtiyaçlarını yeterince karşılayamamıştır (Gedikli, t.y.: 209).

1215 tarihli Magna Carta'nın Avrupa'da liberalizmin ilk belgelerinden sayıldığı gibi 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı da ülkemizde liberalizmin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Ferman, anayasal yönetime doğru atılmış bir adım olmasıyla liberal bir nitelik taşımaktadır. Ayrıca Tanzimat'la getirilen mal güvenliği, özel mülkiyete geçişte ve mülkiyetin garantiye alınmasında dönüm noktası olmuştur (Seyitdanlıoğlu, 1996: 106).

Türkiye'de liberalizmin ilk işaretleri Fuat ve Âli Paşa'nın vasiyetnamesinde, Cevdet Paşa'nın Şirket-i Hayriye'sinde görülmüştür. Ancak liberalizmin esas başlangıcı, "Vatan ve Hürriyet Şairi" olarak anılan Namık Kemal ile gerçekleşmiştir. Ohannes Paşa, Cavit Bey, Ziya Gökalp, Tekin Alp ve Prens Sabahattin de liberalizmin gelişmesine katkı sağlayan düşünürlerden olmuştur (Akşin, 2000: 264). Namık Kemal hem serbest ticareti hem de anayasalı yönetimin siyasal özgürlüklerin garantisi olacağını savunmasıyla liberal bir düşünür olmuş, Ohannes Paşa Türkiye'de iktisadî liberalizmin temellerini atmış, Prens Sabahattin ise özel teşebbüsü savunmuş ve iktisadî görüşlerini bireyci bir teoriyle temellendirmiştir. Prens Sabahattin, liberal düşünceleri nedeniyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden ayrılmış; "Osmanlı Hürriyetperveran" ve "Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet" cemiyetini, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra da Osmanlı Ahrar Fırkası'nı kurmuştur (Erdoğan, 2002: 12-13).

Ohannes Paşa, Mekteb-i Mülkiye'de iktisat dersleri vermiş; Osmanlı'nın iktisadî kalkınması için girişim özgürlüğüne ve mülkiyet hakkına dayalı rekabetçi bir iktisadî yapının gerekli olduğu düşüncesini savunmuş; ekonomide korumacılık, devletçilik ve tekelin yanlış olduğu fikrini ortaya koymuştur (<http://www.21yyte.org/tr>, erişim: 03.01.2018).

Liberal düşüncelerin Osmanlı'da yaygınlaşması 19. yüzyıla denk gelmektedir. Ekonominin liberalleşmesi ve mülkiyet hakkının güvenceye alınması ise II. Meşrutiyet döneminde gerçekleşebilmiştir. Prens Sabahattin, Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler tarafından savunulan liberal fikirlerin en önemli ismi olmuştur (Gedikli, t.y.: 211).

Âli ve Fuat Paşa, Osmanlı'nın kötü giden kaderinin liberal politikalarla değişeceğini savunmuştur. Âli ve Fuat Paşa'nın vurguladığı en önemli şey ise devletin, fabrikaları özel kesime devrederek ekonomideki müdahalesini sonlandırması gerektiği olmuştur (Çavdar, 1992: 30).

1860-1908 arası yıllar Osmanlı'da liberal iktisat politikalarının hâkimiyetinin hissedildiği ve korumacı politikaların varlığını sürdürdüğü bir dönem olmuştur. Trablusgarp ve Balkan Savaşları döneminde korumacı politikalar üstün gelmiş, millî iktisat düşüncesi yaygınlaşmaya başlamıştır (Odabaşı, 2014: 77). Osmanlı'da liberalizmin en canlı dönemi 1908-1912 yılları arasında olmuştur. Çünkü bu dönemde liberal düşünceler yaygınlaşmaya başlamış; İttihat ve Terakki merkezîyetçi siyasal faaliyetlerini arttırmıştır. Osmanlı'da 1908'de yaşanan Jön Türk devriminden sonra ise bazı yöneticilerce liberalizmin ülke problemlerini çözmekte yetersiz kaldığı konusunda fikir birliği sağlanmıştır (Gedikli, t.y: 211). II. Meşrutiyet döneminin 1914-1918 yılları, iktisadî alanda liberalizmden uzaklaşarak millî iktisat politikalarına doğru yönelimin olduğu, yerli burjuvazinin oluşturulmaya çalışıldığı yıllar olmuştur. Ülke topraklarımızı kaybettiğimiz bu savaş yıllarında İttihat ve Terakki, savaşın da getirdiği zorlamalarla millî bir iktisat politikası izlemiştir (Seyitdanlıoğlu, t.y.: 111). Millî iktisat politikaları ile amaçlanan; millî bankaların kurulması, dış ticaretin yeniden düzenlenmesi, millî burjuvazinin oluşturulması olmuş ve bu konularda da bazı girişimlerde bulunulmuştur (Kalyoncu, 2001: 10).

Ziya Gökalp piyasa ekonomisi sisteminin her ülkenin yapısına uymadığını, bu nedenle piyasa ekonomisinden kurtulmanın yolunun millî iktisat olduğunu savunmuştur. Cavit Bey ise piyasa ekonomisi ile birlikte mülkiyet anlayışının ortaya çıkmasındaki önemli nedenin sosyal ve şahsi fayda olduğunu; mülkiyet hakkının, fertlerin olduğu kadar cemiyetlerin de menfaatlerine uygun olduğunu savunmuştur (Dinçaslan, 2012: 82-85).

Tanzimat'ın ilanı ile birlikte başlatılan, mülkiyet hakkının belirginleştirilmesi ve hukuksal olarak güvence altına alınması ile anlam kazanan ekonominin değişim aşaması, II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet döneminde de gelişerek ekonomide liberalleşmeyi sağlamıştır (Berzeg, 1996: 192).

1908-1912 dönemi, Osmanlı döneminde liberalizmin başlangıcını oluşturmaktadır. Bu dönemde liberalizmin gelişimi Batı'dan farklı olmuştur. Osmanlı'da liberalizm; aydınların Batı'dan esinlenerek benimsediği soyut bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Batı'ya olan özlem düşünüş biçimlerine yansımış ve Batılılaşmak için liberalleşmek zorunlu görülmüştür (Toprak, 1995: 3).

2.2. TEK PARTİ DÖNEMİ

Cumhuriyetin tek parti iktidarlığında geçen 1924-1946 dönemi, liberal fikir ve hareketler için genellikle elverişli bir ortam oluşturmuştur. Cumhuriyet döneminde liberal olarak nitelendirilebilecek ilk hareket, 1924'te kurulup bir yıl sonra hükümetin kapattığı “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası” olmuştur. Bu partinin kapatılmasından sonra 1930'da kurulan ve kapatılan “Serbest Cumhuriyet Fırkası” program olarak liberal olabilmiş; ancak gerçek bir muhalefet hareketi olamamıştır. Partinin kurulması Atatürk'ün isteğiyle Fethi Okyar tarafından gerçekleştirilmiştir. Partinin çok kısa bir süre içerisinde halktan gördüğü ilgi Atatürk'ü telâşlandırınca da Fethi Okyar partiyi kapattığını ilan etmiştir. (Erdoğan, 2002: 13-15).

Cumhuriyet döneminde kurulan Fikir Hareketleri Dergisi (1933-1940) ile dünyadaki düşünce ve ideolojiler özgürlükçü, liberal açıdan incelenerek tanıtılmıştır. Ayrıca diğer bir liberal dergi olan Forum ise Demokrat Parti iktidarına karşı aydınlığın, akılcılığın ve hukuk devletinin savunuculuğunu yapmıştır (Akşin, 2000: 266).

2.2.1. 1923–1929 Dönemi

Osmanlı'nın 19. yüzyıl sonundan 20. yüzyılın ilk zamanlarına kadar katılmış olduğu savaşlar iktisadî yönden kaynakların yetersiz kalmasına sebep olmuş, yüksek oranda borçlanmayı gerektirmiş ve bunların sonucunda Osmanlı Devleti aşırı derecede güçsüzleşmiştir. Savaşların uzun yıllar sürmesinin sonucunda ise erkek nüfusunda azalma olmuş, ülkede çoğu iş yeri kapanmış, göçler nedeniyle de işsizlik had safhalara ulaşmıştır. Elde olan kaynakların ordunun hizmetine sunulmasıyla da kaynaklar tükenmiştir. Ayrıca sanayi kuruluşlarının düşük kapasiteli oluşu, işçi sayısındaki düşüklük, ürünlerin niteliksiz olması sonucunda ekonomide zayıflama olmuştur (Coşkun, 2003: 72).

Cumhuriyetimizin ilan edilmesinden sonra toplumun her şeyi devletten beklemesi ülkenin zor bir döneme girmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda devlet iktisadî ve sosyal alanda yol, okul ve hastane yaparak ülkeyi yeniden inşa etmeyi amaçlamış ve fabrikalar kurmak için planlamalar yapılmıştır. Ayrıca olumsuz durumlara

rağmen bu dönemdeki düşünce, piyasa mekanizması esas alınarak özel sektör aracılığıyla sermaye birikiminin gerçekleştirilmesi olmuştur (Özçelik ve Tuncer, 2007: 254).

Cumhuriyetin başlangıcından itibaren iktisadî kalkınmanın ancak sanayileşmeyle gerçekleşebileceği savunulmuş; tarımsal sektörün en temel görevinin sanayi gelişmelerine arka çıkmak olacağı uygun bulunmuştur. Öncelikle hammaddesinin ülkemizde bulunduğu malları işleyecek kuruluşların oluşturulması gerektiği kararı alınmıştır. Fakat Osmanlı'daki üretimin büyük bir kısmının tarıma dayanması ve sanayi devriminin ülkeye aktarılmasında yetersiz kalınması, tarım sektörünün iktisadî kalkınmayı sağlayacak sektör olarak seçilmesine yol açmıştır (Çoban, 2012: 6).

2.2.1.1. 17 Şubat 1923 İzmir İktisat Kongresi

Cumhuriyetin ilan edilmediği dönemde, ekonomik bağımsızlığımızı elde edebilmek için alınacak önlemleri görüşmek, Türkiye’de her şeyi yeniden kurabilmek, sıkıntıları çözebilmek ve kurulacak olan devletin iktisadî politikalarına yön verecek önlemleri belirleyebilmek için bir kongre yapılması düşünülmüştür. Bu düşünceden hareketle, Atatürk’ün de desteğiyle 1923’te İzmir’de Türkiye İktisat Kongresi toplanmıştır (Karataş, <http://www.ekodialog.com>, erişim: 05.01.2018; Tokgöz, 2004: 43). Bu kongre ile ülkede amaçlanan iktisadî yapılanmaya ve politikalara yön verecek olan “Misak-ı İktisadî” belirlenmiştir. Misak-ı İktisadî ile ülke sanayisini ve ticaretini geliştirmek, mülkiyet haklarına saygılı, özel teşebbüse öncelik veren bir iktisadî sistem oluşturmak amaçlanmıştır (Sabır, 2003: 80).

Kongre; çiftçilerin, sanayicilerin, tüccarların ve işçilerin katılımından oluşmuştur. Bu kesimlerin “Misak-ı İktisadi Esasları” başlığı altında birleşmelerinin, bir uzlaşma arayışının kanıtı niteliğinde olduğu söylenebilir. Siyasî ve iktisadî bağımsızlıkların birleştirilmesi, girişimcilerin güçlendirilmesi, vergide kolaylıkların sağlanması, dışa açık bir iktisadî yapının oluşturulması kongrenin temel hedeflerinden bazılarıdır (Çoban, 2012: 8). Ayrıca kongrede özel girişimciliğin canlandırılması için kredi olanaklarının, altyapı ve teknik hizmetlerinin devlet tarafından sağlanması amaçlanmıştır (Bahçe ve Eres, 2012: 23).

Atatürk kongrenin açılışında yapmış olduğu konuşmasında yarı sömürge durumundaki Türkiye'yi kısaca şu şekilde anlatmıştır (<http://kisi.deu.edu.tr>, s: 4-5, erişim: 07.01.2018):

“Gerçekten bir devlet ki, kendi halkına koyduğu bir vergiyi yabancılara koyamaz. Gümrük uygulamalarını, vergilerini memleketin ve milletin ihtiyaçlarına göre düzenlemekten yasaklıdır. Ve bir devlet ki, fazla olarak yabancılar üzerinde yargı hakkını uygulamaktan mahrumdur. Böyle bir devlete elbette bağımsız denilemez. Devletin ve milletin hayatına yapılan müdahaleler yalnız bu kadar değil, daha fazla idi. Doğrudan doğruya milletin hayatını devam ettirmesi için gerekli olanlardan, örneğin tren yapmak için, örneğin fabrika yapmak için, örneğin her şey yapmak için devlet serbest değildi. Mutlaka dışarıdan karışmalar vardı. Bundan dolayı hayatını sürdürmekten alıkoyulan bir devlet bağımsız olabilir mi? Söylediğim gibi gerçekte devlet, istiklâlini çoktan kaybetmişti ve Osmanlı ülkesi yabancılardan serbest bir sömürgesinden başka bir şey değildi ve Osmanlı halkı içindeki Türk milleti de tamamen esir bir duruma getirilmişti. Bu sonuç söylediğim gibi milletin kendi iradesine ve kendi hâkimiyetine sahip bulunamamasından ve bu irade ve hâkimiyetin şunun bunun elinde kullanıla gelmiş olmasından ileri geliyor. O halde kesinlikle diyebiliriz ki, biz millî bir devir yaşamıyorduk ve millî bir tarihe sahip bulunmuyorduk.”

İzmir İktisat Kongresi, cumhuriyetin resmî bir şekilde ilan edilmediği bir dönemde gerçekleştirilmiştir. Atatürk yapmış olduğu açılış konuşmasında bağımsız bir devletin inşası için ekonominin gerekliliğinden şu şekilde bahsetmiştir (Ökçün, 1997: 204):

“Efendiler, tarihimizi dolduran bunca başarılar, zaferler veyahut yenilgiler, yok olmalar ve felâketler, bunların, tümü; gerçekleştikleri devirlerdeki iktisadî durumlarımızla ilişkili ve ilgilidir. Yeni Türkiye'mizi hak ettiği yere ulaştırabilmek için, mutlaka ekonomimize birinci derecede önem vermek zorundayız. Çünkü zamanımız tamamen bir iktisat devresinden başka bir şey değildir.”

Kongrede alınan kararların doğrultusunda millî sanayide ilerleme sağlamak ve iktisadî girişimleri desteklemek amacıyla önemli adımlar atılarak 1924'te cumhuriyetin ilk bankası olan İş Bankası, 1925'te ise sanayileşmeyi destekleme amaçlı Sanayi ve Maden Bankası kurulmuştur (Makal, 1999: 209).

Cumhuriyet döneminde yalnızca 1925 yılına kadar uygulanabilen Aşar vergisi, liberal politikaların uygulanabilmesini ve piyasa ekonomisinin işlerlik kazanabilmesini sağlamış; kalkınmanın başlangıcında ve millî gelirden tarımın payının büyük olduğu zamanlarda devlet için önem teşkil etmiştir. Verginin kaldırılmasından sonra ise yerli sanayiye ve sermayeciye geliştirip güçlendirmek amacıyla 28 Ekim 1927 tarihinde

“Teşvik-i Sanayi Kanunu” çıkarılmış; gümrük vergilerinde kısıtlamalara gidilerek, ithalat kolaylaştırılmıştır (Çoban, 2012: 11). Ayrıca bu kanunla, işletmelerin kurulacağı toprağın 10 hektarlık bölümü belediyeye ait olması şartıyla bedavaya verilmiştir. İşletmeler arazi, bina, kazanç, işlem gibi bazı vergilerden de muaf tutulmuş; devlet çoğu maddeleri işletmelere daha ucuza satmıştır (Yeşilay, 2005: 120).

2.2.1.2. 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması

24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması’nda belirtilen hüküm gereği Osmanlı’dan kalan yabancılara tanınan ticarî imtiyaz hakkı devam etmiş, gümrük tarife kanununun düzenlenmesiyle, yabancılara yaklaşık %15 oranında vergi konulmuştur. 1927’de çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile sanayi üretimi özel girişimci için teşvik edilmiş (Özdemir vd., 2016: 152), sanayi makineleri gümrük vergisinden muaf tutulmuştur. 1929 yılında da yeni bir gümrük tarifesi uygulanmaya başlanmış; bu sefer de tüm tarım makineleri vergiden muaf tutulmuştur (Savrul vd., 2013: 62).

Lozan Antlaşması’yla birlikte gümrük tarifelerine beş yıllığına konulan düzenleme yasağı ile tarifelerdeki artışlar engellenmiş; 1929’da “Gümrük Tarifesi Kanunu”nun çıkarılması ile de ulusal bir tarife uygulanıp sanayiye dış rekabetten koruma amaçlı politikalara geçilerek düzenleme yasağı kaldırılmıştır. İlerleyen süre zarfında uygulanan koruyucu politikalarla dış ticarete açık ortaya çıkmıştır (Çoban, 2012: 9).

Lozan Antlaşması’nda alınan kararlardan bazıları şöyledir: Kapitülasyonlar kaldırılmış, Osmanlı Devleti’nin borçları çözümlenememiştir. Yunanlılar’ın Anadolu’da yarattığı hasarın tüm yükü Türkiye’ye bırakılmıştır. Türkiye’deki gayrimüslimler azınlık sayılmış, gayrimüslimlerin tüm sosyal ve iktisadî hakları korunmuştur. Ayrıca gümrük düzenininin 1913 yılındaki durumunun 1929 yılına kadar aynı şekilde devam ettirilmesi kabul edilmiştir (Çavdar, 2003: 166-167).

Lozan’a bağlı olarak “Ticaret Sözleşmesi”nin imzalanması sebebiyle Türkiye 1929’a kadar gümrük tarifelerini değiştirmemeyi, ithalat ve ihracat yasaklarının kaldırılıp yerine yenilerinin belirlenmemesini kabul etmiştir. Bu durum ekonominin yabancı sermayeye ve yatırımlara karşı bir nevi savunmasız kalması demektir. Çünkü millî iktisat modelinin temeli himayeci iktisat modeli olmasına karşın, sözleşmenin

getirdiği yükümlölük sebebiyle uygulamada farklı kararların alındığı bir süreç yaşanmıştır (Atağenç, 2017: 75). Ayrıca bu sözleşmeyle Osmanlı'nın dış borçlarından bir kısmının da ödenmesi kabul edilmiştir (Tokgöz, 2004: 50).

2.2.1.3. 1929 Buhranı

1929'da Amerika'da başlayıp sanayileşmiş ölkelerde yüksek etki gösteren dünya ekonomik krizi Türkiye'yi de olumsuz bir biçimde etkilemiştir. Batılı ölkelerin geliştirdiği "komşuyu fakirleştirme" politikalarının yaygınlaşmasıyla uluslararası ticarete daralmalar olmuş ve Türkiye'nin ödemeler bilânçosundaki açık artış göstermiştir. Bunların sonucunda da hammadde ve tarımsal ürün fiyatlarında yüksek oranlı bir düşüşle karşılaşılması, dış ticaret hadleri aleyhimize gelişmiş; Türk Lirası'nın değeri düşmüş ve küçük işletmelerin iflasında artış olmuştur. Böylece hükümet TL'nin değerini koruyabilmek için bir kanun çıkarmış ve fiyatlardaki düşüşü engellemek için korumacı politikaları yürürlüğe koyarak müdahalelerde bulunmaya başlamıştır. 1929'da yaşanan kriz, sanayileşme alanında başarısız olan özel sektöre olan güveni boşa çıkartmış ve piyasa ekonomisine dayanan sistem konusunda endişelerin artmasına neden olmuştur (Vural, 2008: 95-96).

Özel sektörün sanayileşmeyi sağlayamaması sebebiyle devletçi politikalar, Türkiye ekonomisinde 1933 yılından itibaren iktisadî kalkınma politikası olarak uygulanmıştır. Türkiye bunalımdan kurtulmanın yollarını, devletin iktisadî alana müdahalede bulunmasını zorunlu gören Keynesyen politikalara başvurarak aramıştır (Açıkgöz ve Özkan, 2009, <https://www.mevzuatdergisi.com>, erişim: 09.01.2018).

1929'da yaşanan kriz, özel sektör sermayesindeki ve sanayi alt yapısındaki yetersizlik, dış ticaretteki açığın artması, kredi almış olan kuruluşların batması ve işsizliğin artması ile iktisadî politika arayışlarına girilmiştir. 1929 yılında yaşanan büyük buhranla birlikte liberalizm önemini kaybetmiş, devletçi iktisadî politikalara ağırlık verilmeye başlanmıştır. Devletçi politikalar, devlet liderliğinde özel sektörün geliştirilmesi amacıyla uygulanmıştır. 1931 yılında, ihracatın denetlenmesi ve ithalata kota konulması hakkında çıkarılan kanunla ekonomi politikasında korumacılığın ilk

adımları atılmıştır. 1933-1938 döneminde ise Birinci Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planı'nın uygulanmasıyla devlet, iktisadî alana müdahalelerde bulunmaya başlamış; bu plan, devlet eliyle sanayileşmenin en önemli yapı taşı olmuştur (Savrul vd., 2013: 63).

1929'da yaşanan krizle piyasa ekonomisine ve özel girişimciliğe duyulan güven sarsılmıştır. Krizden sonraki süreçte ise devletin ülke yararına gerekeni yapması görüşü hâkim olmuştur (Tokgöz, 2004: 65). Liberal politikaların uygulandığı dönemde sanayileşmenin teşviki için devlet, kurumsal ve hukuksal düzenlemeler yapmıştır. Teşviklere rağmen sermayenin yetersiz olması, dış borçlar, 1929'a kadar süren eski gümrük rejimi ve 1929'daki büyük buhran sanayileşmenin yetersiz kalmasına sebep olmuştur. 1932'den sonra uygulanan devletçi politikalar, sanayileşme için gereken finansmanın kamu kaynaklarından elde edilmesini ve özel sektörün de desteklenmesini gerekli görmüştür (Tokol ve Alper, 2013: 60).

2.2.2. 1930–1938 Dönemi

1923–1930 arası yıllarda liberal politikalar uygulanmaya çalışılmış, fakat beklentiler karşılanamamıştır. Bu durumun sonucunda ise 1930 yılından sonra yeni bir döneme girilerek “devletçilik” politikası uygulanmaya başlanmıştır. Bu süreçte kalkınma planları yapılarak ülkenin gelişmesine yönelik olan sanayi politikaları hazırlanmıştır. 1934'te ise Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın yürürlüğe konulmasıyla KİT'lerin temelleri atılmıştır (Göksu, 2012: 134).

1930-1931 yılları, ekonomide korumacı-devletçi politikaların uygulandığı döneme geçişi temsil etmektedir. Büyük ekonomik buhranın yaşandığı yıllarda Türkiye ekonomisi dışa kapanmış ve devletin müdahalesiyle sanayileşme yolunda ilerlemiştir. Lozan'daki sınırlamaların 1929 yılında sona ermesiyle birlikte ithalatı denetleyen koruma tedbirlerine başvurulmuş, endüstriyel tüketim mallarında ithal ikameci yatırımlara gidilmiştir (Çelikkol vd., 2013: 7).

Türkiye'nin ekonomik olarak gelişmesini sağlayan en önemli unsur devlet olmuştur. 1930–1932 yıllarında yaşanan siyasî ve iktisadî gelişmelerin sonucunda devlet üretimi üstlenmiş, kamu iktisadî teşebbüslerini kurarak önemli bir konuma gelmiştir. 1930'larda yaşanan ekonomik kriz devletin müdahalesini gerekli kılmış;

1933'te sanayileşme alanında devlet müdahalesinin benimsenmesi ile devletçi politikalara geçiş yapılmıştır (Kerwin, 1995: 97).

Devletçiliğin en temel amacı; siyasal ve iktisadî bağımsızlığı güçlendirerek ekonominin hızlı bir biçimde gelişmesini sağlamaktır. Devletçiliğin araçları ise devlet girişimi, sanayileşme, emek ve sermaye arasındaki dengeyi kurmak, fiyatları kontrol edip korumaktır. Sermaye birikimi ve yatırım hareketleri, hızlı bir şekilde gerçekleşen gelişmenin önemli öğeleri olarak düşünülürken; kaynakların sadece tüketicilerin zararına harekete geçirilebileceği ihtimali karşısında kaynakların dağılımının planlı merkezi biçimde yapılması devletin temel görevi olarak belirlenmiştir (Herslag, 1995: 212-215).

1934 yılında uygulamaya koyulan birinci 5 yıllık sanayi planı ile ülke ekonomisinin gelişmesini sağlamak amacıyla hızlı bir sanayileşme politikasının uygulanması hedeflenmiştir (Sevgi, 1994: 50). Devletin ekonomik hayata girmesi ve direkt işletmeciliğe başlaması, ülke ihtiyaçlarının önemsenmesi, hammaddesi yurtiçinde bulunan malların işlenebilmesi için yerli sanayi kuruluşlarına öncelik tanınması bu dönemin başlıca politikaları olmuştur. KİT'lerin kurulup gelişmeleri ise daha sonra gerçekleştirilebilmiştir. 1930'lu yıllardan sonraki dönemde ekonomideki sermaye hareketlerini şekillendiren en bariz faktörler; kur, para arzı, bütçe ve dış ticaret politikalarında denge sağlanmasıdır. Türkiye, 1938 yılına gelindiğinde, karma ekonomiyi benimseyerek sanayileşme alanında ilerleyen ülke konumuna gelmiş; birçok alanda fabrikalar açılmış ve sanayi yatırımlarına ağırlık verilmiştir (Çoban, 2012: 16-18).

1930–1939 döneminde, dünya ekonomisi geri kalmış ülkeleri krizin içine çekerken Türkiye diğer ülkeler gibi krizden çok etkilenmeyip krizin dışında kalabilmiş; Türkiye'de sanayileşmeyle ilgili önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu başarı ise kamunun sanayi yatırımlarını öne çıkarmasıyla ve dışa kapalı bir ekonomik politika izlemesiyle gerçekleşmiştir (Eroğlu, 2010: 32).

II. Dünya Savaşı'ndan itibaren ekonomiyi kontrol altına alabilmek için birtakım yasal düzenlemeler yapılmıştır. Ekonominin kapsamlı bir şekilde denetlenebilmesi amacıyla devlet yetkilerini arttıran “Milli Korunma Yasası”nın çıkarılması, savaş dönemindeki harcamaların karşılanabilmesi ve devlet gelirlerinin

arttırılabilmesi amacıyla çıkarılan “Varlık Vergisi”, büyük toprak sahiplerinin tarıma yönelik elde ettiği gelirlerden alınmak için çıkarılan “Toprak Mahsulleri Vergisi” bu dönemde gerçekleştirilen yasal düzenlemelerden bazılarıdır. (Çavdar, 2003: 311-328).

Türkiye, savaşa katılmamış olmasına rağmen savaşın olumsuz etkilerinden kaçamamıştır. 1930-1939 döneminde uygulanan devletçi politikalar ve dönemin sonunda ortaya çıkan kimi eğilimler, savaş yıllarındaki ekonomi politikalarını şekillendirmiştir. 1940 sonrasında ise yüksek bürokrasiye ve siyasî kadrolara gereğinden fazla yetki veren ekonomi politikalarıyla zor şartların bir araya gelmesi önemli değişimlere neden olmuştur (Borotav, 2005: 82).

Savaşın ardından Türk siyasal sisteminde, dış ilişkilerde ve iktisat politikalarında büyük bir değişiklik olmuştur (Zürcher, 2012: 303). Devlet, savaşın sonuna dek diğer ülkelerle kurduğu iktisadî ilişkilere önem vermiştir. Bunun nedeni ise devletin, ülkeye girişi sağlanacak olan yabancı sermayenin ayrıcalıklı olma ölçüsüne varabileceğinden endişelenmiş olmasıdır. Ancak savaş zamanlarında görülen siyasî ve iktisadî gelişmelerin etkisiyle Türkiye, savaştan sonraki dönemde, yapılan iktisadî yardımlara karşı daha iyimser davranmıştır (Gönlübol, 1996: 435).

Savaştan sonra, 1945’te, Türkiye’deki iktisadî ve siyasî gücün çatışması yeni bir boyuta ulaşmıştır. Devletin “çiftçiyi topraklandırma kanunu” çıkarıp uygulamasıyla toprak sahipleri, Adnan Menderes ve çoğu kişi tepki göstermiştir. Bu durum başlangıçta CHP’nin iktisat politikasına karşı oluşmasına rağmen akabinde siyasî bir harekete dönüşmüş; Haziran 1945’te Adnan Menderes, Celal Bayar, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü “Dörtlü Takrir” hareketini başlatarak CHP’den ayrılmış; 1946 yılının Ocak ayında Demokrat Parti’yi kurmuşlardır (Baytal, 2007: 549).

Savaştan sonra çok partili hayata geçilmiş; 1946 yılında da toprak ağalarının desteğiyle Demokrat Parti kurulmuştur. 1946-1950 sürecinde ise devletçilik, ekonomi politikası olarak tasfiye edilmiştir. 1950’de Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle devletçi iktisat politikası anlayışı sona ermiştir (Yeşilay, 2005: 130).

1938-1950 süreci savaşın yarattığı sıkıntılar ve çalkantılarla, ağır demokrasi mücadeleleriyle geçmiştir. Ayrıca herhangi bir tehlikeyle karşılaşılması durumuna yönelik savaş ekonomisi politikası uygulanmış; "Milli Korunma Yasası"yla hükümete

beklenmeyen durumlarda özel işletmelere müdahale edilmesi, işletmelerde mecburi çalışma, fiyatların saptanması durumlarıyla karşılaşıldığında müdahalede bulunma hakkı verilmiştir (Çelebi, 2002: 34-35).

2.3. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ VE SONRASI

1950-1960 yılları, Türkiye ekonomisinde Demokrat Parti dönemi olarak bilinmektedir. Bu dönemdeki iktisadî politikaların özünü; devletçilikten liberal politikalara geçiş, özel sektör öncülüğünde sanayileşme, tarım sektörüne verilen öncelik ve dış ilişkilerde liberalleşme oluşturmuştur. 1950 yılından sonra çok partili demokratik düzene geçiş ile ekonomik sonuçları büyük olan değişimler yaşanmıştır (Kanca, 2012: 48).

7 Ocak 1946 tarihinde kurulan Demokrat Parti (DP)'nin programı "liberalizm ve demokrasi" ilkeleri çerçevesinde şekillenmiştir. Parti programına göre ekonomik açıdan devletçiliğin en önemli görevi özel teşebbüsü desteklemektir. Bu bağlamda, kamu kuruluşlarının verimsiz çalıştıkları gerekçesiyle özel teşebbüse devredilmesi gerektiği; gerekmedikçe piyasalara müdahale edilmeyeceği savunulmuştur. Ayrıca parti, iktisadî kalkınmanın tarım sektörüne dayandırılarak gerçekleştirileceğini açıkça bildirmiştir (Eroğul, 2003: 31-32).

Demokrat Parti döneminde devletçi politikalar değiştirilmeye çalışılmış ve liberal bir ekonomi modeline geçiş hedeflenmiştir. Bu bağlamda; ithalat serbestleştirilmiş ve arttırılmış, dış açıklar kronikleşmeye başlamış; yabancı sermaye yatırımları, dış yardımlar ve krediler ile iktisadî yapının ayakta durması sağlanmıştır. Ayrıca dış pazarlara dönük; tarıma, madencilığe ve alt yapı yatırımlarına öncelik veren kalkınma anlayışı gündeme getirilmiştir (Boratav, 1995: 74).

Türkiye'de çok partili hayata geçilmesiyle, iktisadî anlamda ithalata yönelik bir kalkınma modeline geçiş sağlanmıştır. Siyasal ve iktisadî alanda liberalizmi savunan demokratlar, yabancı sermayenin yerli girişimcilere yol gösterici olacağını düşünmüş; yabancı sermayeyi önemsemişlerdir. Ancak ekonomide hedeflenen liberalizm iç ve dış etkenlerden ötürü sekteye uğradığı için yerli girişimci sınıf oluşmamış, devletin ekonomiye müdahaleleri devam etmiştir. Sonuçta devlet, karma ekonomi modeline yönelmiştir (Baytal, 2007: 567).

İktisadî politika uygulamalarının tüccarlarda ve toprak sahiplerinde yaratmış olduğu yönetimin geleceğine yönelik tereddütler, siyasî baskılar; toplumda demokrasi ve siyasî özgürlük isteği yaratmıştır. Yönetim, mal varlığında azalmaya sebep olan vergi yükündeki fazlalık ile köylüleri memnun edememiş; toprak sahipleri ve tüccarlar ekonomik imkânlardan yararlanabilmek ve demokrasi rejiminin güçlenmesi için dışa açılmayı gerekli görmüşlerdir. Fakat toprak sahipleri ve tüccarlar, çıkarılan Milli Korunma Yasası ve Varlık Vergisi nedeniyle kazançlarının bir miktarını kaybetmişlerdir. Yaşanan bu durumlar da çok partili hayata geçişte etkili olmuştur (Kazgan, 2012: 86-87).

1950’li yıllar, Türkiye’de devletçilikten liberalizme doğru geçişi simgelemektedir. Bu dönem iktidarda olan DP, iktisadî sistem politikasının liberalizm olması gerektiğini savunmuştur (Aktan, 1994: 112). Demokrat Parti döneminde sanayi alanında büyük gelişmeler elde edilmiş; madencilik, çimento, şeker ve dokuma sektörleri başta olmak üzere demir ve bakır üretiminde ilerlemeler olmuştur. Şeker ve dokuma sektörünün halkın tüketimindeki önemi ise Demokrat Parti’nin büyük bir kitle tarafından desteklenmesini sağlamıştır (Eroğul, 2003: 143). Genel olarak DP liberal bir program ortaya koymuş, özellikle de dinî ve ekonomik özgürlüklere vurgu yapmıştır. Fakat başlangıçtaki özgürlükçü tutumundan zaman içerisinde uzaklaşarak “millî irade egemenliği” anlayışıyla baskıcı bir yönetime doğru yönelmiştir (Erdoğan, 2002: 16).

1950-1960 dönemi; tek parti döneminin tamamen bittiği, liberal ekonomi uygulamalarının başlangıcı olan bir dönem olmuştur (Çavdar, 1992: 221). DP, CHP hükümetinin ekonomi politikalarını eleştirmiş ve bu politikaların gereksiz müdahalelerle ekonomiyi çöküntüye uğrattığını savunmuştur. Bununla da kalmayıp devlete ait olan fabrikaların özel sektöre devredilmesini gerekli görmüştür. Bu süreçte, özel sektörün geliştirilmesi için adımlar atılmıştır. Özel girişimcilerin madencilikle ilgilenmeleri için teşviklerde bulunulmuş, yeni kurulan şeker ve çimento fabrikalarının sermayesine özel girişimcilerin de katılımı sağlanmıştır. Özel kesimin kredi ihtiyacı ise “Marshall Yardımı Özel Teşebbüs Fonu”ndan yararlanılarak karşılanmıştır. DP hükümeti, ekonomiyi büyütme ve geliştirmeye yönelik çalışmaların üzerinde durarak kalkınmanın en kısa sürede gerçekleştirilmesi için yatırımları arttırmıştır (Yaşa, 1980: 91-92).

1950'lerin başında uygulanan tarımsal desteklemeye yönelik olan politikalar, Kore Savaşı nedeniyle ülke ekonomisine olumlu katkılar sağlamıştır. Savaş sırasında tarım ürünlerinde oluşan dış talep artışı Türkiye ihracatının artmasını sağlamıştır. Böylelikle liberal iktisadî politikaların uygulanması teşvik edilmiştir (Akyıldız ve Eroğlu, 2004: 52). 1954 yılından itibaren ise iktisadî alanda problemler yaşanmıştır. DP iktidarlığının başlangıcındaki elverişli koşullar Kore savaşından sonra yok olmuştur. Savaşla birlikte tarım ürünlerine olan talep ve tarım ürünlerinin dünya piyasalarındaki fiyatları artmış; savaşın sonlanmasıyla da talep ve fiyatlar düşmüştür. Bu durum ekonomide ağır sonuçlar yaratmıştır (Baytal, 2007: 556).

1954'ten itibaren plansız yatırımlar sebebiyle artan ithalatın finansmanında döviz rezervlerinin kullanılması sonucunda birtakım sıkıntılarla karşılaşmıştır. Ayrıca dış ticaret hadleri ülke aleyhinde gelişirken fiyatların hızlı bir biçimde artması ile ekonomik büyüme aynı oranda olamamıştır. Yaşanan bu talihsizlikler de iktisadî büyümeyi engellemiştir. Dış ticarete ve tarımda oluşan tıkanmalar, önceliği sanayileşmeye veren korumacı, ithal ikamesine yönelik politikaların tercih edilmesine neden olmuştur (Çoban, 2012: 25). 1956'dan itibaren enflasyonu önlemeye yönelik tedbirler alınmış olmasına rağmen enflasyon önlenememiş; 1958'den itibaren ise ihracatı teşvik önlemleri, maliye ve para politikaları gibi iktisadî önlemler alınmış ancak enflasyondaki yükselme durdurulamamıştır (Çelebi, 2002: 36).

1954-1955 yılları, Türkiye ekonomisinin "Altın Çağ"ı olarak adlandırılmıştır. Bu yıllardan sonra Türkiye ekonomisi sıkıntılı bir döneme girmeye başlamış; 1955 yılından sonra ise millî gelirin büyüme hızında yavaşlama olmuştur. Enflasyonun git gide artması ile bazı mallarda sıkıntılar oluşmuş, fiyatlar artmış; karaborsacılık ortaya çıkmıştır. Önlem olarak da 1955 yılında Milli Korunma Yasası yeniden uygulanmaya başlanmıştır (Emiroğlu vd., 2012: 77).

1954-1961 yılları; dış ticaret politikalarının sona erdiği, ekonominin durgun olduğu, ihraç mallarına yönelik talebin azalması sebebiyle ithalat sınırlamalarına gidilen bir dönemdir. Ayrıca bu dönemde, dış dengenin liberal bir dış ticaret rejimiyle sağlanamayacağı kabul edilmiş; dış ticaret kontrollerine gidildiği hâlde ticaret açıkları ortadan kaldırılamamıştır (Boratav, 1995: 85-87).

DP döneminde, tek parti döneminde yaşanan sıkıntılar eleştirilerek halkın tepkisi canlı tutulmuştur. Serbest piyasa ekonomisi savunulmuş, üretimi arttırmaya yönelik teşvikler yaygınlaştırılmış ve özel sektör özendirilmiştir. Altyapı yatırımlarına ağırlık verilmiş, Amerika'nın yardımlarıyla kara yollarının yapımı hızlandırılmıştır. Kasabaların ve köylerin ticaret merkezlerine bağlanması da iç piyasayı genişletmiştir. Ayrıca DP hükümeti tarıma büyük bir destek vermiştir. Çiftçiye sağladığı destek ve kredi imkânları sayesinde tarımda modern araçlar kullanılmış, böylece elde edilen ürünler iyi fiyatla satılmıştır (Çavdar, 2004: 25-26).

Ülkenin kalkınmasına katkı sağlamak amacıyla 18 Ocak 1954 tarihinde "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu" ve kaynakların özel teşebbüsle geliştirilmesini sağlamak amacıyla 18 Mart 1954'te "Petrol Kanunu" çıkarılmış; devletin tekelinde olan petrol arama ve işletme hakkı yabancılara da tanınmıştır. Ayrıca Türkiye 1947 yılında IMF (Uluslararası Para Fonu)'ye, Dünya Bankası'na ve Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü (OECD)'ne; 1952 yılında ise NATO'ya üye olmuştur (Boratav, 1995: 79).

DP döneminde özel girişimin artırılması, çiftçilere taban fiyat uygulaması ve kredilerle destek verilmesi gibi iktisadî politikalar uygulanmıştır. Ayrıca dış ticarete serbest bir rejim benimsenmiş; dışa yönelik kalkınma anlayışı güdülmüştür (Çoban, 2012: 23). Bunlara ek olarak, ekonomideki kötü gidişatı durdurmak için gümrük tarifelerinin yükseltilmesi, gümrük vergisinde değer esasına geçilmesi, yerli sanayinin rekabetten korunması, Milli Korunma Kanunu'nun yürürlüğe konulması gibi birtakım önlemler alınmıştır (Baytal, 2007: 557).

Türkiye, 1950'lerde artış gösteren dış borçlar gerekçesiyle Batılı ülkelerden yardım istemiş, ancak olumlu yanıt alamamıştır. Yeni krediler için ise enflasyonun düşürülmesi, vergi reformunun hazırlanması, sübvansiyonların durdurulması, TL'nin devalüe edilmesi gibi tedbirlerin alınması tavsiye edilmiştir. Bu bağlamda ekonomide yaşanan krizle birlikte Türkiye, 1955'te gerçekleşen devalüasyonla "ithal ikameci ve korumacı" politikalara geri dönüş yaparak sanayileşme çabalarını sürdürmüştür. Fakat 1958'de tekrar eden ekonomik krizle Türkiye ekonomisi yeniden devalüasyonla karşılaşmıştır (Akyıldız ve Eroğlu, 2004: 52). Ayrıca bu dönemde kamu kesiminin ekonomideki etkisi azaltılamamış, özel kesimin iktisadî kalkınmayı sağlayacak gücünün

olmaması nedeniyle de mevcut KİT'lerin üretim kapasitesi genişletilmiş ve yeni bir KİT kurulmuştur (Şahin, 2002: 131).

Dış ticaret açığı, iç ve dış kaynakların yetersiz oluşu gibi birtakım nedenler ekonominin dışa bağımlı bir hâle gelmesine sebep olmuştur. 1958 yılında dışarıdan kredi sağlanamadığı için ithalat yapılamamış, yatırımlar durmuş, tesisler çalışamaz olmuş, işsizlik ve kıtlıklar artmış, enflasyon engellenememiştir. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) içerisinde kurulan bir yardım konsorsiyumu, DP hükümetine “istikrar tedbirler paketi” önermiş; Türkiye de bu programı 4 Ağustos 1958'de uygulamaya koymuştur (Tokgöz, 2004: 153).

Türkiye ekonomisi 1950-53 döneminde hızlı bir şekilde büyümüş; 1954'te ise tarımda yaşanan sıkıntılar ve daraltıcı politikalar sebebiyle küçülmüştür. 1955'te alınan önlemlerin etkisiyle fiyat artışlarında yavaşlama olmuş, 1955-59 arasında ise artışlar %15'in altına indirilememiştir. Fiyatlardaki artışlara rağmen TL'nin değerinin sabit kalması ihracatı zorlaştırmış ve ithalatı elverişli hâle getirmiştir. Bu durum da dış ticaretteki açığı arttırmıştır. Bu gelişmelerin sonucunda ise 1958 istikrar önlemleri uygulanmıştır. Bu önlemlerle; TL devalüe edilmiş, bütçe denkliliğini sağlamak için gelir vergisi oranlarında artış yapılmış, dış ticaret rejiminde düzenleme yapılmış, Merkez Bankası'nın kaynak kullanımına sınırlama getirilmiş ve KİT ürünlerinin fiyatları yükseltilmiştir (Koraltürk ve Çetin, 2005: 341). İstikrar programının etkisiyle durgunluk artarak devam etmiştir. Artan döviz fiyatına KİT fiyatları ve Merkez Bankası kredi kısıtlamaları da eklenince ekonomide daralma olmuştur. Üstelik bu daralma süreci, 1958-1961 yıllarındaki büyüme hızını düşürmüştür (Kazgan, 2012: 103). Ayrıca istikrar önlemleri, halkın sıkıntısının daha da artmasına sebep olmuştur. Çünkü bu önlemlerle işsizlik artmış, vergiler halka ağır gelmiş, piyasadaki zamlar daha da artmıştır (Emiroğlu vd., 2012: 79).

1959'da ekonomide gerçekleşen durgunluğun siyasî bunalımla birleşmesi ile 1960 yılının Mayıs ayında darbe gerçekleşmiş, bu darbenin sonucunda da DP iktidarlığı sona ermiştir. Darbenin akabinde ise yeni anayasa hazırlıkları başlamıştır. Uzun süreli ekonomik planların yapılması için çalışmalara başlanmıştır; ekonomik ve sosyal kalkınmanın hızlandırılması hedefiyle 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. Ayrıca sosyal ve iktisadî kalkınmayı demokrasiye uygun olarak

gerçekleştirebilmek amacıyla kalkınmaya yönelik planların hazırlanması 1961 Anayasası ile birlikte hükme bağlanmıştır (Çoban, 2012: 27).

1960 yılında ekonomideki devletçi politikalar yerini karma ekonomi görüşüne bırakmıştır. Bu görüş, özel girişimcilik ile devlet işletmeciliğini aynı ehemmiyetle değerlendirmiştir. Bu dönemin iktisadî politikaları ve kalkınma planları, partilerin görüşleri ve programları doğrultusunda şekillenip uygulanmıştır (Talas, 1999: 552-553).

1945-1960 dönemini özetlemek gerekirse; bu dönemde daha önce bilinmeyen iktisadî politikalar uygulanmaya çalışılmıştır. 1945 yılı, IMF ile Dünya Bankası'nın kurulduğu, Avrupa ülkelerinin yeniden kalkındırılmasına ve yatırımların canlandırılmasına yönelik çabaların ön planda olduğu dönemdir. İktisadî alanda istikrar kararlarının uygulaması ile 1946'da ilk kez TL yabancı paralar karşısında değer kaybetmiş; dış ülkelere borçlanma sürecine girilmiştir. IMF'nin ve Dünya Bankası'nın kredi yardımları ve Amerika'nın Türkiye'ye yapmış olduğu yardımlar karşılığında uygulanan politikalardan vazgeçilmiş, özel sektörü destekleyen önlemler alınmış ve 1960'lara kadar bu politikalar uygulanmıştır (Bakan, 2009: 122).

1950-1960 döneminde yaşanan siyasal ve iktisadî gelişmeler başlangıçta olumlu sonuçlar sağlamış, ancak dönemin sonlarına doğru ülke iktisadî bunalıma sürüklenmeye başlamıştır. Bunalımdan kurtulma yolları aranmış ve sonuçta kalkınma planlarının yapılması kararı alınmıştır. 1960'lara gelindiğinde planlı döneme geçilerek Türkiye'de sosyal ve iktisadî ortam oluşturulmuştur. Devletin iktisadî kalkınmayı düzenli bir biçimde sağlamak için planlı ekonomi modelini benimsemek istemesi ile ülke, yeni bir sürece girmiştir.

1950-1960 döneminde uygulanan iktisadî politikaların sonucunda tarım kesimi makineleşmenin ve fiyatların desteklenmesi, yeni tarım alanlarının üretime açılması ile köklü değişikliğe uğramış, kentleşme süreci başlamıştır. Vergide ise eşitlikçi düzenlemeler yapılmamıştır. Türkiye dış borçlarını ödeyemeyecek hâle gelmiş, enflasyon ve işsizlik durumlarıyla karşılaşmış; iktisadî bunalımın siyasî bunalıma dönüşmesiyle, yani 27 Mayıs 1960 darbesiyle DP dönemi sona ermiş (Kanca, 2012: 61); iktidarın değişmesiyle de Türkiye, Atatürk'ün 1930'lu yıllarda uyguladığı planlı kalkınma dönemine yeniden geçiş yapmıştır (Çelebi, 2002: 36). Bu iktisadî şartlarda, 1960'ta siyasî bunalımın yaşanmasıyla 1961 Anayasası hazırlanmış; uzun süreli bir

iktisadî planlamaların yapılması için çalışmalar başlatılmıştır. Bu bağlamda 1960 yılında, iktisadî ve sosyal kalkınmanın hızlandırılması için Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) oluşturulmuştur (Çoban, 2012: 27).

1960-1980 dönemine bakıldığında; siyasal liberalizmin geri plana itildiği, siyasî ve iktisadî anlamda tekrar devletçiliğe doğru yönelimlerin olduğu görülmektedir. 1960 yılından 1980'lere kadar ekonomide kalkınma planlarının ve ithal ikameci politikaların uygulandığı, devletin ekonomiye müdahale edebildiği bir süreç yaşanmıştır. Bu dönemde gerçekleşmiş olan 27 Mayıs 1960 darbesi, kalkınma planlarının uygulanması ve petrol krizleri liberalizmin etkisini yitirmesine sebep olmuştur.

2.3.1. 1960 Darbesi ve 1961 Anayasası

1950'lerin son dönemlerinde siyasî ve iktisadî alanda olumsuzlukların ortaya çıkmasıyla birlikte iktidara yönelik protestolar, suikastlar ve gösteri yürüyüşleri gerçekleştirilmiştir. Bu gelişmeler çerçevesinde 27 Mayıs 1960 tarihinde darbe yapılmış; Milli Birlik Komitesi tarafından yönetim ele geçirilmiştir.

1960 darbesinin gerçekleşmesindeki nedenler; partinin temel amacından uzaklaşması, seçmen iradesini ve parti programını kötüye kullanması, halkı birbirine düşman ettiği ve dini siyasete alet ettiği düşünceleri olmuştur. Ayrıca Demokrat Parti'nin iktidarlığı boyunca sosyal ve iktisadî alanda yaşanan olumsuz gelişmeler de askerî darbenin gerçekleşmesi için gerekçe olmuştur. Darbenin sonucunda ise DP kapatılmış; Hasan Polatkan, Fatin Rüştü Zorlu ve partinin lideri Adnan Menderes 1961 yılında idam edilmiştir.

1960 darbesi, Türk siyasal hayatında hem siyasî hem de iktisadî anlamda dönüm noktası olmuştur. 1950'lerde serbest piyasa ekonomisi adı altında gerçekleştirilen devlet müdahaleciliği, planlı kalkınmayı hazırlayan en önemli faktör olmuştur. İlk başlarda planlamaya karşı çıkan DP hükümeti, iktidarlığının son dönemlerinde planlamayla ilgilenmiştir. Ancak yapılan darbe sonucunda DP hükümeti devrilince DPT'nin kuruluşu, yönetimi ele geçiren Milli Birlik Komitesi tarafından gerçekleştirilmiştir (Koraltürk ve Çetin, 2005: 341). DPT'nin kurulmasıyla birlikte

kalkınma modelleri oluşturulmaya başlanmıştır. Demokrasinin düzenlenmesi amacıyla kalkınma planı yapılması; 15 yıllık görüngen içinde 5 yıllığına planlar düzenlenmesi; karma ekonomi sistemi içinde planın özel sektör için özendirici, kamu sektörü için emredici olması; hedeflenen büyüme hızının %7 olması planlama modelinin temel özellikleridir (Tokgöz, 2004: 166).

1960 darbesinden sonra Türkiye’de liberalizmin devam etmesini sağlayan şüphesiz 1961 Anayasası olmuştur. Anayasa; sağ ve sol siyaset için 1924 Anayasası’na kıyasla oldukça geniş bir siyasî faaliyet çeşitliliğine izin vermesi yönünden daha çok liberaldir (Zürcher, 2012: 358).

1960 darbesi, DP’nin kesintiye uğrattığı liberalleşme sürecini tekrardan işletmek için gerçekleştirilmiştir. Darbeden sonra oluşturulan 1961 Anayasası ise Türkiye’ye liberalleşmenin en ileri dönemini yaşatmış ve halkın ilgisini gerçek sorunlara yönelterek demokratikleşme sürecini hızlandırmıştır (Eroğul, 1992: 158).

Türkiye’nin 1950’lerde yaşadığı iktisadî krizlerin, plansız bir politikadan kaynaklandığı düşüncesi ile planlı bir ekonomi modeline geçiş öngörülmüştür (Yaşa, 1980: 97). Bu bağlamda, 1960 darbesinden sonra, ekonominin plana bağlanması yönündeki düşünceler kabul edilince planlama, bir kurum olarak 1961 Anayasası’na girmiş; Türkiye ekonomisinin karma ekonomik sistem modeline göre yürütüleceği, kamu kesimi ile özel kesimin birbirlerinin tamamlayıcısı olacağı anayasa ile hükme bağlanmıştır (Şahin, 2002: 132-133). Darbe sonrasında ekonominin yeniden düzene girebilmesi için uygulanan planlı iktisat politikalarından 1962 yılında sonuç alınmaya başlanmış; 1960-1961 yılı ise 1958’de uygulanan istikrar programının izlerini taşımıştır (Boratav, 1995: 87).

2.3.2. Kalkınma Planları

DP döneminde liberal politikalar benimsendiğinden devletin ekonomi alanındaki faaliyetlerini sınırlandırmak için kalkınmaya yönelik plan yapılamamıştır. Fakat 1950’lerin sonlarında ekonomide ortaya çıkan bozulmalar kalkınmanın plan dâhilinde yürütülmesini gerektirmiştir. 1961 Anayasası ile planlama anayasal zorunluluk hâline getirilmiş; devlete kalkınma planlarını hazırlama görevi verilmiştir. Böylelikle ekonomide devletin yüklendiği görevleri uygulayan kamu iktisadî

teşebbüslerine de bazı görevler verilmiş, planlama düşüncesi sosyal ve iktisadî hayata egemen olmuş ve planların uygulanması için DPT kurulmuştur. Böylece Türkiye’de 1962 yılından itibaren planlı kalkınma dönemi başlamıştır (Takım, 2011: 156).

1963-1983 döneminde dört adet kalkınma planı uygulanmıştır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977 döneminde uygulanmıştır. 1979-1983 dönemini kapsayan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (DBYKP) ise sosyal, siyasî ve ekonomik sorunlardan ötürü uygulanamamış; bu dönemde 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar kararları alınmıştır. Kararlar ile benimsenen liberal politikalar devleti sınırlandırıp küçültmeyi amaçladığı için bu dönemde planlama anlayışı bir kenara bırakılmıştır (Çoban, 2012: 36).

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı; kamu kesimi ile özel kesimin birbirinin tamamlayıcısı olduğu “karma ekonomi” düzeni içinde hazırlanan, kamu sektörü için emredici, özel sektör için özendirici nitelikte olan bir plandır (Tokgöz, 2004: 170). Birinci planın hazırlanmasında toplumda ulaşılmak istenen sosyal-iktisadî hedefler ve harekete geçirilecek kaynaklar, on beş yıllık bir dönemi düzenleme amaçlı belirlenmiştir (DPT, 1963: 33). Bu plan, kamu tasarruflarının arttırılmasını sağlayacak bir politika önermiş; bu hedefleri gerçekleştirmek için de lüks malların tüketiminin sınırlandırılması, tasarrufları arttırmaya yönelik teşvik önlemlerinin alınması, vergilendirme yoluyla tasarrufu artırma çözümlerinin araştırılması gibi önlemlerin alınmasını gerekli görmüştür. Ayrıca plan; fiyat istikrarını, vergi reformunu, ağır sanayiye yönelik bir sanayileşmeyi sağlayacak önlemlerin devamlı alınmasını, işsizliği ortadan kaldıracak etkin bir istihdam politikasının uygulanmasını da amaç edinmiş ve bu doğrultuda önlemler almıştır (Çavdar, 1992: 222-223).

Birinci planda karma ekonomi düzeni esas alınarak özel sektöre sınırsız bir imkân tanınmıştır. Devlet, özel kuruluşlar ile kamu kuruluşları arasında rekabet eşitliğinin sağlanabilmesi için her türlü teşvikin yapılmasını öngörmüştür (Talas, 1999: 563).

Sanayileşmeye öncelik vermeleri, toplumsal ve iktisadî yapıyı veri almaları, iktisadî büyümeyi ve büyümedeki yıllık artış oranını temel belirleyici değişken almaları, uzun süreli gelişme stratejileri hazırlamaları kalkınma planlarının ortak özellikleridir

(Özdemir, 2014: 12). Planlar arasında önemli farklılıklar da bulunmaktadır. Örnek vermek gerekirse; birinci ve üçüncü plan siyasî ve iktisadî hedefler içermiş, ikinci plan ise siyasal çoğulculuk hedefini yok saymıştır. Ayrıca ilk üç planda ihracata yönelik hedefleme yapılmazken dördüncü planda döviz darboğazının etkisiyle ihracat artışı hedeflenmiştir. Planların tamamında Keynesyen büyüme modeli kullanılmış, sanayileşmeye özel bir yer verilmiş, ancak sanayileşmenin ekonomik boyutları göz önünde tutulmamıştır (Bahçe ve Eres, 2012: 41).

Bütün kalkınma planlarının temel amacı, millî geliri istikrarlı ve yüksek bir hızda büyütme olmuştur. Planların diğer amacı ise sanayileşmedir. Çünkü sanayileşme, toplumsal ve iktisadî gelişmenin en temel şartı sayılmıştır. Planlarda ithal ikameci bir sanayileşme modeli uygulanmıştır. Birinci plan döneminde hedeflere ulaşabilmek için kamu kesimine ağırlık verilmiş; hükümetin daha da aktif olması gerektiği düşünülerek kamu yatırımları araç olarak kullanılmıştır (Şahin, 2002: 135-137). Birinci plan, ülkenin sanayileşmesinde ve kalkınmasında başarılı olmuştur (Özdemir, 2014: 14).

1968-1972 döneminde uygulanan ikinci kalkınma planında özel sektöre ağırlık verilmiş, kamu sektörü ise en aza indirilmiştir (Göksu, 138). Ayrıca ikinci planda sanayi sektörüne ayrı bir önem verilmiştir. Bu planda ekonomide dış kaynaklara bağılılığın azaltılması hedeflenmiştir. Bu planın uygulandığı dönemde tarım ve sanayi sektöründe gerçekleştirilen büyüme hızı hedeflerin gerisinde kalmış, ithalat için öngörülen hedefler ise epey aşılmıştır (Yaşa, 1980: 361-362).

Yaşanan sorunlar ve gelişmişlik düzeyi üçüncü kalkınma planında; yaşam düzeyinin yükseltilmesi, dış kaynaklara bağımlılığın en aza indirilmesi, gelir dağılımının iyileştirilmesi, istihdam sorununun çözüme kavuşturulması ve sanayileşme amacının benimsenmesini gerektirmiştir (DPT, 1973: 19).

Üçüncü plan; gelir seviyesinin arttırılmasını, dış kaynaklara bağımlılığın azaltılmasını, sanayileşmenin özellikle ara ve yatırım malları üreten sektörlerde hızlandırılmasını amaçlamıştır (<http://www3.kalkinma.gov.tr>, erişim: 18.01.2018).

Üçüncü kalkınma planının uygulandığı dönemde ortalama büyüme hızı ve gayri safi yurtiçi hasılanın yapısı ile ilgili olarak öngörülen hedeflere ulaşılammış,

iktisadî ve toplumsal yapıda öngörülen köklü değişiklikler gerçekleştirilememiştir (DPT, 1979: 157).

Dördüncü kalkınma planında sınai mal ihracatının arttırılması hedeflenmiştir. 24 Ocak 1980’de alınan ekonomik istikrar kararları ile dışa dönük bir sanayileşme politikası uygulanmaya başlanmıştır (Şahin, 2002: 137). Büyük bir siyasî ve iktisadî bunalım dönemine denk gelen dördüncü kalkınma planı bir yıllık gecikmeden sonra uygulanabilmiştir (Özdemir, 2014: 17). Bu dönemde sanayileşme stratejisini benimseyen kamu kesimi önemsenmiştir. Ayrıca ödemeler dengesinin iyileştirilmesi ve ekonominin kendine yetecek hâle getirilmesi hedeflenmiştir.

Beş yıllık planların uygulandığı süreçte yapılan devalüasyon ve 12 Mart 1971 döneminden sonra yaşanan gelişmeler, ekonominin iyileşip gelişmesine katkı sağlayamamıştır. 1974 yılında petrol fiyatlarının aniden yükselmesi dünya ekonomisinin kötüleşmesine sebep olmuş, bunun sonucunda da ekonomik kriz yaşanmıştır. Bu durum karşısında Türkiye döviz türünden borçlanmaya gitmiş ve Türkiye ekonomisi 1975-1976 döneminde biraz da olsa büyüebilmiştir. Ancak kısa bir süre sonra petrol zamları, dış borçlar ve siyasal istikrarsızlıklar ülkede ekonomik krizin yaşanmasına sebep olmuştur (Cizreli, 2013: 45).

2.3.3. 1970’li Yıllarda Yaşanan Gelişmeler

Türkiye’nin, 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanan Ankara Anlaşması’yla başlayıp uzun yıllar süren Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)’na üyelik sürecinde gelişme kaydedilmiştir. Türkiye’nin, 1995’te AET’ye üye ülkeler ile gümrük birliğine geçişini öngören Katma Protokol’ün 23 Kasım 1970 tarihinde imzalanması kalkınma hedeflerinde yeni ufuklar açılmasını sağlamıştır (Sezen, 1999: 191). Ancak Katma Protokol 1971 yılında meclisin onayına sunulmuştur. Bu dönemde, ülkemizde sanayiye yönelik yatırımların planlanması ve gümrük duvarı ile korunması yasal yönden olanaksızdı. Fakat AET’nin yayılması ve petrol krizlerinin dünya ekonomisini fazlasıyla etkilemesi, karşılıklı olarak öngörülen yükümlülüklerin zamanında yürürlüğe girmesine engel olmuştur (Tokgöz, 2004: 187).

Ankara Anlaşması’yla Türkiye ile AET arasında gümrük birliğinin kurulmasına karar verilmiştir. Bu bağlamda anlaşmaya göre gümrük birliği; AET

ülkeleri ile Türkiye arasında sanayi ürünlerinde, ithalat ve ihracatta gümrük vergileriyle aynı etkiye sahip vergilerin miktar kısıtlamalarının kaldırılmasını, Türkiye tarafından üçüncü ülkelere karşı ortak bir tarife uygulanmasını öngörmüştür. Anlaşma gereğince gümrük birliği, taraf ülkeler arasındaki ilerleme ayrımı göz önünde bulundurularak kademeli olarak oluşturulacaktır. Türkiye-AET ülkeleri arasında gelir ayrımı bulunduğu için, oluşturulacak olan gümrük birliği üç aşamalı olarak gerçekleştirilecektir: Hazırlık, geçiş dönemi ve son dönem. Hazırlık süreci anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle başlayıp sorunsuz olarak tamamlanırken, 12 yıl gibi bir sürede tamamlanması öngörülen geçiş süreci beklentileri karşılayamamıştır. Türkiye yaşadığı ekonomik krizi öne sürerek indirim ve uyum yükümlülüklerini ertelemeye çalışmıştır. AET ise bir kısım Türk dokuma ve giyim ürünlerinin ithalatına kota uygulamış, işçilerin serbest dolaşımının sağlanması hükmünü uygulamamış; bunun sonucunda da ilişkiler kötüye gitmiştir (Akçay ve Özçelik, 2012: 526).

1970-1980 dönemi Türkiye’de sosyal, siyasal ve ekonomik krizlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Siyasal alanda 1971 muhtırası, Kıbrıs sorunsalı ve istikrarsız politikalar; ekonomik alanda ise devalüasyon, istikrar politikaları ve 1974’te petrol krizi yaşanmıştır. 1970’lerde dünyada yaşanan ekonomik kriz Türkiye’yi de etkisi altına almayı başarmıştır. Ekonomik krizin en önemli göstergesi ise döviz darboğazı ve dış ödeme güçlükleri olmuştur. Türkiye’de kalkınma planlarıyla uygulanan sanayileşme politikası, Türkiye ekonomisinin kriz yaşamasındaki en önemli etkidir. Ayrıca 1974’ten itibaren petrol fiyatlarındaki hızlı yükselişin ödemeler bilançosuna yaptığı etki de ekonomik krize yol açmıştır. 1970’lerde yaşanan siyasal istikrarsızlıklar ve ekonomik krizler Türkiye-AET ilişkilerinin ertelenmesine sebep olmuştur. 1980 darbesinin yaşanması ise Türkiye AET ilişkilerini dondurmıştır (Şahin, 2002: 180-181).

24 Aralık 1973 yılında OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) tarafından petrol fiyatlarının dört katına çıkarılmasıyla dünya ekonomisinde bir petrol krizi yaşanmış; bu krizle, petrol ithalatçısı olan Türkiye’nin dış ticaret açığı 3 kat artmıştır (Kazgan, 2012: 149). Bu durumda dış kaynak girişleri hedeflenen miktarda gerçekleşmemiş, Türkiye’de döviz darboğazı şeklinde ortaya çıkan bir ekonomik kriz yaşanmıştır.

1973 yılının sonunda yaşanan petrol krizi, petrol tüketiminin %70'ten fazlasını ithalatla sağlayan Türkiye'yi şiddetli bir biçimde etkilemiştir. Şöyle ki; petrol fiyatlarının artışı direkt ithalat giderlerinin yükselmesine sebep olmuştur. Ayrıca petrol fiyatlarının artmasıyla petrol harici ithalat giderleri de artış göstermiştir. Petrol, yaygın olarak kullanılan sanayi ham maddesi olduğu için petrol fiyatlarında artışın yaşanması, petrolü girdi olarak kullanan bütün sanayi ürünlerinin fiyatlarının artmasına sebep olacaktır (Seyidoğlu, 1982: 147).

Bu dönemde Türkiye döviz kıtlığına rağmen borçlanmayla ekonomik büyümesini sürdürmeye çalışmış; 1975-1976 yıllarında %8 civarında büyüme gerçekleşmiştir. Ancak bu durum çok uzun sürmemiş ve 1977 yılında ekonomik kriz yaşanmıştır. Bu krizin akabinde de 1978 ve 1979 yılında ikinci bir petrol krizi yaşanmıştır. Türkiye kısa vadeli borçlanma talebinde bulunmuş; sonuçta da döviz darboğazına girmiştir (<http://www.academia.edu>, erişim: 19.01.2018).

1978 yılında iktidar olan Bülent Ecevit Hükümeti kriz aşamasında olan ekonomiyi düzeltebilmek için ekonomide yapısal değişikliği amaçlayan önlemler almış, dışarıdan kredi sağlamaya çalışmış ve IMF önerileri çerçevesinde ilerlemiştir. IMF; devalüasyon yapılması, bütçenin küçültülmesi, ücretlerin ve maaşların makul olması, yatırımların ve cari harcamaların kısılması ve KİT ürünlerinin fiyatlarının arttırılması gibi önlemlerin alınmasını istemiş, hükümet de bu önlemleri almıştır. Sonuçta Türk Lirası devalüe edilmiş, ihracat vergisi düşürülmüş, KİT ürünlerinin fiyatları arttırılmış, “dövizle çevrilebilir mevduat” uygulaması kaldırılmış ve faiz haddi yükseltilmiştir. Fakat bu tedbirler krizi sonlandırmayı sağlayamamış, üstelik enflasyon hızı giderek artmıştır (Başkaya, 2004: 185-186).

Ekonomik krizin giderek artması sonucunda krizin aşılabilmesi için 1978 ve 1979 yılında istikrar programı yürürlüğe konulmuştur (Şahin, 2002: 189). Bu programların temel amacı, Türkiye'nin dış ödemeler dengesini sağlayıp enflasyonu düşürmek olmuştur. Ancak bu amaçlar gerçekleştirilememiş ve istikrarsızlık nedeniyle her iki program da uygulanamamıştır (Karluk, 2009: 416).

1978 ve 1979 yıllarında sadece duraklayan ekonomi ve hızla artan enflasyon yaşanmamıştır. Ayrıca Adalet Partisi ve CHP arasında gerginlikler, IMF ile devam eden görüşmeler, uygulanamayan kararlar gibi siyasal sorunlar da yaşanmıştır. Bu sorunların

yaşandığı süreçte iktidar olan Süleyman Demirel hükümeti, IMF'nin de onayını alarak ekonomik istikrar sağlamaya yönelik bir program hazırlamıştır. Programın uygulayıcısı ise 12 Eylül 1980 darbesiyle Başbakanlık Müsteşarı olan Turgut Özal olmuştur. Özal ise bu programı “24 Ocak Kararları” adı altında uygulamaya koymuştur (Kazgan, 2012: 165).

1973-1974 yılları arasında dört katına çıkan petrol fiyatları Türkiye'yi derinden etkilemiştir. 1970'lerin sonuna doğru ulusal tasarruflar ve yatırımlar arasındaki uçurum derinleşmiştir. İthalat, durgun ihracat karşısında hızla büyümüştür. KİT'lerin dengesi çarpıcı bir şekilde bozulmuştur. Bunun sonucunda bütçe açığı büyümüş ve enflasyonda hızlı bir artış olmuştur. Cari işlemler dengesi önemli ölçüde açık vermiştir. Bu açıklar özel yabancı sermaye ve rezervlerle finanse edilmiştir. Fakat bu finansman şekli dış borçların artması, borçlanma yapısının bozulması ve döviz rezervlerinin azalması şeklinde kötüleşmeye neden olmuştur. Bu ekonomik dengesizlikler sonucunda 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararları alınmıştır (Çoban, 2012: 36).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

**TÜRKİYE'DE NEOLİBERAL DÖNÜŞÜM, YENİ SAĞ VE
MUHAFAZAKÂRLIK: TURGUT ÖZAL DÖNEMİ (1980-1989)**

3.1. TURGUT ÖZAL'IN BİYOGRAFİSİ

Turgut Özal, 13 Ekim 1927 tarihinde Malatya'da dünyaya gelmiştir. Annesi Hafize Hanım öğretmen, Babası Mehmet Sıdık Bey bankacıdır. 1950'de İstanbul Teknik Üniversitesi'nin elektrik mühendisliği bölümünü bitirmiştir. 1952'de ABD'ye gidip iktisat eğitimi almış; ülkeye döndüğünde ise uzun yıllar Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)'nda çalışmıştır. 1971-1973 döneminde Dünya Bankası'nda, 1973-1975 döneminde Sabancı Holding'de üst düzey yönetici olarak görev yapmıştır. MSP (Milli Selamet Partisi)'den aday olarak 1977 yılında yapılan seçimlere katılım sağlamış ama sonuç alamamıştır. 1979 yılında Demirel'in kurmuş olduğu azınlık hükümetinde Başbakanlık Müsteşarı ve DPT Müsteşar vekili olmuştur. Ayrıca Türkiye için önemli bir adım olan “24 Ocak 1980 İktisadî Önlemler Paketi”nin hazırlanmasında da önemli bir rol oynamıştır (Bora, 2005: 589).

12 Eylül 1980'de gerçekleştirilen askerî darbeden sonra, 1980-1982 döneminde kurulan Bülent Ulusu Hükümeti'nde Ekonomik İşlerden Sorumlu Başbakan Yardımcısı olarak görev yapmış, 1982'de bu görevden istifa ederek 20 Mayıs 1983'te Anavatan Partisi'ni kurmuştur. Akabinde, 6 Kasım 1983'te yapılan genel seçimleri kazanarak Başbakan olmuştur. Ayrıca 1987'de yapılan genel seçimleri de kazanmış ve böylece ANAP tek başına iktidarda kalmayı başarmıştır. 31 Ekim 1989'da TBMM tarafından 8'inci Cumhurbaşkanı seçilmiş; 17 Nisan 1993 tarihinde de vefat etmiştir (Aktan, 1994: 15-16).

3.2. NEOLİBERAL POLİTİKALARA GİRİŞ

1980 döneminde kabul edilmeye ve dünyada etkin olmaya başlayan neoliberal politikaların değerlendirilmesini ve hızlı bir şekilde yaygınlaşmasını sağlayan unsurlar vardır. 1980'lerden itibaren Thatcher'in İngiltere'de (Thatcherism) ve Reagan'ın ABD'de (Reaganomics) uyguladığı neoliberal ekonomi politikaları, neoliberal düşüncenin dünyaya yayılmasını sağlayan unsurlardan ilkidir. Reagan'ın ve Thatcher'in 1980'lerin başında iktidar olmalarıyla birlikte ABD ve İngiltere'de neoliberal politikalar hızla uygulanmaya başlanmıştır. İkinci unsur; Dünya Bankası ve IMF gibi kurumların neoliberalizm doğrultusunda oluşturarak “yapısal uyum” olarak adlandırdığı programlardır. Ayrıca 1970 döneminde gerçekleşip 1980 döneminde etki gösteren

iktisadî kriz, yapısal uyum politikalarının oluşmasına ortam yaratmıştır. Bir diğer unsur; soğuk savaşın sonlanması ve komünizmin çökmesidir. Liberalleşme meyillerinin kuvvetlenmesi, teknolojik gelişimin hızlanması ve çağdaş ulus-devlet yapısının aşınmaya başlamasıyla birlikte yeniden yapılanma ve demokratikleşme sürecine girilmiş; sonuçta da Sovyetler Birliği parçalanmıştır. Neoliberal politikaların gelişmesini sağlayan unsurlardan dördüncüsü ise neoliberalizmin, küreselleşme sürecinin temel ideolojisi hâline gelmesidir. Küreselleşme sürecine katılmak için dışa kapalı ekonomilerin dışa açılması, dışa açılmayı tercih eden ülkelerin de neoliberal politikaları uygulaması gerekmektedir (Erdoğan ve Ak, 2003: 6-9).

Türkiye’deki siyasî istikrarsızlıkların ve artan şiddet olaylarının iktisadî alanda ortaya çıkan olumsuzluklarla birleşmesi “24 Ocak Kararları”nın hazırlanıp uygulanmasına ve 1980 askerî darbesinin gerçekleştirilmesine ortam yaratmıştır. 12 Eylül rejimi, 24 Ocak programının uygulanmasında etkili olmuştur. 24 Ocak uyum programının en önemli özelliği ise kararların hükümet tarafından değil de 12 Eylül rejimi tarafından alınmış olmasıdır (Ekzen, 2009: 114).

1970’lerde dünya genelinde etkisini hissettiren ekonomik kriz Türkiye’yi de etkisi altına almıştır. Özellikle 1973 ve 1978 yılında yaşanan petrol krizleri, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ve ülkedeki siyasî istikrarsızlıklar 24 Ocak 1980 kararlarına ve 12 Eylül 1980 askerî darbesine zemin hazırlamıştır. Hükümetin, ülkede üretilmeyen sanayi ürünlerini yurtdışından ithal etmek adına Türk parasını korumaya yönelik uyguladığı politikalar dış ticaret açığının büyümesine neden olmuş; tamamen dışa bağımlı hâle gelen Türkiye fiyat artışları ve siyasal sorunlar nedeniyle çıkmaza girmiştir (Karabulut, 2010: 980).

Kıbrıs harekâtının öncesinde yaşanan 1973 petrol krizinin etkileri sürerken, harekât sonrasında Türkiye’ye uygulanan ambargo ile ülkede ekonomik krizler yaşanmış; bu krizler de dış ticaret açığı ve döviz sıkıntısı gibi sorunları beraberinde getirmiştir. Bu dönemde temel gıda ürünleri bulunamamış, fiyatlarda artış olmuş; bu şartlar da 24 Ocak kararlarının alınmasına neden olmuştur (Demir vd., 2016: 110).

1980’li yıllarda gerçekleştirilen neoliberal dönüşümün ana unsuru kabul edilen 24 Ocak kararlarının uygulanabilmesi 12 Eylül darbesiyle mümkün olabilmıştır. Bu nedenle, devlet biçiminin oluşumu açısından önemli olan darbe ve darbe sonrasında

oluşan toplumsal, iktisadî ve siyasî konjonktürün gelişim süreci neoliberalizm olarak adlandırılabilir (Yılmaz, 2005: 123). 12 Eylül 1980 rejimi; 12 Eylül'den sonra ortaya çıkan gelişmeleri belirlemesinden dolayı tarihî dönüşümü yansıtmaktadır. Darbeyle yönetimi ele geçiren silahlı kuvvetlerin ilk ereği, fazla politikleşmiş olan toplumu etkisiz hâle getirerek siyasî istikrarı sağlamak ve ekonomik istikrarı gerçekleştirmek olmuş; bu faaliyetler çeşitli baskı yöntemleri ile gerçekleştirilmiştir (Tarhan, 2012: 17).

3.2.1. 12 Eylül 1980 Askerî Darbe Dönemi ve 1982 Anayasası

1974'te gerçekleşen Kıbrıs harekâtı, ülkeye konulan ambargolar, ülkede giderek çoğalan siyasî kargaşalar ile krizler ülkenin toplumsal, siyasal ve iktisadî yönden tıkanıklıklar yaşamasına sebep olmuştur. 1980'lere gelindiğinde; Süleyman Demirel Hükümeti, ülkenin kötü giden durumunu düzeltebilmek için Türkiye'nin siyasal ve iktisadî tarihine damga vuracak "24 Ocak ekonomik istikrar kararları" adı altında bir dizi önlemler almıştır. Ancak kararların uygulayıcısı, Demirel'in Başbakanlık Müsteşarı olarak seçtiği Turgut Özal olmuştur (Kongar, 2002: 187).

1980 döneminde yaşanan toplumsal ve iktisadî sorunlar halkın huzursuzluğunu arttırmış, devlete olan güvenin azalmasına neden olmuştur. Ayrıca bu dönemde terör örgütlerinin eylemleri engellenememiş, can ve mal güvenliği ortadan kalkmış ve ihtiyaç olan tüketim malları bulunamamıştır. Siyasî partilerin izlediği yaklaşımlar, siyasî gerilimi arttırmaya ve kutuplaşmayı özendiren açıklamalarda bulunmaya yönelik olmuştur. İktisadî bunalım, artan şiddet olayları, siyasal kutuplaşmalar toplumdaki ayrışmayı ve gerilimi daha da arttırmıştır. Ülkede yaşanan iktisadî ve siyasî bunalım darbeye zemin hazırlamış (TBMM, 2012: 710); 12 Eylül 1980'de "Bayrak Harekâtı" adı altında yapılan bir müdahaleyle TSK (Türk Silahlı Kuvvetleri) devlet organlarının işlemediğini gerekçe göstererek yönetime el koymuştur. Bu darbe, emir komuta zinciriyle yani hiyerarşik bir düzen içinde gerçekleştirilmiş; bu yönüyle de orta rütbeli subaylar tarafından gerçekleştirilen 27 Mayıs 1960 darbesinden farklı olmuştur (Tanör, 1995: 26). Bu darbenin sonunda parlamento dağıtılmış, Bakanlar Kurulu'nun görevi sonlandırılmıştır. Ayrıca milletvekillerinin dokunulmazlıkları kaldırılmış, siyasal partilerin ve sendikaların faaliyetleri durdurulmuş, ülkede olağanüstü hâl ilan edilmiştir. Darbe sonrasında siyasetçilerden sendikacılara, öğretim üyelerinden öğretmenlere, gazetecilerden hukukçulara kadar birçok kişi tutuklanmıştır. En kötü durum ise bu

darbenin yarattığı korku Türkiye’yi uzun yıllar etkisi altına almıştır. 7 Kasım 1982’de yeni anayasa halk oylamasına sunulmuş, %91,4 evet oyu ile kabul edilmiştir. 1982 Anayasası’nın kabulünün akabinde siyaset ve kurumlar yeniden şekillendirilmeye başlanmıştır (Zürcher, 2012: 401-406).

17 Temmuz 1982 tarihinde; siyasal istikrarı temel alan, devletin otoritesini ve devlet düzeni içinde yürütmeyi güçlendirmeye yönelik bir anayasa taslağı hazırlanmıştır. Referandumla kabul edilen bu anayasa ile Demirel, Ecevit, Türkeş ve Erbakan 10 yıl boyunca siyaset yapma yasağına maruz kalmıştır. Türkiye’de yaşanan askerî darbelerden sonra çıkarılan anayasalar Türkiye’nin sosyal ve siyasî sıkıntularına çözüm getirememiştir (Erdoğan, 2011: 129).

12 Eylül darbesiyle birlikte sivil iktidar etkisiz hâle getirilmiş, ülkedeki politik kurumlar kaldırılmış ve özgürlük sınırlarının daraltıldığı bir sıkıyönetim düzeni uygulanmıştır. Ayrıca basın organları güç şartlarda çalışmış, derneklerin ve sendikaların etkinliği sınırlandırılmış, toplantılar ve yürüyüşler izne bağlanmış, haklar ve özgürlükler kısıtlanmıştır. Askerî yönetim, 1983 seçimlerine kadar ekonomi politikaları ile 24 Ocak kararlarını uygulamış; ayrıca politikaların gelecekte de uygulanması için zemin hazırlamıştır (Uyar, 2008: 10).

Darbenin ardından oluşturulan Milli Güvenlik Konseyi (MGK), demokrasiye dönüşün gerekli siyasal değişikliklerden sonra gerçekleştirileceğini ifade etmiş; yerleşik siyasî partilerden sonra devlet kadrolarında sağ ve sol ideolojik eğilimlerde bulunan kişilerin tasfiye edilmesine yönelmiştir. Bu gelişmelerden sonra ise MGK ile birlikte görev yapacak bir Danışma Meclisi’nin belirlenmesiyle Kurucu Meclis oluşturulmuş ve 1982 Anayasası hazırlanmaya başlanmıştır. Anayasa 1982’de yapılan referandumla kabul edilmiştir. 1982 Anayasası, devletin otoritesini güçlendirmeye ve askerî yönetimin isteklerine cevap vermeye yönelik yapısıyla evrensel demokrasi standartlarından uzak, toplumsal düzenin devletçi bir bakış açısıyla oluşturulmasını meşrulaştıran bir yapıya sahiptir (Erdoğan, 1999: 129-130).

Konsey, ülkeyi yeni baştan yapılandırmak için anayasa yapma hazırlığına girmiş; bu amaç doğrultusunda ilk olarak “Kurucu Meclis Hakkında Kanun” çıkarılmıştır. Meclisin görevleri; ülkede yeni bir düzen oluşturacak anayasal ve yasal çatıyı kurmak, anayasa yapmak, TBMM oluşana kadar yasama yetkisini kullanmak

olmuştur. Ayrıca Kurucu Meclis, danışman görevini yürüten Danışma Meclisi ve anayasa yapımında son sözü söyleme, hükümeti denetleme yetkisine sahip olan MGK olarak iki kanattan oluşmuş; bu kanatlar arasında ast-üst ilişkisi olmuştur (Tanör, 1995: 37-38).

1982 Anayasası kapsamlı olarak hazırlanmış; her bir maddesinin değiştirilmesi zor koşullara bağlanmıştır. Anayasa devletin gücünü ön planda tutmuş; bireyin özgürlüğünü ve demokratik alandaki özgürlükleri sınırlandırmıştır (Kartepe, 1999: 255-256). 1982 Anayasası; devletin gücünü ortaya çıkarıp özgürlüğü geri planda bırakmıştır. En önemli farkı ise bireyi esas alarak insan haklarını korumak istemesidir. Anayasa; toplumun birey için, devletinse toplum ve birey için var olduğu anlayışına dayanmaktadır (Soysal, 1993: 191-192).

1982 Anayasası'nın özünü "güçlü devlet ve otorite" oluşturmaktadır. Anayasa, toplumsal ve siyasal hayatı bu kavramlar doğrultusunda değiştirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca özgürlüğü güvence altına almasından çok devletin ekonomik alan haricindeki her kesime müdahalede bulunmasını meşru kılmaktadır (Tanör, 1994: 154). Anayasa'da demokratik ve bireysel özgürlükler sınırlı tutulmuştur. 1982 Anayasası'nın 13. maddesine göre; "Temel hak ve hürriyetler, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, millî egemenliğinin, Cumhuriyetin, millî güvenliğinin, kamu düzeninin, genel asayişin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması amacı ile ... kanunla sınırlanabilir" (Gözler, 2001: 54). Ayrıca anayasada, ülkede yaşanacak olağanüstü durumlarda hakların ve özgürlüklerin askıya alınacağı da belirtilmiştir. 1982 Anayasası'nın 15. maddesine göre; "savaş, seferberlik, sıkıyönetim veya olağanüstü hâllerde, ... , durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasada öngörülen güvenceye aykırı tedbirler alınabilir" (TBMM, <https://www.tbmm.gov.tr>, erişim: 07.02.2018).

1982 Anayasası, "güçlü ve otoriter devlet" kavramlarına 1961 ve 1924 Anayasası'na göre daha çok önem vermiş; özellikle yürütmeyi, yasama ve yargı karşısında güçlendirmiştir. Bireysel ve demokratik özgürlükler ise anayasada sınırlı tutulmuştur (Özbudun, 2004: 60). 1982 Anayasası; özgürlüklerin devlet tarafından güvenceye alınmasının yerine, hangi şartlarda kullanılabileceğini tanımlamaktadır.

Anayasada bulunan “sosyal devlet” kavramı, devletin ideolojisini hâkim kılacak bir toplumsal yapıyı tanımlayacak şekilde kullanılmaktadır. Anayasanın 5. maddesine göre sosyal devlet; “devletin temel amaç ve görevleri (...) kişilerin ve toplumun refah(ını)... sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır” (Erdoğan, 1999: 163).

1982 Anayasası, bir önceki anayasaya göre belirgin bir biçimde anti liberaldir. 1982 Anayasası'nın başlangıcından da anlaşılacağı gibi anayasaya göre en ulvi değer özgürlük, birey ve demokrasi değil; devlet ve Türk millî menfaatleridir (Tanör, 1995: 46).

3.2.2. 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararları

Darbeden sonra kurulan askerî yönetim, ithal ikameci gelişme stratejisini rafa kaldırarak neoliberal bir yapısal uyum sürecini başlatan 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar programını uygulamaya koymuştur.

1970’lerde liberalizm, toplumsal dokunun korunması adına aile, din, gelenek ve görenek gibi değerleri vurgulayan muhafazakâr düşünceyle birleşerek “liberal-muhafazakârlık” şeklinde yeniden gündeme gelmiştir. Liberal-muhafazakârlık, 1970’lerin sonunda İngiltere’de ve ABD’de uygulanmaya başlanmıştır. Thatcher ve Reagan öncülüğünde uygulanan neoliberal politikalar, Türkiye’de de 24 Ocak ekonomik istikrar programı çerçevesinde uygulanmıştır. 12 Eylül’de gerçekleştirilen askerî darbenin akabinde 1983 seçimleriyle iktidar olan Özal, 24 Ocak kararlarını güçlü bir biçimde uygulamaya koymuştur. Ayrıca devletin müdahalelerinin kısıtlanması gerektiğini ısrarlı bir biçimde savunmasıyla, her seferinde bireye ve piyasa ekonomisine yaptığı vurguyla ne kadar liberal–muhafazakâr biri olduğunu da gösterebilmiştir (Uluç, 2014: 108).

24 Ocak kararlarının alınmasında ve uygulanmasında etkili olması, 12 Eylül 1980’de gerçekleştirilen darbeden sonra kurulan hükümette devlet bakanı ve başbakan yardımcısı olarak görev yapması, darbenin ardından yapılan seçimleri kurucusu olduğu Anavatan Partisi’nin kazanması, 1989’a kadar başbakan ve sonrasında cumhurbaşkanı

olması Özal'ın 1980'lere damga vurmasına neden olmuştur. Türkiye'nin değişim sürecinde baş aktör olan Özal'ın uyguladığı politikaların Thatcher ve Reagan politikalarıyla benzer olması ile Thatcherizm ve Reaganomics'den sonra ülkemizde de "Özalizm" doğmuştur. 1980'lere hâkim olan liberalizm anlayışı "Özal Liberalizmi / Özalizm" olarak adlandırılmıştır (Aktan, 1994: 122-123).

24 Ocak kararları, 1980 sonrasında gerçekleştirilen neoliberal dönüşümün başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Özal hükümeti kararların uygulayıcısı olmuş ve neoliberal politikalar ile sürekliliği sağlamayı amaçlamıştır. Kararların uygulanmasına dek gelinen süreçte Türkiye iktisadî olarak iflas etmiş; devletçilik politikaları ile ithal ikameci politikaların yanlış anlaşılması ve uygulanması neticesinde karaborsa durumuyla karşılaşmış, toplumsal bir kargaşa yaşamıştır. Ülkede yaşanan bu sorunlar ve döviz darboğazı nedeniyle 24 Ocak kararlarının uygulanması zorunlu bir hâle gelmiştir (<http://www.dunyabulteni.net>, erişim: 08.02.2018).

12 Eylül darbesinin ardından, 21 Eylül 1980 tarihinde, yürütme yetkisinin MGK'da olduğu yeni bir hükümet kurulmuştur. Emekli Amiral Bülent Ulusu'nun başbakan olduğu bu yeni hükümette Özal, ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısı görevine sahip olmuştur. 24 Ocak kararlarının uygulanmaması durumunda ekonominin büyük boyutlu zarara uğrayacağını anlatan Özal'a, ekonomik sorunları halledebilmesi için tam bir serbestlik tanınmıştır (Ahmad, 2002: 232-233).

Dönemin başbakanı Demirel ve başbakanlık müsteşarı Özal tarafından hazırlanan 24 Ocak kararları; IMF'nin baskısıyla uygulatıldığı öne sürülen, devletin ekonomiyi düzenlemeye çalıştığı ekonomik kalkınma programıdır. Program, Türkiye'deki ekonomik sorunların çözümünü amaçlayan önlemlerden oluşmuştur. 24 Ocak kararlarının ana hatları (Kılıçbay, 1994: 164); enflasyonu yavaşlatmak ve fiyat istikrarını sağlamak, ithal ikameci politikaların yerine döviz kazanma gücünü harekete geçirmek için ihracata dayalı bir ekonomi, serbest piyasa ekonomisine geçiş, yeni tasarruf, faiz, kambiyo politikalarını uygulamak, kamu kesiminin ekonomi içindeki payının azaltılması olmuştur.

24 Ocak kararlarının amacı; kısa sürede temel ekonomik problemlerin çözümlenebilmesi, uzun sürede ise ekonomide temel yapı taşlarını yerine oturtarak ihracata dayalı bir büyümeyle istikrarı sağlamak olmuştur. Liberal iktisat anlayışına

dayanan bu kararlar, IMF destekli istikrar politikalarından oluşmuş; bu politikalarla da ithal ikameci, dışa kapalı ekonomilerden uzaklaşıp ihracata dönük bir sanayileşme amaçlanmıştır. Ayrıca 24 Ocak kararlarının ardından pek çok düzenleme yapılmıştır. Örneğin; kamu kesiminin dış ticaret üzerindeki etkileri azaltılarak ihracat, ithalat ve kambiyo rejimlerinde radikal değişiklikler yapılmıştır. Gümrük ve kurumlar vergisi oranları azaltılmış, ihracat kredilerine uygulanan faizler düşürülerek ihracat teşvik edilmiştir (Tokucu ve Yüce, 2013: 50).

24 Ocak kararları, kısa ve uzun sürede gerçekleştirilmesi öngörülen amaçlara sahiptir. Bu kararlar, kısa süreli hedefleri gerçekleştirmekten ziyade, yapısal ve kalıcı değişimleri sağlamaya yönelik bir iktisadî gelişme programıdır. Uzun sürede gerçekleştirilmesi istenen amaçlar; kamu kesiminin daraltılması ve devletin piyasaya yönelik müdahalelerinin sonlandırılmasıdır. Böylece devletin ekonomiye müdahalesi sınırlandırılacak, piyasa ekonomisi hayata geçirilecek ve fiyat mekanizması geçerli olacaktır. Kısa dönemde ise dış borçları çözümlenmek, ülkenin büyümesi için oluşturulan kapasiteleri harekete geçirmek ve enflasyon hızını minimuma düşürmek amaçlanmıştır. Nitekim bu kararların, ülkede neoliberal bir dönüşümü gerçekleştirme amacıyla hazırlandığını söylemek mümkündür (Karluk, 2009: 418).

1980'lerin başına kadar ithal ikameci devletçi anlayış ekonomideki hâkimiyetini sürdürmüştür. Özellikle Bülent Ecevit'in iktidar olduğu dönemde (1977-1979) ülkemiz mal kıtlığı, üretim düşüklüğü ve mal karaborsasıyla büyük sıkıntıya girmiş; sürekli ödemeler dengesinde açıklar meydana gelmiş; 1979'da oluşan ekonomik bunalım siyasî istikrarsızlığa sebep olmuştur (Zürcher, 2004: 389). 1979'daki ara seçimleri kazanan Süleyman Demirel hükümeti, 24 Ocak 1980 yılında 24 Ocak kararlarını alınca mevcut devletçi politikalar kökünden sarsılmış ve böylece Türkiye'de liberal ekonomi dönemi başlatmıştır (Uluç, 2014: 114).

Türkiye'de 1980'den itibaren "serbest piyasa ekonomisi" anlayışı hâkim olmuş, Dünya Bankası ve IMF'nin öncülüğünde ekonomiyi belirleyen birtakım kararların alınıp uygulandığı neoliberal döneme girilmiştir. Neoliberal politikaların ekonominin merkezine yerleştirilmesinde önemli bir yere sahip olan 24 Ocak kararları ile Türkiye; ABD ve İngiltere'nin öncüsü olduğu yeni dünya düzenine uyum sağlama sürecine girmiştir. Dünya Bankası ile IMF'nin zorunlu kıldığı politikaların dayatması

olarak Türkiye’de serbest piyasa ekonomisi ile dışa açılmaya yönelik iktisat politikaları uygulanmıştır (Kazgan, 2012: 167-168).

Ekonomide radikal bir dönüşümü gerçekleştirecek yapısal reformlar içeren 24 Ocak ekonomik istikrar programına göre (Çavdar, 2004: 258);

- Türk Lirası’nın değeri dış paralara karşı devalüe edildikten sonra kontrol altına alınarak serbest bırakılacak,
- İthalat serbest bırakılacak ve ihracat kredi vb. teşviklerle özendirilecek,
- Fiyatların oluşumu piyasaya, arz ve talep güçlerine bırakılacak; birçok maldaki kamu sübvansiyonları kaldırılacak,
- Faiz oranları yükseltip kontrollü biçimde serbest bırakılacak,
- Ekonomide kamu kesiminin ağırlığı azaltılacak, taban fiyatlar ve ücretler arttırılacaktır.

Ekonomik istikrar programının uygulanmasındaki en temel gaye; devletin iktisadî alanda yaptığı müdahaleleri en az seviye indirerek piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak olmuştur. Ayrıca kamu kesiminin yerini özel kesimin alması ve ekonomide dengelerin belirlenmesinde fiyat mekanizmasının geçerli olması amaçlanmıştır; amacın gerçekleşmesi için mal ve faktör piyasasına müdahalelerde bulunulmaması gerekmiştir. Bu bağlamda, serbest piyasa güçleri ekonominin işleyişinde etkili olacak, ithalatta serbestlik sağlanacak, kamu iktisadî teşebbüsleri de dâhil olmak üzere kamu sektörü daraltılarak özel girişim ile yabancı sermaye teşvik edilecektir. Ekonominin özel girişimcilerle sağlanabilmesi için ise devlet iktisadî alana sınırlı müdahalede bulunmalı, piyasa ekonomisine karışmamalıdır (Öztürk ve Özyakışır, <https://www.mevzuatdergisi.com>, erişim: 09.02.2018).

Ülkemizde neoliberal dönüşüm 24 Ocak iktisadî kararları ile olmuştur. Ekonominin iyileştirilebilmesi için alınan bu kararlar, Türkiye’yi az da olsa liberalleşme sürecine sokmuştur. Bu süreçte ekonomimiz, serbest piyasa mekanizmasına dayanan sanayileşme politikasına geçmiştir. 24 Ocak kararlarıyla hedeflenen, Türkiye ekonomisinin diğer dünya ülkeleriyle rekabet hâlinde olduğu zaman daha güçlü bir yapıya sahip olmasını sağlamaktır. Sonuç olarak 1983 yılından itibaren serbest piyasa sisteminin temelleri atılmış; 24 Ocak kararları, Türkiye ekonomisinin dünya pazarına açılmasını hızlandırmıştır (Kocadağ, 2010: 71).

Özal'ın hızlı karar alabilmesi ve ülkemizi iyi şekilde tanıyan bir yönetici olması sayesinde bu kararlar hızlıca uygulamaya konulabilmiştir. Çelebi, 24 Ocak kararlarını kitabında şu şekilde aktarmıştır (2013: 93-94):

- Dış ticaretin serbestleştirilmesi, yabancı sermaye yatırımlarının önündeki engellerin azaltılması,
- İç pazara yönelik ithal ikameci model yerine ihracata yönelik ve dışa açık sanayileşme modelinin benimsenmesi,
- Gerçekçi kur politikası uyarınca, Türk Lirası yüzde 48,6 oranında devalüe edilerek dolar kurunun 47,10 TL'den 70,00 TL'ye yükseltilmesi ve günlük kur ilanı uygulamasının başlatılması,
- Serbest piyasa ekonomisine geçilerek, fiyatların arz ve talebe göre belirlenmesi ve fiyat denetimlerinin kaldırılması,
- Devletin ekonomideki yerinin ve rolünün azaltılması; ekonomiye müdahalenin asgari düzeye indirilmesi,
- Faiz oranlarının piyasadaki arz ve talebe göre belirlenmesi,
- Vergi düzenlemesinin dolaylı vergiler lehine değiştirilmesi,
- Uzun yıllar kur politikasının temelini oluşturan Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu olarak bilinen mevzuatta köklü değişiklikler yapılması,
- Kâr transferlerine kolaylık sağlanması.

24 Ocak 1980'de alınan ekonomik istikrar kararları ve daha sonra alınan tedbirler ile Türkiye ekonomisini dışa açmak ve dünya ekonomisiyle bütünleştirmek hedeflenmiştir. Özal 1983 seçimleriyle iktidara gelince, 24 Ocak kararlarını uygulamaya koyarak liberalleşmeye yönelik ilk adımları atmıştır. 24 Ocak kararlarının sonucunda ise; ihracatımız hızla gelişmiş, özellikle sanayi mallarının ihracattaki payı yükselmiş, 1980 yılında 2,9 milyar dolar olan ihracatımız 1983'te 5,9'a çıkmıştır. İhracatta ve diğer döviz gelirlerinde yaşanan artıştan sonra ödemeler dengesindeki açıklarda küçülme olmuş, döviz darboğazı genişletilmiş; işçi dövizlerinde, turizm gelirlerinde ve yabancı sermayede artış olmuştur. 1981 liberasyonundan sonra dış alım geliştiği için dış ticaretteki açık büyümüştür. Kısa dönemde karaborsa ve yokluklar ortadan kalkmıştır. Fiyatlar 1980 yılında üç haneli olmuş; 1981'den sonra hızla inmiş, 1981-1987 yıllarında ise ortalama %30'lar civarında seyretmiştir. Faiz oranlarının arttırılması, banka

mevduatlarının yükselmesine neden olmuştur. 1980'den 1983'e kadar gayri safi millî hasıla sabit fiyatlarla %4 oranında artmıştır. Yakın aralıklarla KİT'lere zam yapılarak KİT'lerin zararları giderilmiş, hazinedeki yük hafifletilmiştir. Maaşlara ve ücretlere enflasyon oranından düşük zam uygulanmıştır. Ancak bu durum da çiftçilerin ve çalışanların ulusal gelirden aldığı payın azalmasına, gelir dağılımının bozulmasına sebep olmuştur. Sonuç olarak, 24 Ocak sonrasında olumlu ve de olumsuz gelişmeler yaşanmıştır. Örneğin; enflasyon gerilemiş, borsada ilerlemeler kaydedilmiş, para piyasalarının bütün araçları ekonomi içindeki yerini almıştır. Ayrıca ekonomi yeterli seviyede büyümemiş, dış borçlar ve işsizlik artmış, sosyal dengesizlik büyümüş, devletin ekonomiye müdahalesinde azalma olmamış ve gelir dağılımının bozulması ile ilerleyen yıllarda yolsuzluk görülmüştür (Karluk, 2009: 419-420).

Türkiye ekonomisinde 1980'lerden önce dışa kapalı bir politika izlenmiş, yoğun bir biçimde üretim, ara ve tüketim mallarını üreten endüstriyel sektörlerin yurt içinde ikamesine yönelerek kamu sektörünün öncülüğünde hızlı bir yatırım programı uygulanmıştır. Ayrıca bu dönemde ithal mallara uygulanan kotalarla da ulusal sanayi burjuvası korunmuştur. Devletin kamu işletmeleri ve yatırım tercihleri aracılığıyla iş gücü ve mal piyasalarına müdahale yapması, 1977 yılından itibaren Türkiye'yi döviz ve finansman krizine sürüklemiştir (Yeldan, 2001: 38).

1980'li yıllarda kamu yönetimindeki değişimin tanımlayıcı özelliği “kamusaldan özele kaçış” olarak özetlenebilir. Sürecin araçları özelleştirme ve kamu yönetiminin özel sektörleştirilmesidir. Yani kamu yönetimi özel sektöre devredilmiştir. Özal hükümeti özelleştirmeyi bir program olarak benimsemiş ve uygulamıştır. Bu bağlamda, Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi kurulmuştur. Ancak bu dönemde özelleştirme uygulamalarına başlanmış olmasına rağmen hedeflenen miktarda özelleştirme yapılamamış; devletin ekonomiye müdahalesi, sübvansiyonlar ve korumacılık devam etmiştir (Güler, 2005: 176).

1980-1983 arası yıllardaki askerî hükümet döneminin kısaca değerlendirilmesi gerekirse; 24 Ocak kararlarından sonra ekonomi değişim sürecine girmesine rağmen bu kararlar ekonomide gerekli istikrarı sağlayamamıştır. Kamu sektöründe ve özel sektörde reel ücretler azalmış, işsizlik artış göstermiş, gelir dağılımında dengesizlikler olmuştur. Ayrıca bu dönemde iyi gelişmeler de yaşanmış; ihracat miktarında ani bir yükselme

meydana gelmiş ve demokratikleşme yolunda ilerleme sağlayacak genel seçimler yapılmıştır.

3.3. NEOLİBERAL POLİTİKALAR BAĞLAMINDA YENİ SAĞ

20. yüzyılda devletin aşırı büyümesiyle bireysel ve toplumsal özgürlüklerin kısıtlayıcısı hâline gelmesi yeni sağ düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Yaşanan bu süreçte kaynakların büyük bir bölümünde israf olmuş, devletin bürokratikleşen hantal yapısı ortaya çıkmış, refah sağlama adına zenginleşmenin yolunu tıkamıştır. Bu nedenle siyasî, iktisadî, sosyal ve yönetsel boyutlu bir dönüşümü sağlayabilmek amacıyla yeni sağ anlayış benimsenmiştir (Güler, 1996: 51).

Kapitalist ülkelerde 1929 buhranının ardından ortaya çıkan Keynesyen anlayış, II. Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşen işçi ayaklanmaları ve sosyalizm etkenleri refah devletinin oluşmasına neden olmuştur. Refah devleti, birbiri ile çelişkili olan demokrasi ve kapitalizm kavramları arasındaki uzlaşmayı ifade eder. Bu uzlaşma 1960'ların sonunda bozulmuş; devletin demokratik talepleri ve kapitalizmi beslemesinin sonucunda sermayenin birikim koşulları zayıflamış ve taleplere karşılık verilemeyen bir durumla karşılaşmıştır. Bu durumların neticesinde ise devlet yapısı bozulmaya başlamıştır (Baltacı, 2004: 360).

Yeni sağ ideoloji ekonomik eşitlik ve toplumsal adalet gibi sorunları önemsemez; piyasa ekonomisinin ya da kapitalizmin, özgürlüklerin güvencesi olduğu anlayışına dayanır. Ayrıca devletin toplumsal yaşama ve iktisadî alana yönelik müdahalelerinin özgürlükleri kısıtladığını, bu nedenle bu alanların demokrasinin ve özgürlüklerin bir gereği olarak tamamıyla piyasa mekanizmalarına bırakılmasını kabul eder (Doğan, 2002: 41).

Devletin küçültülmesi ve kamu hizmetlerinin piyasa eksenine oturtulması fikriyle hareket eden yeni sağ anlayış, daha çok deregülasyon ve özelleştirme yoluyla piyasanın kendi hâlinde işlemesini sağlamaya çalışmıştır. Serbest piyasa ekonomisiyle devletin yeniden yapılandırılmasına yönelik çalışmalar ve özelleştirme uygulamaları ile devletin işlevi sınırlandırılmıştır. Devletin iktisadî ve sosyal faaliyetlerinin sonlandırılması devlet yapısında zayıflamaya neden olacağından, güçlü bir yapıya bürünebilmek için devlet piyasayı ve özel sektörü önemsemiştir. Ayrıca devletin

işlevlerini verimli ve etkili olarak gerçekleştirebilmesi için kamu yönetiminin özel sektöre benzetilmesi sonucunda devletin hantal niteliğinden arındırılması amaçlanmıştır (Emre, 2002: 301).

3.3.1. Turgut Özal ve Yeni Sağ İdeoloji

Ülkedeki siyasal, sosyal ve iktisadî yapının yeniden düzenlenerek dönüşüm geçirmesi olan yeni sağ ideoloji; kalkınmanın özel sektör eliyle gerçekleştirilmesini ve serbest piyasaya bırakılmasını savunur. 1970’lerde yaşanan iktisadî ve toplumsal sıkıntıların petrol krizleriyle birleşmesi sonucunda kapitalizm çıkmaza girmiş, kendine çıkış yolu olarak da yeni sağ ideolojiyi oluşturmuştur. 1970’lerin ortalarından itibaren iktidara gelen yeni sağ anlayışa sahip hükümetler, neoliberal dönüşüm sürecinin başlamasını sağlamıştır. ABD’de Reagan ve İngiltere’de Thatcher hükümetinin uyguladığı yeni sağ ideoloji, Özal hükümetinin uyguladığı neoliberal politikaların kaynağı olmuştur (Yılmaz, <http://oguzyilmaz90.files.wordpress.com>, s.1, erişim: 12.02.2018).

1980 döneminde Türkiye ekonomisi “yeni sağ” ve “ekonomik liberalizm” doğrultusunda şekillenmiştir. Cumhuriyet tarihinde iktisadî ve siyasî açıdan liberalizmi ve yeni sağ anlayışı uygulamaya çalışan ilk lider Turgut Özal olmuştur. Bu yöndeki ilk icraatını 24 Ocak 1980 kararları doğrultusunda yapan Özal, 1983’te iktidar olduktan sonra politikalarına ağırlık vermiştir. Özal bildirimlerinde liberal kavramının yerine daha çok “serbest piyasa ekonomisi, teşebbüs özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü, anayasal demokrasi” kavramlarını kullanmıştır (Duman, 2008: 199).

Yeni sağın ve neoliberalizmin temel amacı; devletin yapısı küçültülerek ve işlevi azaltılarak özel sektöre bırakılıp rekabet ortamı oluşturularak ekonominin iyileşmesini sağlamak ve de kamusal harcamalarda kısıtlama yapmaktır. Nitekim bu uygulamayla eşitsizlikler meydana gelmiş ve yoksulluk ortaya çıkmıştır. Neoliberal politikaların Türkiye’deki öncüsü olan Özal’ın uyguladığı yeni sağ politikalarla iktisadî ve siyasî alanda radikal değişiklikler olmuş; yapısal uyarlama ve istikrar politikaları uygulanmıştır.

Yeni sağ olgusu; iktisadî, siyasî, sosyal ve yönetsel boyutlarıyla yeniden yapılanma sürecinin genel hatlarını oluşturmaktadır. 1929’da yaşanan ekonomik buhran

ile dünya ekonomisinde yerini bulmaya başlayan, 1945'ten sonra da ekonomik büyümeyi sağlayan Keynesyen politikalar 1970'li yıllarda sorunlar yaşamıştır. 1970'lerden itibaren refah devletinin krize girmesiyle de Keynesyen politikalar sorgulanmaya başlanarak yeni çözümler aranmıştır. Çözüm olarak önerilen ve uygulama alanı bulan politikalar ise genellikle liberal yönde olmuştur. Özellikle Batı'da uygulanan yeni sağ politikaların şekillendirdiği toplumsal yapının teorik temellerini yeni liberalizm ve değişen devlet anlayışı oluşturmaktadır. Kapitalizm, değişen koşullar doğrultusunda kendine çıkış yolu olarak yeni sağ olgusunu yaratmıştır. Devletin ekonomiye yönelik girişimlerini ve müdahalesini reddeden bu görüş, dönüşüm sürecini devlet eliyle gerçekleştirebilmiştir (Haydaroğlu ve Tatlısu, 2016b: 65).

Yeni sağ ideoloji 1980 döneminde dünyada hükümlan olmaya başlamış, Özal da bu sürecin siyasal öznesi olmuştur. Thatcher'in Özal politikalarının destekçisi olduğunu dile getirmesi, Özal'ın liberal-muhafazakâr siyasetinin Batı'da da takdir edilip benimsendiğini göstermiştir (Duman, 2008: 150).

Özal, iktidarda olduğu süreçte yeni sağın serbest piyasa anlayışını neden tercih ettiklerini şu şekilde açıklamıştır (Binark, 2010: 150):

“20'ci asrın ilk ve ikinci çeyreğinde, revaçta bulunan usul, refah devletiydi... Devletin refahı temin etmesi diye bir şey önümüzdeki asırda yok. Yani eğer bu yanlış tercihi kalkarsak, Türkiye'yi çok geriye atarız. Hatta asrın üçüncü çeyreğinde gelen bir sosyal devlet mefhumu var. O da bitiyor. Devletin rolü değişiyor. Yerine insanın rolü geliyor...21'nci asra doğru giderken, bu faktörü çok iyi bilmemiz lazım. Her şeyi temin eden devlet yok, bitti. Yerine süratle, ferdin çok daha hareketli, üretken, yaratıcı olduğu, olabileceği, çok daha serbest bir ortam meydana gelecek.”

Özgür bir ortam yaratabilmek için liberal politikalara ağırlık veren Özal, devletin sorumluluklarını yerine getiremeyecek kadar kötü bir aşamaya geldiğini belirtmiştir. Bu sebepten ötürü, bireyci politikalara öncelik verilmesi gerektiğini savunmuştur. Yani devlet karşısında bireyi öne çıkarmayı istemiştir. Bu konuda yeni görüşe göre güçlü devletin, memurları çok olan bir devlet olmadığını, istihdam kapısı olmadığını, harcamaları fazla olan ama iki yakası bir araya gelemeyen devlet olmadığını; devletin zenginliği sonucunda milletin zengin olmasını değil, milletin zenginliği sonucu devletin zengin olmasını savunmuştur (Barlas, 1994: 248).

3.4. TURGUT ÖZAL DÖNEMİNDE NEOLİBERALİZM

Özal liberalizmi kuramsal ve sistematik değil, pratik ve pragmatik olmuştur. Toplumsal gelişmeleri doğrudan ekonomik ve maddî gelişmelere bağlayan Özal, devlet yönetiminde mühendislik düşüncesi ile hareket etmiştir. Serbest ticaret sistemini bir değer olarak benimsemiş, ekonomik ilişkilerin yumuşatıcı ve medenileştirici etkisine inanmıştır. Ayrıca dış politikaya iş adamı gibi bakarak uluslararası ticareti, ilişkileri geliştirmede en sağlam yol olarak görmüştür (Bora, 2005: 596-597). Dönüştürücü liderler; ekip oluşturmak, çalışanları güçlendirmek, ortak görüşü ve sorumluluğu paylaşmak, güven sağlamak, sorumluluk sahibi yapmak ve katılımcı bir karar alma süreci oluşturma amacıyla korkusuzca risk alabilen kişilerdir. Özal, tam da bu şekilde, dönüştürücü lider özelliğine sahip kişi olarak Türk siyasal hayatında önemli bir yere sahip olmuştur (Vurgun, 2015: 60).

Özal, demokraside örnek aldığı Amerika'nın uygulamalarını savunmuştur. Demokratikleşme ile birlikte Türkiye'de hızlı bir dönüşüm yaşanmış, ekonomik alanda liberalleşme yönünde adımlar atılmış, dünya ile uyumlu neoliberal politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye'de Özal'la yaygınlaşan neoliberal politikalarla yeni bir döneme girilmiş, ülke küreselleşmeye başlamıştır (Cizreli, 2013: 73).

Özalist perspektifinden, iktisadî liberalizm ve demokratikleşme arasında yakın bir ilişki vardır. Özal'a göre (Laçiner, 2003-2004: 175);

“Güçlü bir devlet, ataerkil bir devlet anlamına gelmez. Dolayısıyla, devletin zenginliği olmamalıdır. Milletin zenginliği olmalıdır. Eğer, insanlar zengin ise, bu durum devletin de zengin olduğu anlamına gelir. Ekonomi ya da politik alanlarda devlet halkı ile rekabet, içinde olmamalıdır. Ancak onlara destek olmalıdır. Bu durumda, kişi devletin kölesi olmamalı, devlet halkın hizmetkârı olmalıdır.”

Özal'ın serbest piyasa ekonomisi anlayışına bakıldığında; devletin fiyat belirlemeye müdahale etmemesi gerektiğini savunan bir liberal devlet adamı olduğu anlaşılmaktadır. Piyasa kendi hâline bırakıldığı zaman, birey piyasa içinde kendi çıkarlarını maksimize etmeye çalıştığı zaman en iyi şekliyle çalışır. Ancak Özal'a göre devlet, piyasa ekonomisine gerektiğinde belirli ölçüde müdahale de edebilmelidir. Yani Özal, devletin ekonomik faaliyetlerden tamamen elini çekmesini değil de devletin

ekonomik alandaki faaliyetlerinin sınırlandırılması gerektiğini savunmuştur. Aşağıdaki ifadelerde Özal'ın serbest piyasa ekonomisiyle ilgili düşüncelerinin özünü bulmak mümkündür (Aktan, 1996: 19-20):

“Serbest pazar ekonomisi, ferdi öne çıkarıcı bir sistemdir. Devleti değil de işin özünde ferdi esas alan, teşebbüsü ele alan bir sistemdir.”

“Bir pazar sisteminin, bir ekonomik sistemin, malın, paranın, emtianın yani malların, her şeyin fiyatlarının serbestçe meydana gelebileceği bir sistemin muhakkak kurulması lazım. Bu meydana geldiği takdirde ekonomiyi çökerten birtakım hastalıklar kendiliğinden ortadan kalkacaktır.”

Öniş (2004: 119)'e göre Özal, piyasa merkezli iktisat politikalarını uygularken güçlü bir alt yapı oluşturmamış; bu durum da özelleştirme programının başarılı olarak uygulanmasına engel olmuştur. İhracat desteklemelerinin kötüye kullanılması hayalî ihracata sebep olmuş; devletin bu duruma tepkisiz kalması ise neoliberalizmin 1990'lardan sonraki sürecinde yolsuzlukların başlamasına ortam yaratmıştır. Özal'ın muhafazakâr eğilimlerine rağmen AET ile ilişkilerin gelişmesini önemsemesi, AET üyeliğiyle sağlam bir dış ilişkiler kurulmasını sağlamıştır. Bu durum, 1987'de Avrupa Birliği (AB)'ne üyelik sürecinde etkili olmuştur. Ancak Türkiye'nin başvurusu reddedilmiştir. Nitekim Özal'ın girişimleri gümrük birliğinin önünü açmış, 1990'dan itibaren ülke ekonomisi tam ölçekli serbestleşme politikası ögesi hâline gelmiştir.

Özal'ın toplum tarafından başarılı görülmeyen yönleri de olmuştur. Kurmuş (2010: 24-25)'a göre Özal politikalarının başarısız olma nedenleri şöyledir: Neoliberal dönüşüme yönelik uygulanan politikaların devamlılığı ve gelişmeleri için alt yapıda gereken ortamın da bulunması gerekir. Özal döneminde bireyciliğin esas değer olduğu, en büyük erdemin kendini kurtarmak ve köşeyi dönmek olduğu; bu durumların da övgü konusu yapıldığı unutulmamalıdır. Özal döneminde insanlar, iktisadî ve toplumsal sıkıntılarını unutmuş; gelecekleriyle hiç ilgisi olmayan uğraşlara, yeni bir düşünce ve davranış biçimi içine farkına varmadan sürüklenmiştir. İnsanların köşeyi dönme çabaları umutsuz bir yıkıma neden olmuştur.

1960–1980 döneminde uygulanan ithal ikameci sanayileşme modeline karşı, dış ticaretin diğer bir boyutu olan ihracata dayalı ihraç ikameci sanayileşme modeli 1980'li yıllarla birlikte uygulanmaya başlanmıştır. Bu model, ihracatın artırılmasında sanayi mallarının öncülük ettiği dışa açık bir sanayileşme modelidir. Bu nedenle

devletin sosyal harcamalarının kısıtlanması, iç pazarın daraltılması, tarıma yapılan desteğin ve ücretlerin azaltılması yoluyla dış pazarlara açılmayı hedefleyen firmaların kâr oranlarını arttırmak amaçlanmıştır (Köse, 2010: 86).

3.4.1. Turgut Özal ve Anavatan Partisi

12 Eylül'de gerçekleştirilen askerî darbeden sonra çok partili siyasî hayata 1983'te yeniden geçilmiştir. 6 Kasım 1983'te genel seçim yapılmış ve Özal liderliğindeki Anavatan Partisi iktidar olmuştur (Uluç, 2014: 116).

1980'de yaşanan askerî darbenin ardından oluşturulan askerî hükümette Özal'ın iktidar olmasıyla Türkiye önemli ilerlemeler kaydetmiştir. 6 Kasım 1983 seçimlerini, oyların %45,14'ünü alarak, Özal'ın kurucusu ve genel başkanı olduğu ANAP kazanmıştır. 1983-1987 birinci ANAP hükümeti döneminde, "zihniyet devrimi" anlamında değişim yaşanmış; pek çok alanda önemli gelişme ve ilerlemeler kaydedilmiştir. Fakat 1983'ten Özal'ın 31 Ekim 1989'da cumhurbaşkanlığına seçilmesine kadar olan süreçte Türkiye'de, Özal'ın gerçekleştirmek istediği reformlar gerçekleştirilememiştir (Aktan, 2003: 311).

ANAP, 1970'li yıllardaki bütün sağ partilerin unsurlarını bir araya getirmiştir. Ancak parti, kapatılan partilerin devamı niteliğinde olmamıştır. ANAP, tıpkı AP (Adalet Partisi) gibi muhafazakâr, MSP (Milli Selamet Partisi) gibi geleneklere bağlı, MHP (Milliyetçi Hareket Partisi) gibi milliyetçi olmuş; hatta sosyal demokratlar gibi sosyal adalete inanmıştır (Ahmad, 2002: 243). Nitekim Özal'ın bu dört eğilimi bir araya getirmesinin ardından siyasetteki ideolojik kutuplaşmalar önemini yitirmeye başlamıştır. Ayrıca partinin gündemi liberalizm olmuştur. Liberalizmi, muhafazakârlığı, sosyal demokrasiyi ve milliyetçiliği ön plana çıkaran parti teknolojik dönüşüme dayanan bir modeli benimsemiş; demokrasi, insan hakları ve sivil toplum kavramlarını öne çıkarma çabasına girerek kendine has bir yol izlemiştir (Duman, 2008: 139-140). Özal, 1983'te ANAP'ı kurarken partisini şöyle tarif etmiştir (<http://www.tha.com.tr>, erişim: 18.02.2018):

"Anavatan Partisi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, İnsan Hakları Beyannamesi, Siyasi Partiler Kanunu ve diğer kanunların esas ve sınırları içerisinde faaliyet gösteren bir siyasi teşekküldür. Partinin sembolü, bal petekleriyle donatılmış Türkiye haritası ve bal arısıdır. Arı, çalışkanlığı; petek, aziz vatanımızın en ücra köşesine kadar mamur hale getirilmesini ifade etmektedir. Milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest pazar

ekonomisini esas alan bir partiyiz. Bundan önceki eğilimleri ne olursa olsun, programımıza inananları birliğe, beraberliğe davet ediyoruz. Burası bir hizmet kapısıdır. Milletimize en iyi şekilde hizmet edebileceğimize inanıyor, Yüce Allah'tan gayretlerimizde bize yardımcı olmasını diliyoruz.”

ANAP, kendine özgü yapısıyla daha önceki partilerden farklı olmuştur. 1980’li yıllarda parti, siyaseti daha da merkezileştirmeyi başararak 1980 sonrasında Türk siyasal hayatında önemli bir değişimin öncüsü olmayı başarmıştır. Ayrıca partinin liberal yönüyle yeni sağ ideolojiye uyum sağladığını da söylemek mümkündür. Nitekim parti; teşebbüs özgürlüğü ile serbest piyasa ekonomisini savunan, devletin iktisadî alana müdahale etmemesini isteyen; fakat aile, din, toplum ve devlet konusunda tutucu olan “liberal-muhafazakâr” olarak tanımlanabilir (Duman, 2008: 142).

Özal’a göre Anavatan Partisi, 1980 döneminin yeni partisi olmuştur. Demokrat Parti ve Adalet Partisi halka dayanan ve halk tarafından örgütlenmişken Anavatan Partisi’nde böyle bir durumla karşılaşılmamıştır. Partinin önemli kişilerinden olan Hasan Korkmazcan, Anavatan Partisi’nin, 1980 dönemindeki siyasal boşluktan yararlanarak tepeden inşa edilen bir parti olduğunu; aksi takdirde, üst üste iki dönem iktidarlığı elden bırakmayan bir partinin, sonraki iki dönemde ortadan kaybolacağını söz konusu olamayacağını savunmuştur. Parti hiçbir zaman kitlelere mal olamamış ve halkın partiye katılımı da sınırlı olmuştur (Çavuşoğlu, 2009b: 272).

Göle (2000: 432)’ye göre ANAP’ın; toplumsal sorunların çözümünde şiddetten değil de uzlaşmadan yana olan, demokratik ve hukuk kuralları içinde hareket eden, yumuşak bir siyasî çizgisi olmuştur. Parti, “retorikten ziyade icraatını kullanarak, ideolojik değerlerden çok pragmatik değerlerin savunuculuğunu ön planda tutmuştur.” ANAP’lı seçmenleri partiye bağlayan; hükümetin verdiği hizmetler, yaptığı yatırımlar ve Avrupa ile Türkiye ilişkilerini geliştirmesi olmuştur. ANAP, liberal değerler ile İslamcı muhafazakâr değerleri birleştirmiştir. Bu bağlamda kendilerini “modern muhafazakâr” olarak gören ANAP yöneticilerini “İslamcı mühendisler” olarak tanımlamak mümkündür. İslamcı mühendisler, muhafazakâr değerlerle Batı’nın akılcılığını birleştirmeye çalışmışlardır.

ANAP, özgün kimliği ve politikalarıyla, 1980 sonrasında Türkiye siyasetinde önemli bir yere sahip olmuştur. Parti, küreselleşen dünyayla daha uyumlu bir dış politika izlemiş ve neoliberalizm ile neo-muhafazakâr ideolojinin birleşimi olan “yeni

sağ” siyasete çabucak eklenilebilmiştir. Bu süreçte parti politikası daha çok liberalizmin ekonomik ilkelerine ve muhafazakârlığın kültürel yönlerine vurgu yapmıştır. Partinin liberal politikaları, muhafazakâr politikalarından önemli ve öncelikli olmuştur. Yani parti öncelikle ülkeyi dışa açarak küresel nimetlerden faydalanmayı, ihracat yoluyla ekonomik gelişmeyi sağlamayı amaçlamıştır (Duman, 2008: 142-143).

Özal’ın değişime açık olması, toplum merkezli bir devlet anlayışını savunması, uzlaşımçı ve hoşgörülü olması ANAP’ın geniş bir kitle tarafından sevilip tercih edilmesini sağlamıştır. Özal’ın iktidarda olduğu 1983-1989 döneminde uyguladığı liberal-muhafazakâr politikaları şu şekilde özetlemek mümkündür:

- ANAP, Türkiye’nin dışa açılmasını sağlamıştır. Bu süreçte Türkiye, başta Amerika olmak üzere Avrupa ve Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmiştir; nitekim AB’ye girmek için başvuruda bulunulmuştur.
- Haklar ve özgürlükler konusunda önemli adımlar atılmıştır. İnanç ve vicdan, düşünce ve ifade, serbest girişim özgürlüğü yönünde sıkça beyanatlarda bulunulmuştur. Özgürlüklerin önündeki engeller kaldırılarak siyasal bir ortam hazırlanmıştır.
- Serbest piyasa ekonomisine dayalı liberal bir politikayla ekonomi gelişmiştir. Nitekim ANAP’ın iktidarda olduğu dönemde milli gelir ve sanayiye dayalı ihracat oranları artmış; altyapı yatırımlarına ve elektrik, su, enerji, telefon ve ulaşım öncelik verilmiştir (Çaha, 2006: 15).

ANAP, tutucu ve baskıcı bir politik yaklaşım uygulamıştır. ANAP’ın iktidarda olduğu dönemde Güneydoğu’da yaşanan silahlı mücadeleler daha da artmış, üstelik Kuzey Irak’a yönelik harekât gerçekleştirilmiştir. Ayrıca terör ile mücadele etme yasası çıkarılarak yüzlerce düşünce adamı yargılanmış ve cezalandırılmıştır. Bu gelişmelerin sonucunda Özal hükümetinin karşılaştığı ilk tepki, 1989 yılının Mart ayında yapılan yerel seçimler olmuştur (Çavdar, 2004: 281). Özal, partiye “Anavatan” isminin verilmesini şu şekilde açıklamıştır (Akpınar ve Uysal, 2015: 92):

“Anavatan birleştirici bir isimdir. Şu anda Türkiye’nin birleştirici hareketlere ve sembollere ihtiyacı vardır. 1950’lerde Türkiye’nin demokrasi ihtiyacı vardı... Demokrat Parti işte bu ihtiyaçtan doğdu ve parti bu sebeple bu ismi aldı...1960’larda memleketin adalete ihtiyacı vardı... Adalet Partisi de bu ihtiyacın neticesinde kuruldu ve adını bu sebepten aldı... 1980’lerde Türkiye parçalanmayla karşı karşıya kaldı. Şimdi vatanın bütünlüğünün

sembolize edilmesi lâzımdır. Bu bütünlüğü en iyi belirten Anavatan'dır... Onun için de partimizin adı Anavatan olacaktır.”

3.4.1.1. Anavatan Partisi'nin Siyasî Yapısı ve Programı

1980 döneminde liderliği ele alan Özal, Türkiye’de neoliberal politikaları uygulayan kişi olmuştur. 1980’li yıllarda Türkiye’ye damgasını vuran neoliberal hegemonya, 1980-1983 yıllarında iktidar olan askerî yönetimin solu siyasetten silerek ve de sendikaları saf dışı bırakarak yeni bir egemenlik oluşturulmasının şartlarını hazırlamasıyla mümkün olabilmıştır. Askerî yönetim bir taraftan solu siyasetten uzaklaştırmaya çalışırken diğer taraftan da neoliberal ekonomi modelini yürürlüğe koymaya çalışmıştır. 1983 seçimleriyle iktidara gelen ANAP askerî yönetimin devamı niteliğinde olmuş, neoliberalizmin öncülüğünü yapmış; milliyetçi, muhafazakâr ve liberal unsurları bir arada bünyesinde barındırmıştır. 1980’lerde yapılan iki seçimi de kazanarak 1991 yılına dek iktidarlığını başka partiye bırakmayan ANAP, ABD’nin desteğiyle neoliberal dönüşümleri gerçekleştirebilmiştir. Ayrıca ANAP döneminde ekonomi liberalize edilip ihracata yönelik emek-yoğun sanayiler desteklenirken, devletin ekonomi alanındaki girişimlerinin önü kapatılmak istenmiş ve yeni yatırım alanlarının oluşturulması amaçlanmıştır. Ancak dışa yönelik borç ve açıkların artmasıyla 1980’lerin sonlarına doğru ekonomi kötüye gitmeye başlamıştır (Ataay, 2008: 74-75).

1980’ler; siyasal partilerin askerî yönetimin gölgesinde kaldığı ve 1970’lerdeki liderlerin siyaseten yasaklı olduğu bir dönemdir (Kiriş, 2012: 27). 6 Kasım 1983 genel seçimleri, askerî darbeden sonra gerçekleştirilen ilk seçimdir. Ayrıca %92 oranında katılımı Türkiye’deki en yüksek katılımı ikinci genel seçim olması sebebiyle Türk siyasal hayatında ayrı bir önemi vardır. Bu seçimle birlikte Türk siyasal hayatı, normalleşme sürecine girmiştir. Ancak MGK’nın anti-demokratik uygulaması sonrasında 1983 seçimlerine sadece Milliyetçi Demokrasi Partisi, Anavatan Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi katılabilmıştır (<http://politikakademi.org>, erişim: 19.02.2018). Özal tarafından 20 Mayıs 1983 tarihinde kurulan ANAP, 6 Kasım 1983’teki genel seçimleri % 45,14’lük bir oranla kazanmıştır. 1989’da cumhurbaşkanı olarak seçilinceye kadar başbakanlık görevini sürdüren Özal, Türkiye’de ekonomik, sosyal, kültürel değişiklikleri ve ilerlemeleri sağlayan bir lider olmuştur (Akdoğan, 2010: 2).

Özal'ın seçimlerde başarı sağlamasının nedenleri; rakiplerinin siyasî yönden güçsüzlüğü, siyasal parti ve deneyimli liderlerin siyaset alanında yasaklı olmaları, Özal ve ANAP'ın vaatle bulunduğu toplumsal düzenin kitlelere cazip gelmiş olması, Özal'ın farklı siyasal söylemleriyle toplumsal grupları etkilemesi olmuştur. 1980'lerde yaşanan siyasî kaos toplumun derinden etkilenmesine sebep olmuş ve toplumsal kitle Özal'ın ülkeyi içinde bulunduğu kötü durumdan çıkaracağı yönündeki vaatlerine karşı sempati ve güven duymuştur (Özen, 2011: 128).

Türkiye'nin siyasî yaşamına damga vuran parti şüphesiz ANAP olmuştur. Sekiz sene iktidarlığı elinden bırakmayan partinin 1983 seçimlerini kazanmasında askerî yönetimin etkisi olmuştur. Ayrıca bu dönemde, partilerin siyasete katılım sağlamasının engellenmiş olması ve siyasî kadrolara getirilen siyaset yapma yasağı da ANAP'ın iktidara gelmesini sağlamıştır. Parti, dört eğilimi temsil etmiştir ve ANAP'lı yöneticilere göre dört temayül; “sağın milliyetçi, liberal ve dindar kesimi ile sosyal demokrasinin bazı uzantılarını temsil etmektedir” ve özünde uzlaşmaya dayalı, farklı görüşlerden yana ve birleştirici özelliklere sahip olmuştur (Çavuşoğlu, 2009a: 172).

ANAP, ideolojik akımların ve çıkar gruplarının koalisyonu olmuş; Milli Selamet Partisi, Adalet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin desteğini almıştır. Özal, ANAP için mühim bir lider olmuştur. Çünkü Özal olmasaydı bu koalisyonun uzun süre bir arada olması güç olacaktı. Özal'ın seçimlerde gösterdiği başarı liberalizm, milliyetçilik ve muhafazakârlık kavramlarını benimseyerek, bu kavramlara yeni anlam kazandırmasında saklıdır (Zürcher, 2012: 407).

ANAP'ın iktisadî gelişme politikasının özünü; iktisadî gelişmelerin hızlandırılması, bireylerin gelişme isteklerinin teşvik edilmesi, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin azaltılması, refahın yaygınlaştırılması oluşturmaktadır. Devlet sanayi ve ticarete ana prensip olarak girmemeli, sanayi ve ticarete teşvik edici olmalıdır. Ayrıca kamu iktisadî teşebbüsleri de zaman içerisinde millete devredilmelidir. Devlet müdahalesi minimum seviyeye indirilmeli ve rekabetin olduğu serbest pazar ekonomisi uygulanmalıdır (Madde: 9-10). ANAP programına göre herkes kişiliğine bağlı, dokunulmaz, vazgeçilmez ve devredilmez haklara ve özgürlüklere sahiptir. İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi'nde karşılığını bulan bu hakların ve özgürlüklerin sağlanması, güvenceye alınması için hukukun üstünlüğünü esas alan bir devlet düzeni

şarttır (Madde: 4). Ortadoğu ve İslam ülkeleriyle olan ilişkilerimiz geliştirilmelidir (Madde: 35). Ayrıca Türkiye-AET arasında kurulan ilişkilerde, menfaatlerin dengede olmasını ön planda tutacak bir iş birliğine uygun davranmak gerekir (Anavatan Partisi Programı, t.y.: 142). ANAP programında toplum ile devlet ilişkilerinde devletin millet için var olduğu, milletle bütünleşmesinin esas olduğu belirtilmiştir (Madde: 2). ANAP'ın amaçları; Türkiye'yi modernleştirmek, iktisadî kalkınmayı hızlandırmak, işsizliği ve fakirliği azaltıp gelir dağılımı farklılıklarını gidermek, refahı yaygınlaştırmak olmuştur. Ancak bu amaçları gerçekleştirirken zor durumlarla da karşılaşmıştır. Örneğin; o dönemde Türkiye'nin rekabet için dışa açılması gerekmiş, bunun gerçekleştirilebilmesi için de devlete düşen görevler azaltılmıştır. Bu durumun sonucunda ise gelir dağılımında adaletsizlikler oluşmuş, devlet etkisiz kalmış, yolsuzluklar yaşanmıştır (TBMM ANAP Programı, <http://www.tbmm.gov.tr>, erişim: 20.02.2018).

ANAP programında ekonominin gelişmesine yönelik izlenecek politika şu şekilde anlatılmaktadır (Madde: 9):

“Ekonominin tabii kanunları içinde gelişmesini sağlamak üzere, ülke menfaatleri doğrultusunda müdahale ve tehditlerin asgariye indirilerek, rekabet şartlarının hâkim kılındığı serbest pazar ekonomisinin uygulanması ekonomik sistem tercihimizdir. Büyük halk kitlelerine yeterli, kaliteli ve ucuz mal ve hizmet sunulmasının en iyi şekilde bu sistem içerisinde mümkün olabileceğine inanıyoruz.”

ANAP; yeni sağ ideolojinin ekonomi anlayışında olduğu gibi “koruyucu, düzenleyici, teşvik edici devlet” ilkesini benimsemiştir. Yurt içinde asayiş ve güvenliği sağlamak, millî savunmayı gerçekleştirmek, ülkenin ve vatandaşların haklarını her yerde korumak, adaleti en iyi biçimde tesis etmek devletin temel görevlerindedir. Devletin rolü partinin programında şu şekilde açıklanmıştır (Madde: 10):

“Devletin tanzim edici ve yönlendirici fonksiyonu genel seviyede olmalı, detaylara müdahale edilmemelidir. İktisadi kalkınmada devletin doğrudan yürüteceği faaliyetler genel olarak bütün millete hizmet veren, esas itibarıyla altyapı mahiyetindeki işlerin yapılmasıdır... Devlet, sanayi ve ticarete ana prensip olarak girmemelidir. İstisnai olarak geri kalmış bölgelerde sınaî tesisler kurabilirse de, bu teşebbüsler kısa zamanda millete devredilmelidir. Sanayi ve ticarete devletin esas rolü tanzim ve teşvik edici olmasıdır. İktisadi faaliyetlerde devlet vatandaşın rakibi değil, aksine ona hizmet eden, gelişmesini kolaylaştıran bir yardımcıdır.”

Özal'ın liderliği döneminde ANAP'ın iktisadî liberalizm ve araçsal devlet tezleri üzerinde yaptığı vurgu daha belirgin olmuştur. Gerek kadrosunu oluşturan

kişilerle gerekse toplumsal tabanıyla, çoğunlukla muhafazakâr-milliyetçi kesimden oluşmuş olan parti, iktisadî özgürlük ve din özgürlüğü konusunda göstermiş olduğu hassasiyeti sivil ve siyasî özgürlükler konusunda göstermemiştir. Çünkü Özal, ekonomik sorunların halledilmesiyle birlikte politik sorunların çözümlenebileceğinden yana olmuştur (Erdoğan, 2005: 35).

Halkın baskısının artması sonucunda siyasî yasaklar sorunu, anayasa değişikliğiyle halkoyuna sunulmuştur. 6 Eylül 1987’de yapılan referandumda %50,16 oranındaki evet oyu ile siyasî yasaklar kaldırılmıştır. Ecevit, Erbakan, Demirel ve Türkeş yeni partisinin başına genel başkan olarak geçmiştir. Özal yapılan referandumu partisi için bir güvenoyu olarak algılamış, bunun sonucunda erken seçim yapılmasına yönelik karar alarak 1987 genel seçimlerine giden süreci oluşturmuştur (Tanör, 2005: 72-74).

1987 seçimlerini de kazanan Özal hükümeti 1989’a kadar iktidarda kalmıştır. 1991 yılında yapılan genel seçimlerde Demirel hükümeti yeniden iktidar olmuştur (Zürcher, 2012: 420). Anayasa değişikliğini, demokratikleşmeyi, insan haklarına saygılı olmayı ve basına özgürlük tanımaya vaat etmesi bakımından Demirel hükümeti programının liberal özelliklere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu bakımdan program, Özal liberalizminin devamı niteliğinde olmuştur. Demirel, 20 Kasım 1991 günü mecliste okuduğu programda aşağıdaki ifadelerde bulunmuştur (VII. Demirel Hükümet Programı, <http://www.tbmm.gov.tr>, erişim: 21.02.2018):

“Her gün ülkenin birçok yerinde etkisini gösteren anarşi ve terör can almaya devam etmekte, güvenlik güçleri mensupları ve masum vatandaşlarımız şehit edilmekte, büyük illerimizde soygunlar birbirini izlemekte, faili meçhul cinayetlerin sayısı artmaktadır. Türkiye, Birleşmiş Milletler ölçülerine göre insan hakları ve demokrasi değerlendirmesinde 66. sıraya düşmüştür. Ekonomik bakımdan ise; 24 OECD ülkesi içinde en pahalı ve en fakir, işsiz en çok, en az elektrik, en az demir-çelik kullanan, kişi başına en az otomobili, en az telefonu bulunan bir ülkedir... Yatırım ve sanayileşmesi hemen hemen durmuş, işsiz sayısı artmış, pahalılığı önleyememiş, 40 ilinin dışında göç verdiği Türkiye yolsuzluk iddialarının doruğa çıktığı, bu bozuk sosyal yapısı ile halkın gelecek ümitlerinin giderek karamsarlığa dönüştüğü bir noktadır. Ekonomik ve toplumsal alanda yaşanan olumsuzlukların yanı sıra, Türkiye, kamu yönetimi açısından da son yıllarda ağır bir tahribata maruz kalmıştır.”

Özal, ANAP parti programında belirttiği “milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest pazar ekonomisini esas alan bir siyasî partiyiz” sözleriyle düşüncesinin dayandığı unsurları göstermektedir (Anavatan Partisi Programı, <https://www.tbmm.gov.tr>, erişim: 21.02.2018). Özal partisinin kadrosunu milliyetçi,

muhafazakâr, sosyal demokrat ve liberal kişilerden oluşturmuştur. Ayrıca liberalizmi muhafazakâr bir görüntüyle savunmuştur. Aynı zamanda sosyal adalet ilkesini benimsemiş, milliyetçi ve muhafazakâr değerlerle “toplumcu-devlete bağlı” bir anlayış ortaya koymuş; bireyi ön planda tutarak, devletin yetkilerinin sınırlı olması gerektiğini savunmuştur. Özal devletçiliğe karşı çıkmıştır. Girişimci, dışa açık, kendi kararlarını verebilen birey anlayışını savunmuş; devletin bireyin önünde engel teşkil etmemesi gerektiğine inanmıştır (Uluç, 2014: 116-117). Yayla (2005: 585), Özal’ın devleti bir amaç olarak değil de araç olarak gören, bunu söz ve icraatları ile de gösterebilen tek siyasetçi olduğunu ifade etmiştir.

Özal, millî ve manevî değerlerin korunması konusunda hassas olmuş, aileyi millî ve manevî değerlerin korunmasında bir güvence olarak görmüştür. Özal’a göre; “Aile, milletimizin temelidir. Aile yapımızın korunması ve devam ettirilmesi, gençlerimizin yetiştirilmesinde, örf ve ananelerimizin devamında çok önemli rol oynar”. Ayrıca “maddi ve manevî gelişmeyi birlikte sağlamanın zaruretine inanıyoruz... İlk ve orta öğretim kurumlarında dini eğitim yapılması için gerekli tedbirlerin alınmasını zorunlu görürüz” sözleriyle dinî-muhafazakâr değerlerin korunması için devletin eğitim kurumlarında din eğitimiyle ilgili önlemler alması gerektiğini ifade etmektedir. Özal, muhafazakârlığını modernlikle bütünleştirmesi yönüyle hem muhafazakâr hem de modern bir siyasetçi olmuştur. Başbakan olduğu dönemde ekonomi üzerinde ve dışa açılma konusunda yeni uygulamalar başlatmıştır. Örneğin; gerçekçi ve esnek kur politikasına uyum sağlanmaya çalışılmış, Türkiye’de şube açmaları konusunda yabancı bankalar teşvik edilmiş, ticarî bankaların döviz piyasalarındaki faaliyetlerinin arttırılabilmesi için düzenlemeler yapılmıştır. Ekonomide liberalizmi şiddetle savunan Özal, serbest piyasaya yönelik değişiklikleri hayata geçirmeye çalışmıştır. Özel sektör, devletçi politikaların yerini almış; Türk parası, başka ülkelerin parasıyla değiştirilebilir hâle gelmiştir (Uluç, 2014: 121).

Özal, devletin millet için var olduğunu ve devletin milletle bütünleşmesinin esas olduğunu savunmuştur. Devlet iktisadî faaliyetlerden tamamen elini çekmeyecek; sınırlı, daha çok düzenleyici araç olarak ihtiyaç halinde iktisadî alana müdahale edebilecektir. Anavatan Partisi’nin programına göre “iktisadî faaliyetlerde devlet genel olarak bütün millete hitap edecek altyapı mahiyetindeki hizmetlere yönelmelidir”.

Nitekim devletin sanayindeki üretim kapasitesi azaltılmış ve devlet faaliyetleri altyapı yatırımlarıyla sınırlandırılmıştır (Anavatan Partisi Programı, t.y.: 19).

Özkazanç (1996: 1221)'a göre ANAP muhafazakârlığının özü; örf ve adetlerin korunmasından hatta çağa uygun şekilde yeniden yorumlanmasından oluşmaktadır. ANAP programında bulunan liberalizm, iktisadî liberalizm olarak şekillenmiş; siyasî liberalizme geçmemiştir. Partinin siyasî söyleminde bulunan iktisadî liberalizm anlayışı, birçok kez demokratikleşmeyle ilişkilendirilmemiştir. Partinin programındaki “asıl olan devletin zenginliği sonucu milletin zenginliği değil, milletin zenginliği sonucu devletin zengin olmasıdır” (Madde: 2) ifadesi ANAP’ın liberalizme verdiği önemi göstermektedir. Partinin siyasî söyleminde bulunan “sivil toplum” kavramı, öncelikle askerî kesim olmak üzere atanmışlara karşı seçilmişlerin üstün kılınması anlamında bir “sivilleşme” anlamını taşımaktadır (Köker, 1996: 1255).

Özal, iktisadî alanda mal ve hizmet piyasalarını, sermaye hareketlerini, mali sektörü, ihracatı ve ithalatı serbestleştirme politikalarını uygularken yeni sağ anlayıştan da büyük ölçüde etkilenmiştir. Yeni sağ anlayışla birlikte “refah devleti, sosyal adalet ve eşitlik” gibi devlet politikalarının yerini, liberalizmin serbest piyasaya ve bireyin çıkarına dayalı olan rekabetçi yapısı ile muhafazakâr ideolojinin otorite, düzen ve disiplin kavramları almıştır. Özal hükümeti döneminde ekonomiyi iyileştirmeye yönelik uygulanan serbest faiz, düşük ücret ve döviz kuru politikalarıyla ihracatın artırılmasının yanı sıra kamu harcamalarının kısılması, özelleştirme, devlet müdahalesinin azaltılması ve dünya pazarlarıyla bütünleşme hedeflenmiştir. Bu hedefler, yeni sağ ideolojinin “Özalizm” felsefesinin sembolü olması açısından önemli olmuştur (Özkazanç, 1996: 1220)

ANAP, Türk burjuvazisinin gelişim tarihinde ayrı bir önem taşımıştır. Çünkü DP ve AP tarafından belli bir noktaya kadar getirilen fakat liberalleştirilemeyen burjuvaziyi liberalleştirebilmiştir. Karaman (1995: 180-181)'a göre parti, sadece burjuvazinin ayakta durabilmesine imkân sağlayacak, devletin denetiminden ve tekelinden kendisini soyutlamasına yol açabilecek, dolayısıyla da burjuvazinin kendi özgürlüğü içinde gelişmesine ortam hazırlayacak bir liberalleşmeden yana olmuştur.

Köker'e göre serbest piyasa ekonomisini savunan ANAP, liberalizmin ekonomik ilkelerini önemsemiştir. Hâlbuki liberal gelenek sosyal, kültürel ve siyasal

boyutlara sahip olan geniş bir dünya tasavvurudur. Nitekim liberal olduğunu her seferinde vurgulayan Özal, kültüre ve siyasete bakışında milliyetçi-muhafazakâr bir ideoloji benimsemiştir (Köker, 1992: 115).

Özal, bireyin tüm gelişmelerin merkezinde olacağını dile getirmiştir. Özal’a göre toplumun ve hareketin merkezinde birey bulunmaktadır. Bu yüzden devlet geriplanda tutulup birey öne çıkarılacaktır (Kiriş, 2012: 36). Ayrıca Özal, bireycilikle ilgili görüşlerini şu sözlerle ifade etmiştir (Haydaroğlu ve Tatlısu, 2016: 36):

“Programımızın temelinde yatan felsefe bireyciliktir. İnsanlığın gelişmesindeki esas itici gücü bireyciliğin sağladığına inanıyoruz. Bu nedenle serbest piyasa ve özel girişimi ekonomik kalkınmamızın temeli olarak kabul ettik, bu nedenle de devletin ekonomiyemüdahalesini asgari düzeye indirdik... fiyat kontrollerini kaldırdık, ticaret rejimini serbestleştirdik, ... gerçekçi bir kur, bir faiz haddi tespit ettik ve ekonomimizi uluslararası rekabete açtık. Kısacası piyasa güçlerinin ve göstergelerinin serbestçe çalışabileceği serbest piyasayı yerleştirdik.”

Çoğu konuşmalarında bireyin önemine değinen Özal, devletin küçültülmesiyle birlikte bireyin öncelikli duruma geldiğini, bu yüzden de bireyin tüm gelişmelerin merkezinde olacağını düşünmüştür. Ayrıca bu konudaki görüşlerini 4-7 Haziran 1992’de III. İzmir İktisat Kongresi’nde yaptığı şu konuşmasıyla ifade etmiştir (Barlas, 1994: 255):

“21. asır yüksek teknoloji ve bilgi çağıdır. 80’li yıllarda başlayan teknoloji ihtilali, başta elektronik ve biyoteknoloji olmak üzere bilimde sağlanan baş döndürücü gelişmeler, insanoğlunun beyin gücünü çok daha iyi kullanmasını sağlayarak önüne inanılmaz sonsuzluk açmaktadır. Önümüzdeki asır ferdin asrıdır, bilgi asrıdır. Defalarca ifade ettiğim gibi bu asırda fertlerin kitleler halinde değil, daha çok ufak gruplar ve tek tek çalıştıkları bilgisayar, telekomünikasyon, nakliye, inşaat, turizm gibi ekonomik faaliyetlerden oluşan hizmet sektörü, toplam işgücünün yüzde sekseninden fazlasını istihdam edecektir. Mutlaka idrak etmemiz gereken husus, 21. yüzyılı şekillendirecek olan hizmet sektörünün daha kabiliyetli, daha bilgili insana ihtiyaç gösterdiğiştir. Değişim, ferdin bizzat kendisinden başlayacaktır. İleri ülkeler arasına girebilen milletler, bu değişimi gerçekleştirebilen, insanını 21. yüzyılın gerekleri doğrultusunda eğitebilen milletler olacaktır. Türkiye’nin bundan böyle hedefi, binlerce kişinin çalıştığı devasa tesisler değil, bilgi çağının arkasında kalmayacak insan yetiştirmek olmalıdır.”

ANAP programı, Özal muhafazakârlığının sosyal ve kültürel bir temele dayandığını göstermektedir. Özal’a göre muhafazakâr olmak değerlere, gelenek-göreneklere, dine saygılı olmak; bağnaz, yeniliklere kapalı ve tutucu olmamaktır (Duman, 2008: 207):

“...muhafazakârlık anlayışımız sadece geride olan kıymetlere hayranlık değildir... Ama muhafazakârlık diye, aynı zamanda yeniliklere fevkalade açık olduğumuzu bilhassa belirtmek istiyorum. Yani biz muhafazakâr olmakla beraber milli ve manevi değerlerimizi,

bunların en güzellerine sahip olmak, anlatmak, anlamak bunun yanında da aynı zamanda modern dünyanın icaplarını öğrenmek, bunların en iyilerini almak, ileri bir ülke olmak durumundayız. Muhafazakârlık anlayışını da bu çerçeve içerisinde görmemiz lazım.”

3.4.2. Turgut Özal Dönemi İktisadî Liberalizm

Ekonomik anlamda liberal politikalar ve uygulamalar ilk kez ANAP ile ortaya çıkmıştır. Özal’ın Türkiye ekonomisini liberalleştirmeye yönelik ilk hamlesi 24 Ocak ekonomik istikrar programını uygulamak olmuştur. 24 Ocak ekonomik kararlarıyla birlikte ülke ekonomisinde yeni bir döneme girilmiştir (Köroğlu, 2011: 52).

1980’de başlatılan liberalleşme süreci ANAP’ın 1983’te iktidara gelmesiyle birlikte hız kazanmıştır. 1983’ten sonra yaşanan gelişmeler ekonominin liberalleştirilmesiyle yetinilmediği, toplumsal değerlerin sorgulandığı; bunların iktisadî, siyasî ve toplumsal gelişmelerin önünde bir pürüz olarak görüldüğü yeniden oluşum sürecini simgeler. Bu dönemi diğer dönemlerden ayıran en belirgin özellik ise devletin eleştirilerin hedefinde olması ve toplumun çağ atlayarak dünya ülkeleri ile bütünleşmesini sağlayacak düzeneğin, her alanda kamusal olandan uzak olmasıdır (Sezen, 1999: 215).

Özal, 24 Ocak 1980 kararları ile liberalizmi uygulamaya çalışmıştır. Devletin ekonomiye müdahalesini en az seviyeye indirerek devleti küçültmeyi amaçladığı için vergi sistemi, özelleştirme ve dış politika üzerinde düzenlemeler yapmıştır. Ayrıca ekonomik anlamda istikrar sağlamayı amaçlamıştır. Bu nedenle partisinin ekonomik yapısı, devletin ekonomideki doğrudan müdahalelerini sonlandırma üzerine kurulmuştur.

Özal, 24 Ocak kararları ile Türkiye ekonomisinin iyileşmesini sağlamak için yabancı sermayenin önünü açmıştır. Uyguladığı özelleştirme politikaları ile kamu kurumlarını yabancı sermayenin yönetimine veren Özal hükümeti ekonominin canlanmasını sağlamış, 1970’lerde yaşanan bunalımları aşmayı başarmıştır.

Özal iktidarının ilk yıllarında iktisadî politikalara ağırlık verilmesinin nedenleri; askerî yönetimden sivil yönetime geçiş sürecinin yaşanması, MGK’nın da

başkanı olan Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in hükümetten daha aktif olması ve sıkıyönetim uygulamasının 1987 yılına kadar sürmesidir. İlerleyen yıllarda ise Özal, liberalizmi hayatın tüm alanına taşımış; iktisadî sorunların çözülmesine ve darbe havasının giderek azalmasına yönelik demokrasi alanında yapılacak çalışmalar için politikalar üretmeye çalışmıştır (Tanör, 2005: 64).

Özal hükümetinin iktidara gelmesi ile birlikte ülkeye uluslararası sermaye girişi artmıştır. 1984-1989 döneminde ülke ekonomisinde uygulanan liberal politikalar yabancı sermaye girişini hızlandırmıştır. 1985 yılında kurulan serbest bölgeler, sınır ticaretinin serbest hâle getirilmesi, yabancı bankaların ülkede şube açmaları ile ilgili düzenlemeler uluslararası sermaye girişini sağlamak için atılan önemli adımlar olmuştur. 1986'da açılan İstanbul Menkul Kıymetler Borsası tüm gelişmeleri hızlandırmıştır. KİT hisselerinin borsada satılması 1986-1989 döneminde hazineye ciddi kaynak girişi sağlamıştır (Ünal, 2015: 251-252).

3.4.2.1. Dış Politika

Özal döneminde dış politikada, siyasî ve iktisadî alanlarda önemli girişimler gerçekleştirilmiştir. Türkiye bölgesel olarak aktif bir siyaset izlerken AB ile ilişkilerini de yoğunlaştırabilmiştir. Özal, yönünü Doğu'ya çevirerek Türkiye'nin Batı'ya olan bağımlılığını azaltmaya çalışmıştır. Ülke kimliğini hem kültürel hem de siyasal olarak tamamen laik ve Batıcı bir rejimden teknolojik olarak Batıcı, kültürel olarak Doğucu bir devlete dönüştürmüştür (Ataman, 2003: 50). Özal'ın dış politikadaki hedefi; ülkenin serbest ticaret sistemi ile bütünleşmesini sağlayarak ekonomi ile siyaset arasında uygunluk sağlamak ve dışa açılarak dünya piyasalarına girebilmek olmuştur.

Özal, dış politikada köklü değişikliklere yol açan, Türkiye'nin değişimine büyük katkı sağlayan bir lider olmuştur. 12 Eylül darbesinden sonra Türkiye'nin diğer ülkelerle ilişkilerini düzeltmeye çalışarak ekonomik olarak yeniden biçimlenmesini sağlayan Özal, Avrupa Birliği ile olan ilişkilere de ayrı önem vermiştir. Dış politika uygulamasında ekonomiyi ön plana çıkarmış; ekonomik ve ticarî ilişkilerdeki gelişimin devletler arasındaki bağımlılığı ve ticareti arttıracaklarını, bu sayede de siyasî sorunların çözüme kavuşacağını düşünmüştür (Akçay, 2016: 81).

Özal döneminde iktisadî liberalizmin gereği olarak ithalatı kısıtlama çabalarından vazgeçilip ihracatın teşvik edilmesine yönelik politikalara geçilmiştir. İdeolojik düşünceyi ve düzeni kurtarma kaygıları bir kenara bırakılmış ve iktisadî mantığın oturtulması amaçlanmıştır. Bu durumun en bariz sonucu ise dış ticaret yönündeki değişimde görülmüştür. Dış ticaret, önceki dönemlerde ağırlıklı olarak Batı ülkeleri ile yapılmaktayken; Özal liderliğindeki dönemde ülkenin ticaret sektöründeki ortakları artmıştır. Batı haricindeki ülkelerden bazılarıyla da ortaklıklar oluşturulmuş ve farklı ticaret antlaşmaları yapılmıştır. Böylelikle Türkiye'nin ticaret etkinliği yaygınlaşmıştır (Ataman, 2003: 52).

Türkiye ekonomisinin dünya pazarlarına açılması, 1980-1983 yılları arasında başlayıp 1989-1990 yıllarında tamamlanmıştır. Bu yıllarda ilk önce mal piyasaları dış pazarlara açılmış ve ticaret kotalarıyla korunan ithalat rejimi serbestleştirilmiştir. Döviz kuru devalüasyon ile esnekleştirilmiş, sanayinin ihracata yönlendirilmesinde temel araç olmuştur. Nitekim Türkiye ekonomisinin 1990'larda dışa açık bir ekonomik yapıya kavuştuğunu söylemek mümkündür (Yeldan, 2001: 25). 1988-1989 sürecinde dış ticaret açığı artmış ve Türkiye ekonomisinde büyüme gerçekleşmemiştir. Ekonomideki bu kötü gidişi durdurmak için Özal, sermaye hareketlerini serbestleştirmiş; böylelikle ithalat artış göstermiş ve ülkenin 1993'te büyümesine katkı sağlamıştır.

Özal, ekonomi dünyasından geldiği için onun dış politika anlayışı farklı olmuştur. Özal'ın ekonomik konulara ayrı bir önem vermesi Türkiye'nin dış politikasına da yansımıştır. Özal'ın dış politika anlayışında ekonomik çıkarlar siyasî çıkarlardan daha öncelikli ve önemli olmuş, ekonomik faktörler ön planda tutulmuştur. Çünkü Özal'ın dış politikada hedeflediği; Türkiye'nin uluslararası alanda serbest ticaret sistemiyle bütünleşmesini sağlayarak dışa açılmasını gerçekleştirebilmek olmuştur. Bu bağlamda Özal döneminde, Türkiye'nin siyasî yönden problemlili olduğu İran, Irak, Yunanistan ve Sovyetler Birliği ile ekonomik ilişkiler kurması engellenmemiştir (Gözen, 2000: 119).

Endüstrileşme, ticarî ilişkilerin artması, yabancı yatırımların teşviki, vergi reformu, hükümet müdahalelerinin azaltılması ve özelleştirme gibi uygulamalar yapan Özal; istikrarlı bir ekonomik yapının Türkiye'nin dış politikasını güçlendireceğine inanmıştır. Ayrıca Özal, dış politikada da ABD politikalarını örnek almıştır.

Özal'ın iktidarda olduğu süreçte ülkenin dış politikasının ilerleyebilmesi bakımından Türkiye-Batı birliğinin oluşturulması için niteliksel değişiklikler yaşanmış, AB veya ABD'den birine bağımlı olmamak amacıyla Avrupa ve Amerika ile iyi ilişkiler geliştirmek için çabalanmıştır. Nitekim Türkiye'nin Batı'yla olan ilişkileri güçlenmiş ve pazarlık gücü artmıştır. Türkiye'nin Özal öncesi dönemlerde karmakarışık olan AB ilişkileri Özal dönemiyle istikrarlı bir hâle gelmiştir. Özal döneminde gerçekleştirilen ekonomik reformların sonucunda AB'ye yönelik yükümlülükler yerine getirilmiş, 14 Nisan 1987'de birliğe tam üyelik için başvuruda bulunulmuştur (Ataman, 2003: 57).

Özal'ın dış politikadaki ekonomik çıkarlara yönelik hedefleri, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) ve Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO)'nün kurulmasıyla gerçekleşmiştir. 1990 yılında kurulan KEİ; Bulgaristan, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Arnavutluk, Romanya, Ukrayna, Türkiye ve Rusya'yı bir araya getirmiştir. 1992 yılında kurulan ECO ise Özal'ın Orta Asya ile bütünleşme projesi olarak bilinmektedir. Bu proje ile ABD'ye ve Orta Asya ülkelerine yönelik serbest ticaret anlaşmaları teklifleri hazırlanmış; fakat Orta Asya ülkelerinin bu tarz ticarî iş birliğine yönelik tecrübelerinin az olması sebebiyle bu örgütler pasif kalmıştır. Ekonomik liberalleşmeyi ve dış ticareti arttırmak için Türkiye birçok ülkeyle anlaşmalar yapmış, böylece ithalat kısıtlamaları kaldırılarak ihracat teşvikleri uygulanmıştır (Demir vd., 2016: 103).

1980 sonrasında Özal piyasa ekonomisine geçişi sağlayarak, toplumsal ve iktisadî alanda tabuları yıkarak Türkiye'de büyük bir dönüşüm gerçekleştirmiştir. Özal'ın iktidarda olduğu yıllar Türkiye için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü Özal, kimsenin daha önce uygulamadığı hatta uygulama cesaretinde dahi bulunamadığı uygulamaları gerçekleştirmiştir. Ayrıca dünya politikasında da ağırlıklı konumlarda bulunmuştur. Bu nedenle, 1980'den itibaren Türkiye'de yaşanan değişim Özal'dan bağımsız olarak düşünülemez (İzmirli vd., 2014: 245).

Özal, bir ülkenin dış ilişkilerinde ekonominin önemli olduğunu savunmuş; dış politikada ekonomik ve ticari ilişkilere önem vermiştir. Türk mallarının dışa açılması ve siyasî anlaşmazlıkları azaltmak için İran, Irak, ABD ve Pakistan gibi birçok ülkeyle ekonomik ilişkiler kurarak dış ticaretin gelişmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca Türkiye'yi

ithal ikameci, kapalı ekonomiden ihracata dayalı serbest piyasa ekonomisine geçirmiştir. Bu ekonomik gelişmeler ise Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne geçiş sürecinde önemli olmuştur (Akçay, 2016: 76-77).

Özal, liberalleşmeye yönelik politikalarıyla devletin ekonomik alanda düzenleyici bir rolünün olmasından ziyade yol gösterici bir rolünün olması gerektiğini ve devlet yerine bireyin girişimci olması gerektiğini savunmuş, bu düşüncelerini de eğitim, sağlık, sosyal hizmetler alanında uyguladığı birtakım özelleştirme politikalarıyla hayata geçirmiştir (Uluç, 2014: 136).

Özal hükümeti, ülkede ekonomik refahı sağlamak amacıyla AB ülkelerinin mallarından alınan gümrük vergisini kaldırmıştır. Türkiye'nin iktisadî ve siyasî kalkınmasını hızlandırmak için bölgesel ülkeler ile iktisadî, siyasî ve kültürel ilişkileri kuvvetli tutmayı amaçlamıştır. Avrupa'ya olan bağımlılığın azalması için ülkenin ABD'yle iktisadî ve siyasî ilişkilerini derinleştirmiş; Batı'ya daha az bağımlı olmak gayesiyle de İslâm ülkeleriyle yakın bir ilişki kurmuştur. Gelişmelerin sonucunda ise ülkenin Batı'ya olan iktisadî ve siyasî bağımlılığı azalmıştır (Ataman, 2003: 61).

Özal çalışma hayatına bürokrat olarak başlamış, sonrasında Dünya Bankası'nda danışmanlık yapmıştır. Amerika'da bulunduğu süreçte Özal'ın liberal odaklı görüşleri belirginleşmiş ve dış politikaya da yansımıştır. Özal, Türk iş adamlarının önünü açmak için mevzuatta değişiklikler yapmış, yabancı sermayeyi Türkiye'ye çekebilmek için çeşitli düzenlemelere gitmiştir (Arslan, 2016: 142).

Özal dönemindeki dış politika ilişkilerinin temelini, serbest piyasa ekonomisinin belirlediği politik çerçeve oluşturmuştur. Özal, yabancı ülkelerle ilişkilerde oluşturulacak olan güvenlik, istikrar, barış ortamının sürekli sağlanabilmesi ve dünya barışının korunabilmesi için ticarî ve iktisadî ilişkilerin uzun vadede ülkeler arasında ekonomik, kurumsal, siyasal ve sosyal yönden karşılıklı bağımlılığa dönüşmesiyle mümkün olacağını savunmuştur. Bu bakımdan Özal döneminde, dış politikadaki ilişkilerin geliştirilmesinde önceki dönemlere oranla bir denge politikası uygulanmıştır (Demiray, <https://www.tarihtarih.com>, erişim: 26.02.2018).

Özal iktidara gelir gelmez, Türkiye'nin hem komşularıyla hem de Avrupa ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmek için çabalamıştır. Çünkü Özal'a göre Türkiye,

cumhuriyet yıllarında dış ülkelerle iletişim kurmayarak çekingen bir tavır sergilemiştir. Özal, başbakan ve cumhurbaşkanı olduğu dönemlerde yaptığı yurt dışı gezilerinde iktisadî ve ticarî ilişkiler kurmaya özen göstermiştir. Nitekim Özal'ın dış politika anlayışı dışa dönük, çok yönlü ve ekonomi merkezli, tarafsız ve risk alabilen, siyasî ve diplomatik ilişkileri önemseyen, bölgesel yatırımlara ve projelere ağırlık veren bir anlayış olarak özetlenebilir. Özal, görevde olduğu süreçte en çok ekonomi ve dış ilişkiler üzerinde durmuştur. Özal'a göre dış politikadaki gücü arttıran en önemli faktörlerden biri ekonomik gücün artmasıdır. Çünkü ekonomik güç siyasî gücü de arttıracaktır (Duman, 2008: 260-261).

3.4.2.2. Vergi Sistemi

Özal, iktisadî özgürlükler üzerinden tüm özgürlüklere ulaşmayı amaçlamasına rağmen uygulamada aynı prensiplerden uzaklaşmıştır. 24 Ocak 1980'de alınan kararlarla ihracata dayalı ekonomi modeline geçiş sağlanmış; bunun sonucunda da ülkenin ihracatında düzenli bir artış olmuştur. Yaşanan olumlu gelişmeler neticesinde ülkede refah artmış, Ecevit hükümeti dönemindeki sıkıntılar sona ermiştir. Fakat Özal liberalizme uygun olmayacak şekilde vergileri arttırmış, KDV gibi yeni vergiler getirmiştir. Ayrıca Özal döneminde gayri safi millî hasılanın devlet tarafından müdahalede bulunulan kısmı artmıştır. Yani Özal hem özel sektör ve özelleştirme politikaları ile ekonomik kalkınmayı benimsemiş hem de kamu sektörünü yatırım yapılan bir alan olarak kullanmıştır (Yayla, 2005: 587).

Özal'ın 1979'ta hazırladığı "Kalkınmada Yeni Görüşün Esasları" adlı raporda vergilemenin temel ilkeleri ele alınmıştır. Özal vergi oranlarının düşük tutulması gerektiğini, vergilerin herkesçe anlaşılabilir olmasını savunmuştur. Harcamalar üzerinden vergi alınmasının, vergideki oranları düşük ve düz oranlı olarak tespit etmenin daha uygun olduğunu dile getirmiştir. Bu uygulamalar ile ülkedeki vergi gelirleri oranlarının artacağı beklentisine girmiş; ancak tam aksine vergi gelirlerinde azalmalar olmuştur (Aktan, 1996: 20).

3.4.2.3. Özelleştirme

Türkiye'de özelleştirme, 24 Ocak kararlarının baş mimarı olan Özal'ın ideali olarak ortaya çıkmıştır. Özal, Thatcher ve Reagan'ın uygulamaya koyduğu liberal

ekonomi politikalarından etkilenmiş ve özelleştirme ilk kez 1984'te politika gündemine liberalleşme programının bir parçası olarak yerleşmiştir. Özal özelleştirmeyi planlı olarak gerçekleştirmek için özelleştirme hedeflerini belirleyen, hukuki tavsiyeler ve muhasebe değişiklikleri içeren, KİT'leri satılabilirliklerine göre kategorileştiren, hükümetin özelleştirmeyi nasıl yürütmesi gerektiğini gösteren bir "Özelleştirme Master Planı" hazırlatmıştır (Sezgin, 2015). Özelleştirme olgusu; 1980 sonrasında uygulanan neoliberal politikalara damga vurmayı başarmıştır. 24 Ocak kararları ile benimsenen dışa açık iktisat modelinin Dünya Bankası ve IMF desteğiyle uygulanarak yeniden yapılanma sürecine girilmesiyle de özelleştirme ivme kazanmıştır.

1986'da Özal hükümetine sunulan Master Planı'nda özelleştirme için belirlenen amaçlar (Soyak, 2010: 194);

- Ekonomiyi harekete geçirmeleri için piyasa güçlerine olanak tanınması,
- Üretkenliğin ve verimliliğin artırılması,
- Sermaye piyasası gelişiminin hızlandırılması,
- Mal ve hizmetlerin kalitesinin ve çeşitliliğinin artırılması,
- Mülkiyetin tabana yayılması,
- Kamu iktisadî teşebbüslerine sağlanan parasal desteğin azaltılması,
- KİT'lerin fiyatlarının ve dolaylı vergilerin azaltılması,
- Bürokratların siyaset ve mevzuat üzerinde çalışmalarına olanak sağlanması,
- Modern teknoloji ve yönetim tekniklerinin çekilmesi,
- İşgücü verimliliğinin artırılması,
- Sanayideki kamu ve özel mülkiyet arasındaki denge yönünün değiştirilmesi,
- Uluslararası iktisadî ve siyasî bağların yabancı yatırımlar aracılığıyla kuvvetlendirilmesi,
- Mevcut sermaye yatırımları getiri oranlarının yükseltilmesi,
- Devlete gelir sağlanması şeklinde olmuştur.

Neoliberal dönüşümlerin siyasî ve iktisadî özgürlükleri ortadan kaldırdığı, güçlü merkez ekonomilerine bağımlı bir yapı oluşturduğunu söylemek mümkündür. Neoliberal politikaların Türk ekonomisi için öngördüğü şartlar; kamusal harcamaları kısmak ve özelleştirmeler yapmaktır. Lakin ekonomideki dönüşümler eksik istihdama sebep olmuş ve gelir dağılımındaki adaletsizlikleri daha çok arttırmıştır (Uçkaç, 2010:

429). Kamusal harcamaların azaltılmasındaki gaye; devletin ekonomik alana yaptığı müdahaleleri kısıtlayarak piyasanın egemen olmasını sağlamaktır. Rekabetin olduğu ortamda daha çok, kaliteli, nitelikli hizmetler üretilmiş olacağından devlet müdahalesi ile üretilen mal ve hizmetler mümkün olduğunca azaltılmalıdır (Kurmuş, 2010: 17).

Özal'ın iktidarda olduğu dönemde, devletin küçültülüp özel sektörün daha etkin olması için KİT'lerin özelleştirilmesi söz konusu olmuştur. KİT'ler ülkeye sıkıntı yaratmış; iktidara gelen hükümetler KİT'lere karşı çıkmış, ancak herhangi bir düzenleme girişiminde bulunmamışlardır. Neticede KİT'ler teknolojiyi kullanan, rekabet imkânlarına sahip kurumlar olmalıdır. Ancak bu durumun devlet tarafından yapılması güç olduğundan, KİT'lerin acilen özelleştirilmesi fikri gün geçtikçe ortaya çıkmıştır (Çavdar, 1992: 233-234).

Özelleştirmede asıl amaç kamu iktisadî teşebbüslerinin ağırlığından kurtulmak ve hazineye gelir sağlamak olduğu için özelleştirmenin iktisadî, toplumsal ve güvenlik bakımından yaratacağı kamunun yerini özel tekellerin alması ve işsizlik gibi sorunlar önemsenmemiştir (Sezen, 1999: 225).

Özal, yeni sağ ideolojinin savunduğu gibi devletin küçültülmesini ve sağlık, eğitim, güvenlik, altyapı alanlarında destekleyici ve yönlendirici olmasını istemiştir. Başlattığı özelleştirme çalışmalarının ülkede hem iktisadî hem de zihinsel bir değişim yaratacağını savunmuştur. Özal'ın özelleştirme politikasıyla hedeflediği; iktisadî kararları piyasanın almasını sağlamak, devletin kaynaklarını halkın en temel ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde altyapı yatırımlarına ayırmak, KİT'lerin ekonomiye olan katkılarını daha da artırmak, piyasada yaratılacak rekabet ortamıyla KİT'leri rakip olarak görmeyen firmaları daha ucuz ve kaliteli üretime yöneltmek, halka kaliteli hizmet ve ürün vermek, dış rekabeti ve ihracatı arttırmak suretiyle mülkiyet ortaklığını ve demokrasiyi güçlendirmek, satılacak olan hisse senetlerinden sağlanacak gelirle yeni yatırımlara ve hizmet sahalarına harcama yapmak ve bu sayede işsizliğin azalmasını sağlayarak hayat standardını yükseltmek olmuştur (Duman, 2008: 256).

3.4.3. Turgut Özal Dönemi Siyasî Liberalizm

Özal döneminin siyasî özelliklerinden bahsederken öncelikle 12 Eylül 1980'de gerçekleştirilen askerî darbenin üzerinde durulmalıdır. Çünkü Özal bu darbenin

akabinde iktidara gelmiştir. Özal ile Türkiye’de birtakım değişim ve dönüşümler yaşanmış, liberal bir akım oluşmuştur. Özal, Türk siyasal hayatında önemli yenilikler gerçekleştirmiştir. Örneğin; serbest piyasa ekonomisine geçilmiş ve ihracat teşvik edilmiş; ekonomide olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Özal hükümeti özelleştirmelere öncelik verilmesini sağlamıştır. Ayrıca bu dönemde ulaştırma hizmetlerine ağırlık verilmiş; eğitim, sağlık, altyapı, haberleşme ve telekomünikasyon hizmetlerinde gelişmeler sağlanmış; serbest ticaret bölgeleri oluşturulmuştur.

İktisadî ve siyasî liberalizm birbirlerini tamamlamaktadır. Siyasî liberalizmin en temel ilkesi “minimal devlet”tir. Siyasî liberalizme göre devlet, özgürlükler önünde büyük bir engel olduğu için hukuk kurallarıyla sınırlandırılmalıdır.

ANAP döneminde uygulanan bazı politikalar, özgürlükleri kısıtladığı gerekçesiyle büyük tepki görmüştür. Özellikle ANAP’ın gazetecilere ve basına karşı sergilediği tutum bunların başında gelmiştir. 1989’da yapılan seçimlere kadar, Özal hükümeti döneminde üç bine yakın gazeteci, çevirmen ve yazar yargılanmış, beş yüz civarında yayın organının toplatılmasına karar verilmiş, 39 ton yayın ortadan kaldırılmış, gazetecilere hapis cezası verilmiş, 13 gazete hakkında 303 dava açılmıştır (Kongar, 1999: 221).

Özal’a göre iktisadî liberalizm, demokrasinin ve siyasal liberalizmin ana ögesidir. İktisadî büyüme, özellikle 1980 sonrasında, Türkiye’de temel bir amaç hâline gelmiş; iktisadî liberalizmin, siyasî liberalizmin temeli olduğu iddia edilerek bu dönemde siyasî ve sosyal haklar fazlasıyla kısıtlanmıştır. Özal döneminde, ihracatın desteklenmesi ve ithalatın serbest bırakılması gibi politikalar uygulanarak ülkenin dışa açık hâle getirilmesi hedeflenmiştir. Özal döneminin en önemli sloganı ise “çağ atlayan Türkiye” olmuştur. Ayrıca ANAP hükümetinin iktidara gelmesi ile birlikte Özal’ın her fırsatta değindiği “transformasyon / dönüşüm” bir şekilde gerçekleşmiştir (Bulut, 2009: 86).

Özal, gelir dağılımındaki eşitsizliği azaltabilmek için sosyal adalet ilkesini benimsemiş; milliyetçi ve muhafazakâr değerlerle toplumcu, devlete bağlı bir anlayışı gündeme getirmiş; bireyi ön planda tutmuş; devletin yetkilerinin sınırlı olması ve de bürokrasinin azaltılması gerektiğini savunmuştur (Uluç, 2014: 116).

Çoğulcu bir siyasî yapı kurmak isteyen Özal, farklı siyasal görüşe sahip kişileri partisinde toplayarak mevcut oyları ANAP'ta birleştirmeyi amaçlamıştır. ANAP'ın siyasî kadrosunda Adalet Partisi'nden isimler olduğu gibi daha önce Milli Selamet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi'nde bulunan kişiler de yer almıştır (Çavuşoğlu, 2009b: 273).

ANAP programında amaç olarak; “geleceğe umut ve güvenle bakmak, demokrasiye bağlılık, millî hedefler etrafında birleşmek, milli birliğin ve bütünlüğün muhafazası” vurgulanmaktadır. Ayrıca partinin programında; devletin millet için var olduğuna, tanzim edici ve yönlendirici olması ve iktisadî alanda alt yapı hizmetlerini yürütmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir (Kiriş, 2012: 36). Özal'ın bu çoğulcu ve kapsayıcı anlayışı ile farklı dünya görüşleri arasında bir uzlaşma sağlamak istenmiştir (Cankara ve Aysel, 2015: 529).

Özal zamanında iş adamları ile devlet arasındaki ilişki yeni bir boyut kazanmıştır. Özel sektör deneyimine sahip olan Özal, iş çevreleriyle ilişki içerisine girmiş ve iş dünyasından çoğu kişiyi partisine katmıştır. Dolayısıyla siyasal iktidar, sermaye çevreleri ile daha yakın ve nispeten eşit bir ilişki kurmaya başlamıştır (Beriş, 2008: 39).

Siyasal hayatı boyunca, resmî ideolojinin önceliklerini ve hassasiyetlerini paylaştığını gösteren herhangi bir tutumu ve de beyanı olmayan Özal, statükonun anayasal bekçiliğine olumlu bakmadığı gibi hedeflediği siyasal program çerçevesinde statükoyu dönüştürme çabasında olduğunu sürekli hissettirmiştir (Erdoğan, 1998: 316). Özal devlete düşman değildi; devletten çok halka yakın olan bir siyasetçiydi. Özal'a göre devlet bir hizmet aracıydı. Nitekim Özal devleti küçültme politikasında başarılı olamamış; devletin birey için var olduğu anlayışını gündeme getirmiştir (Erdoğan, 1997: 200).

1983 yılında askerî yönetimden sivil yönetime geçişle birlikte siyasî liberalizm açısından, hak ihlalleri ile bazı haklar ve özgürlükler alanında kısıtlamalar devam etmişse de olumlu yönde gelişmeler de yaşanmıştır. Örneğin; Birleşmiş Milletler ile Avrupa Konseyi yapısında çıkan ve işkenceleri engellemeye yönelik olan sözleşmeler, Avrupa Konseyi İnsan Hakları Divanı'nın zaruri yargı yetkisinin kabul edilmesi, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na ferdî başvuruda bulunabilme hakkının sağlanması, Avrupa

Sosyal Şartı, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) sözleşmelerinden bazısının kabul edilmesi gibi gelişmeler olmuştur (Tanör, 2005: 101). Ayrıca bireysel başvuru hakkının tanınması, Avrupa standartlarını yakalamak açısından önemli bir adım olmuştur.

Özal, eski bir bürokrat olmasına rağmen iktidarlığı süresince bürokrasiye karşı mesafeli bir tavır sergilemiştir. Çünkü bürokrasinin işleri yavaşlattığını, tutucu olduğunu ve yaratıcılıktan uzak olduğunu savunmuştur. Ayrıca Özal'a göre bürokrasi, ülkenin uluslararası kapitalizmle iç içe geçmesini engelleyen faktörlerden olmuştur (Uzgel, 2004: 147).

Özal, ardı ardına iki dönem başbakanlık yaptıktan sonra 1989 yılında, meclis oylamasında salt çoğunluğa sahip olarak cumhurbaşkanı seçilmiştir. Cumhurbaşkanlığı görevinin başlangıcından itibaren hükümetin görevlerinden olan konularda düzenlemeler yapılması için işe koyulmuş; 1991 yılında TCK (Türk Ceza Kanunu)'nın 141., 142. ve 163. maddesi kaldırılmıştır. Maddelerin kaldırılma gerekçelerini ise şu sözleriyle dile getirmiştir (Barlas, 1994: 148):

“Biz Anavatan olarak ilk dönemde, hem iş yapan memura hem de vatandaşa, cesaret vermeye çalıştık... Onları çalışmaya, iş bitirici olmaya, kendilerine güvenmeye teşvik ettik. Bunun temeli de, serbestlikten geçer... Bizim son dönemimizde, serbestleşmeye geldi sıra... Serbest toplumların birtakım problemleri olsa bile, gelişme daha iyi oluyor... Ancak serbest toplumlar, üretici toplum oluyor. İşte Sovyetler, serbest topluma ulaşamadığı için, krize girip, dağıldılar... Çünkü koyun gibi güdülen toplumlar, ancak koyunlar kadar başarılı olur. Bizim 141, 142, 163'üncü Ceza Kanunu maddelerini kaldırmamız ve Kürtçe'yi serbest bırakmamız, bu serbestleşmenin ilk önemli adımlarıdır.”

İktisadî liberalizmi teşvik eden Özal hükümeti siyasî liberalizm konusunda çekimser olmuştur. Bu durumun en önemli kanıtı ise 1987'de, 1980 öncesi siyasîlerin yasaklarının kaldırılmasına yönelik olan halk oylamasında partinin takındığı olumsuz tavidir. Askerî yönetimin uygulamalarından bunalan kesimlerin ANAP'a destek vermesi siyasî liberalizme geçiş sürecini geciktirmiştir. Türkiye'de özellikle 1980 sonrasındaki süreçte iktisadî büyümenin hedeflenmesi, ANAP iktidarının iktisadî liberalizmi tercih etmesine neden olmuştur. Özal, siyasî ve iktisadî anlamda liberalizmi ilk kez 24 Ocak 1980 kararlarıyla uygulamıştır. Türkiye siyasetinde liberalizm kelimesinin kullanılmasından kaçınıldığı için “serbest piyasa ekonomisi, teşebbüs hürriyeti, anayasal demokrasi” kavramlarını kullanmıştır (Akpınar ve Uysal, 2015: 98).

3.4.3.1. Türkiye-AET İlişkileri

Türkiye'nin AET ile ilişkileri Kıbrıs harekâtı ile birlikte gergin bir döneme girmiş, 1980 darbesiyle de tamamen kesintiye uğramıştır. Özal, Türkiye'yi üstün bir medeniyete erişirme çabasında olmuştur. Türkiye'nin ABD ve AET ile ilişkilerini düzenlemek için çok emek vermiştir. 1983'te yapılan genel seçimleri kazanmasının ardından AET ile ilişkileri düzenlemek ve topluluğa tam anlamıyla üye olmak için çalışmalara başlamıştır (Kav, <https://www.academia.edu>, s.3, erişim: 28.02.2018).

Özal dış politikada komşularla, İslam ve Batı ülkeleriyle işbirliği içinde olmayı amaç edinmiştir. Batı'ya açılmak için; AET, Batı Avrupa Birliği (BAB), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) gibi kurumlarla ilişkileri sıkı tutmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda da AET'ye üye olmak için gereken her türlü adımı atmaya hazırlanmıştır. Özal'ın dış politikası Batı'da olumlu karşılanmıştır. Nitekim Türkiye-AET arasında durma noktasına gelen ilişkiler 1986'da yeniden başlamıştır. Fakat Avrupa Parlamentosu 11 Aralık 1986'da aldığı kararla, Türkiye'nin demokratikleşme hususunda önemli bir ilerleme kaydettiğini ama AET'ye üyeliğinin erken olduğunu bildirmiştir. Bu durumun sonucunda ise Özal, dış politikasını daha da yoğun bir şekilde sürdürerek 14 Nisan 1987 tarihinde AET'ye üyelik için başvuruda bulunmuştur (Daban, 2017: 86). Özal, özellikle iktisadî anlamda AET üyeliğinden yararlanmak istemiştir. AB'ye tam üyelik başvurusu, Türkiye'nin ekonomik olarak rekabetini artırmak ve siyasal olarak ABD'ye karşı bağımlılığını dengelemek için yapılmıştır (Akçay, 2016: 76). Özal, üyelik sayesinde Türk mallarının ve hizmetlerinin Avrupa ile rekabete gireceğine inanmış; bu rekabetle de Türk mallarının kalitesinin artacağını düşünmüştür.

Özal'ın karizmatik liderliği, 1980-1990 döneminde Türkiye'nin dış politikasını etkilemiştir. Askerî yönetim ve Dışişleri Bakanlığı, Özal hükümetinin dış politikadaki girişimlerine müdahalede bulunmamış; nitekim Özal hükümeti dış politikada bölgesel ilişkilere önem vererek yeniden yapılanmayı gerçekleştirmiştir. AET üyeliğine ayrı bir önem vermiş olan Özal, Türkiye'nin demokratikleşmesi açısından AET'yi önemli bir araç olarak görmüştür. Batı'daki gelişmeleri takip eden Özal, olumlu gelişmeleri Türkiye'ye kazandırmak için AET'ye tam üyelik başvurusunda bulunarak 1959'dan sonra tıkanan ilişkilere canlılık kazandırmıştır (Karluk, 2015: 135).

Özal, yapılan AET başvurusu için ANAP Meclis Grubu'nda yaptığı bir konuşmada Türkiye'nin uzun, ince, inişli, çıkışlı bir yolun başında olduğunu, zor günler

geçireceğini; güçlülere karşı daha sabırlı ve akıllı davranarak bir sonuca varılması gerektiğini; başvurunun ülkenin geleceği için çok önemli olduğunu ifade etmiştir (Birand, 2001: 447-448).

Özal'ın pragmatik siyaset anlayışı en çok dış politikada görülmüştür. 1987 yılında AET'ye girmek için tam üyelik başvurusu yapılırken, Türkiye'nin demokratikleşme ile ilgili sorunlar yaşadığı ve Avrupa'nın bir parçası olmak istediği iddiası ortaya atılmıştır. Hâlbuki o dönemde Türkiye'den Ortadoğu ülkelerine yapılan ihracat oranları düşmüş ve pazar açığı ortaya çıkmıştır. İşte Özal, oluşan açığı kapatmak amacıyla Avrupa'ya yönelmiştir (Bora, 2005: 591).

Özal hükümetinin yaptığı birtakım bürokratik kolaylıklar ve teşvikler, Türkiye ile AET arasındaki iktisadî ve ticarî ilişkileri belli bir aşamaya getirmiştir. Örnek vermek gerekirse; 1980'de Avrupa'ya ihraç edilen malların %60'ını tarımsal ürünler oluşturmuşken; 1985'te ihraç edilen ürünlerin %75'ini sınaî mallar oluşturmuştur. Türkiye'nin, AET ülkelerine ihraç ettiği sanayi ürünlerinin payı 1984'te %38,3 iken, 1986'da %55'e çıkmıştır. Türkiye'nin AET'ye tam üyelik müracaatında bulunmak istemesinin nedenlerini şu şekilde özetlemek mümkündür (Bıyıklı, 2008: 266-267):

- Özal, Türk ekonomisinin liberal yapısının sağlamlştırılmasını ve de AET ülkeleriyle dış ticaretin geliştirilmesini hedeflemiştir.
- Demokratik kurumsallaşmanın tam anlamıyla sağlanması ve ülkedeki darbe endişelerinin ortadan kalkması için topluluğa üyelik Özal için büyük önem taşımıştır.
- Özal, öncelikle Yunanistan olmak üzere komşu ülkelerle olan sorunların AET çerçevesinde uzun vadeli çözüme kavuşturulabileceğine inanmıştır. Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerini güçlendirdiği oranda diğer ülkeler tarafından daha cazip bulunacağını düşünmüştür.
- Özal'a göre Türkiye'nin AET üyeliğinin getireceği siyasî ve iktisadî gelişmeler, Türkiye'yi bölgesel bir konuma getirecek; böylece İslam dünyasında ve Orta Doğu'da Türkiye'nin değeri artacaktır.

1986 yılında Türkiye ile AET ilişkilerinden sorumlu olan bir bakanlık kurulmuştur. Özal'a göre Türkiye, AET ile ilişkilerinde, anlaşmalardaki tüm şartları sağlamıştı ve ilişkilerin devamı AET'ye üyelikle gerçekleşecekti. Özal'a göre

Türkiye'nin AET üyeliği için başvuru süreci “uzun ince bir yol”du ve Türk milletinin Avrupa değerleriyle bütünleşmesinin bir ifadesi ve bunun somut bir adımı olarak anlaşılmalıydı.

Özal'ın AET başvurusu, 1959'dan beri gösterilen çabalara yeni bir boyut kazandırmış; bu süreçle birlikte yeni bir aşamaya geçilmiştir. Özal başvurunun ardından yaptığı konuşmasında sürecin uzun olacağını sinyallerini vermiştir. Türk kamuoyu gelişmeleri olumlu karşılamış; üstüne üstlük üyelik başvurusunu gazeteler, Türkiye sanki AET üyesi olmuş gibi yansıtmıştır. Basının bu tutumu, gümrük birliği kararları ve Helsinki Zirvesi sırasında da tekrarlanacak; Türkiye sürekli Avrupalı ilan edilecektir (Çiftçi, 2010: 298).

Türkiye'nin 1987 tarihindeki başvurusuna Avrupa Komisyonu tarafından iki buçuk yıl sonra bir raporla cevap gelmiştir. Rapora göre Komisyon, Türkiye'nin tam üyelik başvurusunu kabul etmemiştir. Daha sonrasında ise ortaklık ilişkisinin son aşaması olan gümrük birliğine geçme konusunda çalışmalara başlanmıştır. 9 Kasım 1992'de gerçekleştirilen ortaklık konseyi toplantısında gümrük birliğinin 1995'te gerçekleştirilmesi kararı alınmış; Türkiye 31 Aralık 1995'te gümrük birliğine girmiştir (Koç, 2001: 9).

Türkiye'nin başvurusu ile başlayan mütalaa süreci, gerçekleştirilen 27 Mayıs darbesiyle askıya alınmış; sonrasında, 1963 yılında Türkiye ile topluluk arasında Ankara Anlaşması imzalanmıştır. 12 Eylül darbesiyle Türkiye-AET ilişkilerinin durdurulmasının ardından, Özal hükümetinin üyelik konusunda ısrarcı davranmasıyla 1987 yılında tam üyelik için başvuru yapılmış; ancak tüm çabalara rağmen Türkiye'nin üyelik başvurusu olumsuz sonuçlanmıştır. Nitekim Çiller hükümeti döneminde AET'ye üyelik tekrar gündeme gelmiştir. Avrupa konseyi 1999'da gerçekleştirilen Helsinki Zirvesi Kararları ile Türkiye'ye AB üyeliği için aday ülke statüsünü vermiş; 2001'de Katılım Ortaklığı Belgesi hazırlanmış; 2004'te gerçekleştirilen Brüksel Zirvesi'nde Türkiye'nin siyasî kriterleri yeterince karşıladığı belirtilerek 2005'te müzakerelere başlanmasına karar verilmiştir (<http://www.ab.gov.tr/111.html>, erişim: 01.03.2018).

3.4.3.2. Turgut Özal Dönemi Güneydoğu Sorunu

Özal hükümetinin iktidarda olduğu dönemde Güneydoğu (Kürt) sorunu giderek artmıştır. Çünkü Özal, Kürt sorununun siyasallaşmasını ve PKK hareketlerini basit bir mesele olarak görmüş ve göz ardı etmiştir. Özellikle Güneydoğu Anadolu Kalkınma Projesi (GAP)'nin sağlayacağı gelişmeler ile terör olaylarının son bulacağını düşünmüştür. Özal, 1992 yılında yaptığı bir konuşmada, Kürtlerin ekonomik yönden gelişmiş olan Batı bölgelerine göçünün toplumsal bütünlüğü sağlayacağına inandığını dile getirmiştir. Nitekim Özal, GAP ile Güneydoğu'daki insanların yaşam şartlarının geliştirileceğini ve böylece sorunun ortadan kalkacağını düşünmüştür (Bora, 2005: 594).

1980 darbesinden sonra Kürt sorununda; 1984-1987 döneminde terör sorunu, 1987-1989 döneminde Güneydoğu sorunu ifadeleri belirginleşmiş, 1990'lardan itibaren ise terör ve Kürt sorunu iç içe geçmeye başlamıştır. 1984'te PKK'nın Şemdinli'ye ve Eruh'a düzenlediği saldırılar ve silahlı eylemler, hükümetlerin yaklaşımına güvenlik odaklı bir perspektif kazandırmıştır (Uçar ve Akandere, 2017: 367).

Türkiye'nin çözmek için uğraştığı en önemli meselelerin başında, Özal'ın "çözmeden ölmeyeceğim" dediği Güneydoğu sorunu gelmektedir (Duman, 2010: 223). 1978 yılında kurulmuş olan PKK (Kürdistan İşçi Partisi), 1984'te 100 kişilik bir çeteyken 1987'de 1000 kişi olmuştur. Örgütün güçlenmesindeki nedenler ise; etkili ve güçlü bir propaganda, önceki yıllarda yöre halkına yönelik baskı ve işkence yapıldığına dair iddialar, Kürt milliyetçiliği hissi, yöre sorunlarının ancak silahla çözümleneceğine inanmaları, PKK'nın halkın yanında olduğunu göstermesine karşın devletin aşiret reisleri ile toprak ağalarının yanında olmasıdır (Köse, 2010: 89).

Türkiye'nin politikacıları Kürt sorununun önemini ilk kez 1980'li yılların sonunda kavramaya başlamışlardır. ANAP lideri Özal, soy olarak Kürt olduğunu belirterek Kürt sorununa yönelik barışçıl ve demokratik bir çözüm önerisinde bulunmuştur. Özellikle Özal'ın cumhurbaşkanlığı döneminde Kürt sorununa karşı çözüm arayışları artmaya başlamıştır. Körfez Krizi'nin yarattığı ortamdan Kürtler lehine faydalanmak isteyen Özal, bu dönemde Kürtlerle görüşmeler gerçekleştirmiştir. 1983 yılında Kürtçe konuşma yasağı kaldırılmış; eğitimde ve basında Kürtçe dili serbestliği tartışılan bir konu olmuştur. Aynı yıllarda PKK sorunu da giderek artmıştır. Nitekim Özal'ın vefatı ve PKK eylemleri sebebiyle sorun çözümlendirilememiştir (Koroğlu, 2011: 81).

Özal 1991 yılında, Kuzey Irak'taki Kürt siyasal partilerinin liderleri Barzani ve Talabani ile kurduğu temaslar aracılığıyla, federasyon da dâhil olmak üzere her türlü fikrin tartışılması yönünde görüş belirtmiştir. Ancak Özal, kendisinin federasyondan yana olmadığını, üstelik bunun Kürt nüfusuna da makul bulunacak bir seçenek olmadığını; tam da bunun ortaya çıkması ve bu düşüncenin çekiciliğini kaybetmesi için açıkça tartışılmasında fayda olduğunu savunmuştur. Kürtçe serbestliğini de yasakların cazipliğini gidermeye dönük işlevselliğini, faydasını öne çıkararak savunmuştur. Özal, 1992'de hazırlattığı bir raporla, Kürt sorunuyla ilgili siyasî çözüm tartışmasına zemin hazırlamıştır. Hatta aynı dönemde PKK terör örgütünün ateşkes ilanı, bu yönde bir gelişme beklentisine dayanmıştır. Özal'ın aniden gerçekleşen ölümünün çözüm girişimini engellemeye yönelik bir komplo olduğu yönünde iddialar ortaya atılmıştır (Bora, 2005: 594-595).

Kürt ya da bölgesel olarak geri kalmışlık meselesi olarak ortaya çıkan; fakat devletin bağımsızlığı ve bütünlüğü ile alakalı olduğu için daha çok güvenlik kapsamında ele alınan Güneydoğu sorunu, askerî yöntemlerle çözümlenmeye çalışılmıştır. Özal'a göre bu meseleye yalnızca güvenlik ya da dış güçlerin provokasyonu olarak değil, iktisadî kalkınma ve özgürlükler yönünden de bakılması gerekmektedir. Bu konudaki yanlışlık, hükümetlerin bölge halkını etnik ve kültürel kimlikleriyle tanımlamak istememelerindedir. Özal, sorunun çözümlenmesine ilişkin bölge insanına kültürel haklar tanınması yönünde demokratik açılımlarda bulunulması için çaba göstermiştir. Özal'ın bu konudaki düşünceleri ise şu şekildedir (Duman, 2010: 223-224):

“Türkiye’de Kürt kelimesini telaffuz etmek mümkün değildi. Başbakan olarak ilk defa Kürt kelimesini ben kullandım. Bir tabuyu yıkmak içindi bu. O güne kadar Türkiye, Kürt kelimesini telaffuz etmekten bile korkardı. Hâlbuki korkulması gereken, gerçekte, korkunun bizatihi kendisiydi. Biz meselelerimizi açık açık konuşmaktan korkmamalıyız. Konuşmaktan hiçbir kötü netice çıkmaz, bilakis belli noktalarda uzlaşma şansı doğar, karşılıklı olarak birbirinizi anlama şansı yaratırsınız.”

Güneydoğu'daki olaylar giderek arttıkça Özal, sorunlara çözüm bulabilmek için aktif bir siyaset izleyerek bölgeyle ilgili iktisadî önlemler alma, terörle mücadele etme, demokratik ve kültürel haklar tanıma şeklinde aktif bir politika izlemiştir (Duman, 2010: 226). Özal, demokratik adımları atarken de PKK ile silahlı mücadelelerden vazgeçmemiştir. Sorunun dağda silahla, şehirlerdeyse demokrasi ve çok uluslu bir toplum yapısından hareketle çözülmesi gerektiğini savunmuştur.

Özal, Kürt sorununu iç politika ve askerî güçle halledilebilecek bir mesele olarak görmeyerek hem iç hem de dış politika kapsamında ele almıştır. Irak'a koalisyon güçleriyle birlikte müdahale edebilmek Özal'a göre Türkiye'nin Ortadoğu sınırlarını kontrol edebilmenin tek şartıdır. Bu durum gerçekleşmeyince, sınırların diğer tarafında oluşan kontrolsüz bölgelerde PKK kendisine rahat hareket edebileceği bir alan bulmuştur. Demokratik yollarla sorunun çözümleneceğine inanan Özal, "Türkiye sabrederse, insanca davranırsa bu meselenin eninde sonunda çözülecek bir hadise olduğuna inanıyorum" ifadesinde bulunmuştur. Ayrıca Kürt sorununun bir isyan amacı taşımaktan ziyade bir kültürel arayış olduğunu ortaya koymuştur. Özal, sorunun askerî müdahalelerle çözülemeyeceği kanısında olduğu için konunun siyasî, iktisadî ve demografik ayaklarını inceleyen raporlar hazırlatmış ancak uygulanmamıştır. Sonuç olarak, Özal'ın bütüncül politika anlayışı terk edilerek Kürt sorununun askerî tedbirlerle yok edilmeye çalışılması amaçlanmıştır. Bu durum ise PKK'nın daha da tehlikeli bir terör örgütüne dönüşmesine, Güneydoğu'da daha fazla destek bulmasına ve daha fazla kan dökülmesine yol açmıştır (Birsal vd., 2016: 126-127).

3.4.3.3. Turgut Özal'ın Özgürlük Anlayışı

"Değişim için üç önemli konuyu söyleyeceğim. Üç önemli konu üzerinde hassasiyetle durmamız, bu prensiplerde devam etmemiz lazım. Bunlar üç tane hürriyettir. Bir tanesi fikir, düşünce hürriyettir... İkinci önemli hürriyet, esas itibarıyla din ve vicdan hürriyettir. Üçüncü hürriyet de teşebbüs hürriyettir."

Özal'ın bu ifadelerinden de anlaşılacağı gibi; Özal'ın siyaset felsefesini belirleyen üç temel özgürlük vardır; "düşünce ve ifade, din ve vicdan, girişim (teşebbüs) özgürlüğü." Bu özgürlükler, uygulamada kimi zaman göz ardı edilmiş olsa da prensipte Özal'ın düşünce dünyasında ayrı bir yere sahip olmuştur (Aktan, 1996: 18). Özal, bu özgürlükleri Türkiye'de yaymaya çalışan bir lider olarak tarihe geçmeyi başarmıştır (Vurgun, 2015: 65).

Özal ekonomik özgürlükle; düşünce ve ifade özgürlüğünün, temel haklar ve özgürlüklerin birbirine paralel olduğunu; iktisadî özgürlüğün yalnız başına yeterli olmadığını ve demokratik özgürlüklerin bu özgürlük anlayışı içinde değerlendirilmesinin gerekli olduğunu savunmuştur (Uluç, 2014: 130).

Özal'a göre bir toplumda düşünce ve düşünceyi ifade etme özgürlüğü ile düşünceye saygı bilinci oluşmazsa eğer, o toplumda kutuplaşmalar, bölünmeler ve parçalanmalar ortaya çıkar. Bu bağlamda millî birliği korumanın en temel koşulu, düşünce ve düşünceyi ifade etme özgürlüğü ile düşünceye saygıdır (Binark, 2010: 63).

İnsanın en temel özgürlüklerinden biri de düşünceyi açıklama özgürlüğüdür. İfade özgürlüğü diğer özgürlüklerin elde edilmesinin ve muhafaza edilmesinin hem ön şartı hem de teminatıdır. Bu özgürlüğün etkin bir şekilde kullanılması demokratik toplumların ilerlemesi ve her bireyin kendi öz kişiliğini geliştirmesi için en temel şartlardan biridir (Tezcan vd., 2014: 325).

Özal'ın ceza kanunundaki 141., 142. ve 163. maddeyi kaldırması, ifade özgürlüğünün önünü açması bakımından önem teşkil etmektedir. Özal'a göre din ve vicdan özgürlüğü, demokratik sistemlerin vazgeçilmez ilkelerindedir. Özal, iktidarda olduğu dönemde bir sorun teşkil eden başörtü yasağına karşı çıkmış ve kılık kıyafete karışılmaması gerektiğini savunmuştur (Uluç, 2014: 132-134).

Özal, din ve laiklik konusunda inanç biçimlerinin özgürce yaşanmasını, devletin bu alana müdahalede bulunmaması gerektiğini savunmuştur. Özal'a göre din; hem toplumun ana bileşenidir hem de bireyin hayatında ayrı bir yere sahiptir. Özal din konusundaki düşüncelerini ise; "Din önemlidir. Her medeniyette kültürün temelini oluşturur. Din, birey ve toplumu derin bir şekilde etkiler ve hatta şekil verir. Türk toplumu da dinin önemli bir rol oynamış olduğu tarihi gelişmelerden büyük ölçüde etkilenmiştir" şeklinde ifade etmiştir (Boğa, 2016: 59).

Özal'a göre düşünce, din ve vicdan özgürlüğü temel bir siyasal hak ve özgürlüktür. Ayrıca demokrasinin en temel değerlerindedir ve vazgeçilmesi mümkün değildir. Din ve vicdan özgürlüğü, toplumsal bir temel amaç olan hoşgörü için de gereklidir. Özal'a göre teşebbüs özgürlüğü ise kalkınmanın en temel prensibidir, yani piyasa ekonomisinin vazgeçilmez koşullarındandır. (Aktan, 1996: 19).

Özal, din ve vicdan özgürlüğü konusunda şu cümleleri dile getirmiştir (Duman, 2008: 297):

"... Kimseye "sen niye camiye gitmiyorsun?" diyemeyeceğimiz gibi, "sen niye camiye gidiyorsun?" da diyemeyiz. Bunu temin etmek benim vazifemdir. Laikliğin en önemli kaidelerinden biri budur... (Din ve vicdan özgürlüğü)... Evrensel kapsamda ve evrensel

anlamda insanın insana duyduğu sevginin saygının simgesi ve göstergesidir. ...Laik ve demokratik olma iddiası ve iradesindeki gelişmiş ülkeler, bu hürriyete sınıksız sarılabilmeyi başarmış ülkelerdir... Yalnız huzurlu insan, dini ve vicdani baskı altında tutulmayan insan daha çok çalışma, daha çok kazanma ve kendi vicdani inançları içinde mutlu yaşama istek ve kabiliyetine sahiptir. Laikliğin temel bir gereği vardır. Din ve vicdan hürriyeti. Din ve vicdan hürriyetinin de tek güvencesi vardır. Laiklik. Bu iki temel kavram, birbirlerinin varlık nedenidir. Ve her biri, diğerinin koruyucusudur.”

Özal rekabete dayanan serbest pazar ekonomisinin yalnızca teşebbüs özgürlüğüyle mümkün olabileceğini; bu nedenle devletin yerini özel kesime devretmesi gerektiğini savunmuştur. Özal’ın politikalarının merkezini, devlet müdahalesinin minimuma indirilmesi ve bireylerin girişimci yönünün ortaya çıkarılması düşüncesi oluşturmuştur. Türkiye ekonomisinde yapısal bir değişim gerçekleştirerek devleti yeniden yapılandırmaya çalışan Özal, birtakım yasal düzenlemeler yapmıştır. Özal’a göre teşebbüs özgürlüğünün sağlanabilmesi için devletin temel görevi; yurt savunmasını sağlamak, vatandaşların ve ülkenin haklarını korumak, adaleti sağlamaktır. Ayrıca devlet; teşebbüs özgürlüğünün sınırlarını genişleterek, iktisadî gelişmenin güvenli ve sürekli bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için öncelikle istikrarı sağlamalıdır. İktisadî faaliyetlerde düzenleyici değil yönlendirici olmalı, vatandaşına hizmet etmelidir. Genel olarak tüm millete hizmet vermeli; altyapı, güvenlik ve adalet gibi ana ihtiyaçları sağlamalıdır (Boğa, 2016: 59). Ancak en mühimi ise devlet, bireylerin girişim gücünü ve ruhunu ortaya çıkarmak için çaba göstermelidir.

SONUÇ

1970’li yıllardan sonra dünyada ortaya çıkan kriz, refah devleti anlayışının geri plana doğru itilmesine, neoliberalizm ve neo-muhafazakârlığın birleşimi ile oluşan “yeni sağ” ideolojinin uygulanmasına neden olmuştur. Yeni sağ ideoloji, 1980’li yıllarda ABD’de Ronald Reagan, İngiltere’de Margaret Thatcher ve Türkiye’de Turgut Özal ile birlikte uygulanarak bu dönemin hâkim ideolojisi olmuştur.

Turgut Özal, 1980’li yıllarda Türkiye’de gerçekleştirdiği neoliberal dönüşümle Türk siyasal hayatında önemli bir siyasî kişilik olmuştur. Özal, Türk toplumunun yeniliğe ve değişime açık hâle gelmesi için çabalayarak toplumun düşünce yapısını etkilemeyi başarmıştır. Bu nedenle 1980 dönemi literatürde Özal dönemi olarak adlandırılmaktadır.

Liberalizmin Türkiye’de yarattığı etkiyi Osmanlı döneminden başlayarak 1980 sonrası döneme kadar görmek mümkündür. Özal’ın iktidarda olduğu yıllarda, Türkiye’de hem olumlu hem de olumsuz durumlarla karşılaşmıştır. Özal hükümeti döneminde neoliberal dönüşümü gerçekleştirmek amacıyla liberalleşmeye yönelik köklü değişiklikler yapılmıştır. Nitekim liberalizmin etkisinin en bariz şekilde görüldüğü dönem Özal dönemi olmuştur.

Demokratik sivil siyasal yaşamda kesintiye sebebiyet veren 1980 darbesi sonrasında oluşan siyasal fırsat ortamı neoliberal politikaların uygulanmasını gerektirmiş; esas olarak liberal ekonomiye geçiş Özal ile mümkün olmuştur.

Türkiye’de liberalizmin ilk ciddi adımları 24 Ocak kararları ile atılmıştır. Ekonomide istikrarı sağlamaya yönelik alınan bu kararlar ile yabancı sermayenin teşvik edilmesi, ihracatın arttırılması, ekonominin dış rekabete açılması, ekonomide devlet müdahalesinin azaltılması, özel sektörün desteklenmesi ve serbest piyasa ekonomisi hedeflenmiştir. Serbest piyasa ekonomisi, 1980’lerde Türkiye’nin iktisadî yönden kalkınması için ortam sağlamıştır. Ancak yeni sağ ideolojinin başlangıcı olan 24 Ocak kararları, 12 Eylül darbesi ile birlikte, yani özgürlüklerin kısıtlandığı ve siyasal kurumların ortadan kaldırıldığı bir sıkıyönetim düzeninde uygulanabilmiştir.

Nitekim 1980 darbesinin, siyasî liberalizm bakımından olumsuz bir durum yaratırken iktisadî liberalizm bakımından olumlu bir durum yarattığı da söylenebilir. Çünkü darbenin neticesinde uygulamaya konulan 24 Ocak kararları ile özel girişimcilerin desteklenmesine ve ekonominin dışa açılmasına yönelik tüm engeller ortadan kaldırılmıştır.

Özal liderliğindeki Anavatan Partisi, 1983 seçimlerini kazanarak askerî yönetimden sonra iktidara gelmiş; askerî yönetim ile uyumlu politikalar uygulamaya çalışmıştır. Bu bağlamda, 1980 ve 1983 sonrası dönemde uygulanan liberal ekonomi politikasıyla birlikte başlangıçta ihracatta artış meydana gelmiş, Türkiye ekonomisinde büyüme gerçekleşmiş, lakin enflasyondaki artış önlenememiş ve borçlanma artmıştır.

ANAP’ın neo-muhafazakâr bir tutuma sahip olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü ANAP; aile, toplum ve din gibi geleneksel kurumlara ayrı bir değer vermiş, bu kurumların geliştirilmesi ve modernleştirilmesi için de önemli uygulamalar yapmıştır.

Genel olarak Özal; muhafazakâr, milliyetçi, pragmatist, popülist ve reformist olarak tanımlanabilir. Özal’ın muhafazakârlık politikası sosyal ve kültürel bir özellik göstermiştir. Özal’a göre toplumsal bütünleşmenin en temel olguları muhafazakâr ve millî değerlerdir. Özal, dinî konularda da modern bir davranışa sahip olmuştur. Özal’ın iktidarda olduğu süreçte iktisadî liberalizme ağırlık vermesinin nedeni; iktisadî yönden gelişen ülkenin demokrasi açısından da gelişebileceği anlayışına sahip olmasıdır. Yalnız bu durum, Özal’ın siyasî liberalizme yönelik uygulamaları dikkate almadığı anlamına gelmemelidir. Çünkü Özal, iktidarda olduğu süreçte siyasî liberalizme yönelik uygulamaları da hayata geçirmiştir.

1983 yılında yapılan seçimleri kazanarak iktidara gelen Özal, siyasî alanda muhafazakâr bir politika izlemiştir. Ayrıca sınırlı devlet ve serbest piyasa ekonomisi anlayışını savunmuş olmasına rağmen askerî rejim döneminde olduğu gibi Özal döneminde de baskıcı ve otoriter yapı devam etmiştir. Özal döneminde Türkiye’de neoliberal dönüşümün gerçekleşmesinin ardından; eğitim, sağlık, altyapı alanında özelleştirmeler yapılmış, devletin yapısı küçültülmüş, ekonomide dışa açılma gerçekleştirilmiştir. Yeni sağ ideolojinin bir gereği olarak; vergi, sigorta primleri, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi birçok alanda da yasal düzenlemeler yapılmıştır. Ancak bu olumlu gelişmelere rağmen Türkiye toplumsal ve iktisadî açıdan hedeflenen aşamaya getirilememiştir.

Özal hükümeti döneminde iktisadî alanda liberal temalar ön planda olurken siyasî liberalizme yönelik atılan adımlar yetersiz olmuştur. Bu dönemde askerî yönetimin etkisinde kaldığı için demokrasi, haklar ve özgürlükler sınırlandırılmıştır. Yine bu dönemde vatandaşlara AİHM’ye bireysel başvuruda bulunabilme hakkının tanınması, ifade özgürlüğünü sınırlandıran TCK’nin 141., 142. ve 163. maddesinin kaldırılması, Kürtçe konuşma yasağının kaldırılması gibi gelişmeler de olmuştur.

Özal döneminde AET ile gümrük birliği gerçekleştirilmiştir. 1980 darbesiyle Türkiye-AET ilişkilerinin durdurulmasının ardından Özal hükümeti üyelik konusunda ısrarcı davranmış ve 1987 yılında tam üyelik için başvuru yapılmıştır. Ancak tüm uğraşlara rağmen Türkiye’nin üyelik başvurusu olumsuz sonuçlanmıştır. Türkiye tam üyelik statüsüne Kopenhag Kriterleri ile geçebilmiştir.

1980’lerde Türkiye’de uygulanan neoliberal politikalar, başlangıçta olumlu sonuçlar yaratmasına rağmen ilerleyen süreçte yeterli alt yapının olmaması ve ülkeyi farklı bir yapıya büründürmenin amaçlanması olumsuz sonuçların ağırlıklı olmasına sebep olmuştur.

Özal, askerî darbe sonrasında iktidara gelerek askerinin siyasette otoritesinin sürdüğü bir dönemde siyaset yapmıştır. Özal’ın muhafazakâr kimliği liberal kimliğinin önüne geçmiştir. Ancak muhafazakâr kimliğine rağmen nepotizm konusunda gereken duyarlılığı gösterememiştir.

Özal, değişim ve gelişimin merkezine bireyi koymaya çalışmıştır. Ayrıca devletin faaliyet alanını da daraltmış, devletin millet için var olduğunu ve milletle bütünleşmesinin esas olduğunu savunmuştur. Özal döneminde siyasî liberalizm açısından olumsuz gelişmeler yaşanmıştır.

Uygulanan yeni sağ politikaların neticesinde uzun vadede alınan başarısız sonuçlar partiye yönelik desteğin azalmasına sebep olmuştur. Ayrıca Özal hükümetinin iktisadî liberalizmi gerçekleştirmek uğruna siyasî liberalizmi askıya alması da ANAP'ın desteğini azaltan bir diğer unsur olmuştur. Siyasî liberalizme geçilmemesi hatta buna referandumla karşı çıkılması 1989 seçimlerinde olumsuz bir etki yaratmış; partinin oy kaybetmesine yol açmıştır. Özal'ın cumhurbaşkanı seçilmesiyle de ANAP'ta Özal dönemi sona ermiştir.

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde; Özal döneminin Türkiye için büyük fırsatların ve dezavantajların yaşandığı bir dönem olduğu söylenebilir. Özal, uyguladığı politikalarla liberalizm açısından Türkiye'ye hareketli bir dönem yaşatmıştır. Özal döneminde ciddi olumsuzluklarla karşılaşmış olsa da Özal döneminin ve devamındaki sürecin, Türkiye'nin gelişimi açısından önemli bir etkisi olmuştur. Üstelik Özal'ı, yeniliğe ve öğrenmeye açık bir düşünce adamı olarak nitelemek de mümkündür. Ayrıca Özal vizyonunu ve misyonunu devamlı geliştiren, geleceği düşünen, liberal-muhafazakâr değerleri savunan bir siyasî lider olmuştur. Özal'ın kendisini hiçbir zaman liberal olarak adlandırmadığını, fakat liberalizmin savlarını açıkça ve büyük bir cesaretle savunduğunu da söylemek mümkündür. Son olarak da Özal liberal fikirlerden etkilenen bir muhafazakâr yani "liberal-muhafazakâr" olarak nitelendirilebilir. Özal'ın iktidarda olduğu süre boyunca yapmış olduğu uygulamalar, 1980 sonrasında Türkiye'de yapısal bir değişim / dönüşüme yol açmıştır.

KAYNAKÇA

- AĞAOĞULLARI, M. Ali ve Levent, KÖKER, (1991), **Tanrı Devletinden Kral Devlete**, İmge Yayınevi, Ankara.
- AKAY, Ali, (1997), “Fransız Yeni Sağındaki Fark Fikri”, **Toplumbilim 7**, ss. 11-26.
- AKÇAY, Belgin ve Gülüm, BAYRAKTAROĞLU ÖZÇELİK, (2012), **Lizbon Antlaşması Sonrası Avrupa Birliği: Serbest Dolaşım ve Politikalar**, Seçkin Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara.
- AKÇAY, Ekrem Yaşar, (2016), “Turgut Özal Dönemi Türkiye-Birlik İlişkileri: Batıcılık Mı? Ulusal Çıkar Mı?”, **International Turgut Özal Symposium**, 3 March 2016, Prof. ATAKAN DUMAN, Şirin, (Ed.), Ankara, ss. 76-85.
- AKDOĞAN, Argun, (2010), “Piyasa Kültürünün Yaygınlaştırılmasında Özal’ın Söyleminin İşlevi”, **Toplum ve Demokrasi**, Sayı: 4, ss. 1-18.
- AKKAŞ, Hasan Hüseyin, (2003), “Türk Modernleşme Tarihinde Muhafazakâr Düşünce”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2, ss. 241-254.
- AKPINAR, Mahmut ve İbrahim, UYSAL, (2015), “Özal’da Uzlaşma Kültürü: Anavatan Partisi (ANAP) ve Dört Eğilimin Buluşması”, **Turgut Özal Değişim ve Dönüşüm**, DEMİRBAŞ, Erkan ve Erkan ERTOSUN, (Ed.), Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, Ankara, ss. 89-110.
- AKSOY, Şinasi, (1998), “Yeni Sağ, Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetim: Eleştirel Bir Yaklaşım”, **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1, ss. 3-13.
- AKTAN, Coşkun Can, (1994), **Gerçek Liberalizm Nedir?**, T Yayınları, İzmir.
- AKTAN, Coşkun Can, (1995), “Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 28, Sayı: 1, Mart, ss. 3-32.
- AKTAN, Coşkun Can, (1996), “Özal’ın Değişim Modeli ve Değişime Karşı Direnen Güçlerin Tahlili”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 40, Yıl: 5, ss. 16-24.

- AKTAN, Coşkun Can, (1999), **Müdahaleci Devletten Sınırlı Devlete**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- AKTAN, Coşkun Can, (2003), **Değişim Çağında Devlet**, Çizgi Kitabevi, 1. Baskı, Konya.
- AL, Hamza, (2002), **Bilgi Toplumu ve Kamu Yönetiminde Paradigma Değişimi**, Bilim Adamı Yayınları, 1. Baskı, Ankara.
- ARI, Tayyar, (2012), **Uluslararası İlişkilere Giriş**, MKM Yayıncılık, 3. Basım, Bursa.
- ATAAY, Faruk, (2008), **Neoliberalizm ve Muhafazakâr Demokrasi: 2000’li Yıllarda Türkiye’de Siyasal Değişim Dinamikleri**, Deki Yayınevi, 1. Baskı, Ankara.
- ATAMAN, Mühittin, (2003), “Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 7, ss. 50-64.
- AYMAN GÜLER, Birgül, (1996), **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Takav Matbaası, Ankara.
- AYMAN GÜLER, Birgül, (2005), **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- BAKAN, Selahaddin ve Işıl, ARPACI, (2012), “Liberal Değişim Sürecinde Dönüşen ve Dönüştüren Muhafazakârlık”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, ss. 131-140.
- BALTACI, Cemal, (2004), Yeni Sağ Üzerine Bir Eleştiri, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 2, Isparta, ss. 359-373.
- BAŞKAYA, Fikret, (2004), **Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına: Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi**, Türkiye ve Ortadoğu Forum Vakfı, Maki Basın Yayın, Ankara.

- BAYSAL, Tahir, (2008), “Neo-Liberalizmin Kamu Yönetimini Dönüştürme Etkisi Türkiye’de Bağımsız Yönetimsel Kurullar Örneğinde Bir İnceleme”, Yüksek Lisans Tezi, **İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Malatya.
- BAYTAL, Yaşar, (2007), “Demokrat Parti Ekonomi Politikaları (1950–1957)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 40, Kasım, ss. 545-567.
- BENETON, Philippe, (1991), **Muhafazakârlık**, AKALIN, Cüneyt, (Çev.), İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- BERİŞ, H. Emrah, (2008), “Türkiye’de 1980 Sonrası Devlet Sermaye İlişkileri ve “Parçalı Burjuvazi”nin Oluşumu”, **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt: 19, Sayı: 69, ss. 33-45.
- BERZEG, Kazım, (1996), **Liberalizm ve Türkiye**, ÖZİPEK, Bekir Berat, (Ed.), Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları, Yayın No: 8, Ankara.
- BIYIKLI, Mustafa, (2008), **Türk Dış Politikasında Cumhuriyet Dönemi**, Gök Kubbe Yayınları, İstanbul.
- BİBER, Ahmet Emre, (2008), “Değişen Devlet Anlayışı, Müdahalecilik ve Piyasa Ekonomisi”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 1, Yıl: 9, Sayı: 16, ss. 56-69.
- BİRAND, Mehmet Ali, (2001), **Türkiye’nin Avrupa Macerası 1959-1999**, Doğan Kitap, 11. Baskı, İstanbul.
- BİRSEL, Haktan, Demet, BAYRAKTAR ve Elif, GİRGİN, (2016), “Günümüzde Yaşanan Gelişmeler Işığında Turgut Özal’ın İç ve Dış Politikasında Kürt Sorunu”, **International Turgut Özal Symposium**, 3 March 2016, Prof. ATAKAN DUMAN, Şirin, (Ed.), Ankara, ss. 124-128.
- BOĞA, Cennet Ceyda, (2016), “Turgut Özal Ve Türk Demokrasi Hayatına Katkıları”, **International Turgut Özal Symposium**, 3 March 2016, Prof. ATAKAN DUMAN, Şirin, (Ed.), Ankara, ss. 52-62.

- BORA, Tanıl, (2005), “Turgut Özal”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Liberalizm**, YILMAZ, Murat, (Ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 589-601.
- BORATAV, Korkut, (1995), **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, Gerçek Yayınevi, 5. Baskı, İstanbul.
- BULUT, Sedef, (2009), “27 Mayıs 1960’tan Günümüze Paylaşılamayan Demokrat Parti Mirası”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 19, Isparta, ss. 73-90.
- CİZRELİOĞULLARI, Mehmet Necati, (2013), “Türkiye’de Liberalizm (1980–1999): Neo-Liberal Politikaların Türk Politik-Ekonomisine Etkileri”, Yüksek Lisans Tezi, **Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara.
- COŞKUN, Ali, (2003), “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi”, **Atatürkçü Düşünce Dergisi**, Sayı: 4, Kasım, ss. 72-77.
- ÇAHA, Ömer, (2006), “Merkez Sağın Diğer Aktörleri ve AKP”, **Muhafazakâr Düşünce**, Sayı: 9–10, ss. 15-24.
- ÇAVDAR, Tevfik, (2003), **Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900–1960)**, İmge Kitabevi, Ankara.
- ÇAVDAR, Tevfik, (2004), **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950'den Günümüze**, İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara.
- ÇAVUŞOĞLU, Hüseyin, (2009a), “Merkez Sağda, 27 Mayıs ve 12 Eylül Sonrası Partileşme”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 22, Aralık, ss. 165-178.
- ÇAVUŞOĞLU, Hüseyin, (2009b), “Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 2, ss. 265-278.
- ÇELEBİ, Esat, (2002), “Atatürk’ün Ekonomik Reformları ve Türkiye Ekonomisine Etkileri (1923–2002)”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, ss. 17-50.

- ÇELEBİ, Işın, (2013), **Türkiye'nin Dönüşüm Yılları: Yeniden Öğrenme Zamanı**, KOÇER, Burak, Ceren, CANDEMİR ve Şükran, ÇELEBİ, (Ed.), Alfa, 6. Baskı, İstanbul.
- ÇETİN, Halis, (2001), "Liberalizmin Temel İlkeleri", **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 219-237.
- ÇETİN, Halis, (2002), "Liberalizmin Tarihsel Kökenleri", **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, ss. 79-96.
- ÇİFTÇİ, Kemal, (2010), **Tarih, Kimlik ve Eleştirel Kuram Bağlamında Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- ÇOBAN, Yasin, (2012), **Türkiye Ekonomisi**, İkinci sayfa, 3. Baskı, İstanbul.
- ÇOLAK, Çağrı D., (2016), "Yeni Sağ'ı Oluşturan Bileşenlerin Birbiri İle Çelişen Kavramları Üzerine Bir Değerlendirme", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 44, ss. 351-361.
- DABAN, Cihan, (2017), "Turgut Özal Dönemi Türkiye Dış Politikası", **Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 33, Konya, ss. 77-96.
- DEMİR, Esra, Kemal Kağan, TURAN ve Çiğdem, ÖZARI, (2016), "Üretim İçin Sermaye İhtiyacına Turgut Özal Politikaları", **Proceedings Of International Turgut Özal Symposium**, 3 March 2016, Prof. ATAKAN DUMAN, Şirin, (Ed.), Ankara, ss. 97-111.
- DEMİRKANOĞLU, Yahya, (2017), "Muhafazakâr Düşüncede Kadının Toplumsal Konumu", **Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 34, ss. 230-252.
- DPT, (1972), **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)**, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

- DPT, (1978), Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), DPT Yayınları, Ankara.
- DUBİEL, Helmut, (1998), **Yeni Muhafazakârlık Nedir?**, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- DOĞAN, Ali Ekber, (2002), **Birikimin Hamalları: Kriz, Neo-Liberalizm ve Kent**, Donkişot Yayınları, Ankara.
- DUMAN, Fatih, (2017), “Muhafazakâr İdeolojide Farklı Düşünce Gelenekleri Bağlamında Muhafazakârlığın Doğası”, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 10, Sayı: 1, ss. 15-34.
- DUMAN, Mehmet Zeki, (2008), “Türkiye’de Modernleşme ve Liberal-Muhafazakâr Siyaset (Turgut Özal’ın Politikaları Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma)”, Doktora Tezi, **Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İzmir.
- ELMA, Fikret, (1996), “Liberal Düşüncenin Gelişim Süreci ve Türkiye’ye Yansıması”, Yüksek Lisans Tezi, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul.
- EMİROĞLU, Atiye, Nezahat, KOÇYİĞİT ve Senem, KESİCİ, (2012), “Demokrat Parti Yönetiminde Ekonomik Politikalar”, **Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 2012, Sayı: 8, ss. 73-92.
- EMRE, Cahit, (2002), “Değişen Kamu Yönetimi Anlayışı ve Mülki İdare Amirliğinin Geleceği”, **İyi Yönetim Arayışında Türkiye’de Mülki İdarenin Geleceği**, EMRE, Cahit, (Ed.), TIAV Yayını, Ankara, ss. 301-308.
- ERDOĞAN, Ekrem ve M. Zeki, AK, (2003), “Neo-Liberal Ekonomik Dönüşüm ve Sendikalar”, **Kamu-İş**, Cilt: 7, Sayı: 2, ss. 2-14.
- ERDOĞAN, Mustafa, (1991), **Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset**, Liberte Yayınları, 4. Baskı, Ankara.
- ERDOĞAN, Mustafa, (1997), **Rejim Sorunu**, Siyasal Kitabevi, Ankara.

- ERDOĞAN, Mustafa, (1998), **Liberal Toplum Liberal Siyaset**, Siyasal Kitabevi, Yenilenmiş 2. Baskı, Ankara.
- ERDOĞAN, Mustafa, (2004), “Muhafazakârlık: Ana Temalar”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Yıl: 9, Sayı: 34, ss. 5-10.
- ERDOĞAN, Mustafa, (2005), “Liberalizm ve Türkiye’deki Serüveni”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Liberalizm**, Cilt: 7, BORA, Tanıl ve Murat, GÜLTEKİNGİL, (Ed.), İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, ss. 23-36.
- ERGİL, Doğu, (1986), “Muhafazakâr Düşüncenin Temelleri Muhafazakârlık ve Yeni Muhafazakârlık”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 41, Sayı: 1, ss. 269-292.
- EROĞLU, Nadir, (2010), “Atatürk Dönemi Para Politikaları (1923–1938)”, **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXVIII, Sayı:1, ss. 23-36.
- EROĞUL, Cem, (1992), “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Belge Yayınları, İstanbul, ss. 112-158.
- EROĞUL, Cem, (2003), **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi Yayınları, 4. Baskı, Ankara.
- EŞTÜRK, Özlem, (2006), “Türkiye’de Liberalizm: 1983-1989 Turgut Özal Dönemi Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Hatay.
- FEROZ, Ahmad, (2002), **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Sarmal Yayınları, İstanbul.
- FREİDMAN, Milton, (1988), **Kapitalizm ve Özgürlük**, ERBEK, Doğan, (Çev.), Altın Kitap Yayınları, İstanbul.
- GÖLE, Nilüfer, (2000), “80 Sonrası Politik Kültür”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, KALAYCIOĞLU, Ersin ve Ali Yaşar, SARIBAY, (Der.), Alfa Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, ss. 515-526.

- GÖNLÜBOL, Mehmet, (1996), **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- GÖZE, Ayferi, (1995), **Siyasi Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Yayınları, İstanbul.
- GÖZEN, Ramazan, (2000), **Amerikan Kısılcacında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası**, Liberte Yayınları, Ankara.
- GÖZLER, Kemal, (2001), “Anayasa Değişikliğinin Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlandırılması Bakımından Getirdikleri ve Götürdükleri (Anayasanın 13’üncü Maddenin Yeni Şekli Hakkında Bir İnceleme)”, **Ankara Barosu Dergisi**, Yıl: 59, Sayı: 4, ss. 53-67.
- HAYDAROĞLU, Ceyhun ve Satı, TATLISU, (2016a), “Turgut Özal Dönemi Yeni Sağ Devlet ve Ekonomik Liberalizm: Devlet ve Piyasa İlişkisinin Politik Ekonomisi”, **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 1, ss. 27-41.
- HAYDAROĞLU, Ceyhun ve Satı, TATLISU, (2016b), “Turgut Özal Dönemi Yeni Sağ Devlet ve Ekonomik Liberalizm: Devlet ve Piyasa İlişkisinin Politik Ekonomisi”, **Proceedings Of International Turgut Özal Symposium**, 3 March 2016, Prof. ATAKAN DUMAN, Şirin, (Ed.), Ankara, ss. 63-75.
- HELVACI, Ahmet, (2004), “Muhafazakâr Duruştan Demokratik Tavra Anakronik Bir Yolculuk”, **Muhafazakâr Düşünce Dergisi**, ss. 193-206.
- HERSLAG, Z.Y., (1995), “Atatürk’ün Devletçiliği”, **Türkiye’de Devletçilik**, COŞAR, Nevin, (Der.), Bağlam Yayıncılık, İstanbul, ss. 207-218.
- HEYWOOD, Andrew, (2006), **Siyaset**, ÖZİPEK, Bekir Berat, (Çev.), Liberte Yayınları, Ankara.
- HEYWOOD, Andrew, (2011), **Siyasi İdeolojiler**, BAYRAM, Ahmet Kemal, (Çev.), Adres Yayınları, Ankara.

- KAHRAMAN, Hasan Bülent, (1995), **Sağ Türkiye ve Partileri**, İmge Yayınları, Ankara.
- KANCA, Osman Cenk, (2012), “1950-1960 Arası Türkiye’de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 19, ss. 47-63.
- KARLUK, S. Rıdvan, (2009), **Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm**, Beta Yayınları, İstanbul.
- KARLUK, S. Rıdvan, (2015), “Turgut Özal ve Avrupa Birliği: Uzun Meşakkatli Bir Yol”, **Turgut Özal Değişim ve Dönüşüm**, DEMİRBAŞ, Erkan ve Erkan, ERTOSUN, (Ed), Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, Ankara, ss. 135-167.
- KARTEPE, Şükrü, (1999), **Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme**, İz Yayıncılık, İstanbul.
- KAZGAN, Gülten, (2008), **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929–2001): Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- KAZGAN, Gülten, (2012), **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929–2009): “Ekonomik Politik Açısından Bir İrdeleme**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- KERWIN, Robert W., (1995), “Türkiye’de Devletçilik 1933–50”, **Türkiye’de Devletçilik**, COŞAR, Nevin, (Der.), Bağlam Yayıncılık, İstanbul, ss. 97-114.
- KILIÇBAY, Ahmet, (1984), **Türk Ekonomisi, Modeller, Politikalar, Stratejiler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- KOCADAĞ, Sezen, (2010), “Ekonomik Krizlerle Mücadelede Maliye Politikasının Rolü: Türkiye’de 1980 Sonrası Döneme Yönelik Bir İnceleme”, Yüksek Lisans Tezi, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İzmir.
- KOÇ, Yıldırım, (2001), **Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri**, Türk-İş Eğitim Yayınları, Ankara.

- KONGAR, Emre, (2002), **21. Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KORALTÜRK, Murat ve Cem, ÇETİN, (2005), “Türkiye’de Liberal İktisadî Düşünce”,
Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Liberalizm, YILMAZ, Murat, (Ed.),
İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 316-355.
- KÖKER, Levent, (1992), **Demokrasi Üzerine Yazılar**, İmge Kitabevi, Ankara.
- KÖKER, Levent, (1996), “Anavatan Partisi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi: Yüzyıl Biterken**, Cilt: 15, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KÖNİ, Hakan ve İshak, TORUN, (2013), “Muhafazakârlık Olgusu ve Amerika-Türkiye Örneklerinde Dini Muhafazakârlık”, **Muhafazakâr Düşünce Dergisi**, Yıl: 10, Sayı: 38, ss. 181-209.
- KÖROĞLU, Ahmet, (2011), “1990’lı Yıllarda Türkiye’de Siyasal Liberalizm”, Yüksek Lisans Tezi, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul.
- KÖROĞLU, Ahmet, (2012), “Türkiye’de 1990’lı Yıllarda Ortaya Çıkan Siyasal Liberalizm Pratikleri”, **İnsan ve Toplum Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 3, ss. 121-122.
- KÖSE, Muhammed Ali, (2010), “Anavatan Partisinin Siyasal İdeolojisi”, Yüksek Lisans Tezi, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Kütahya.
- KURMUŞ, Orhan, (2010), “Türkiye’de Neo-Liberalizm”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt: XXXIV, Sayı: 268, ss. 9-41.
- KURT, Senem, (2006), “Hayek’in Özgürlük ve Adalet Teorisi”, **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 3, Zonguldak, ss. 199-213.
- KÜP, Dilek, (2012), “Yeni Sağ Politikalar Ekseninde Türk Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma Arayışları ve Bu Yeni Yapının Beklentilere Cevap Verebilme Düzeyi”, Yüksek Lisans Tezi, **Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Karaman.

- LAÇİNER, Sedat, (2003-2004), “Özalizm (Neo-Ottomanism): An Alternative In Turkish Foreign Policy”, **Journal Administrative Sciences**, Volume: 1, Number: 1–2, ss.161-202.
- MAKAL, Ahmet, (1999), **Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920–1946**, İmge Kitapevi, Ankara.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz, (1997), **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar**, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara.
- ÖNİŞ, Ziya, (2004), “Turgut Özal And His Economic Legacy; Turkish Neo-Liberalism in Critical Perspective”, **Middle Eastern Studies**, Vol: 40, Number: 4, pp. 113–134.
- ÖZALP, Ahmet, (2008), “Diyalektik Düzlemde Refah Devleti İle Yeni Sağ İlişkisi”, **Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 23, ss. 106-119.
- ÖZBUDUN, Ergun, (2004), **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, 8. Baskı, Ankara.
- ÖZÇELİK, Özer ve Güner, TUNCER, (2007), “Atatürk Dönemi Ekonomi, Politikaları”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1, ss. 253-266.
- ÖZDEMİR, Ünal, Güzin, KANTÜRK YİĞİT ve Muhammed, ORAL, (2016), “Cumhuriyetten Günümüze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretinin Gelişimi”, **Doğu Coğrafya Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 35, Ocak, ss. 149-174.
- ÖZDEN CANKARA, Pınar ve Yunus Emre, AYSEL, (2015), “Türkiye’de Siyasal Liberalizmin Nirengi Noktası: Turgut Özal Ve Recep Tayyip Erdoğan’ın Hükümet Etme Yaklaşımlarının Karşılaştırmalı Analizi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 41, ss. 526-536.

- ÖZEN, Hayriye, (2011), “Turgut Özal”, **Türkiye’de Siyasi Liderlik: Dönemler, Özellikler ve Karşılaştırmalar Menderes, Demirel Özal ve Erdoğan Örnekleri**, TOROS, Emre, (Ed.), Atılım Üniversitesi Yayınları, Ankara, ss. 121-177.
- ÖZİPEK, Bekir Berat, (2004), “Muhafazakâr Siyasetin Temelleri”, **Muhafazakâr Düşünce Dergisi**, Yıl: 9, Sayı: 34, ss. 5-9.
- ÖZİPEK, Bekir Berat, (2006), “Muhafazakârlık, Devrim ve Türkiye”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Muhafazakârlık**, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ÖZİPEK, Bekir Berat, (2010), “Avrupa’da ve Türkiye’de Muhafazakârlık”, **Muhafazakâr Düşünce Dergisi**, Yıl: 7, Sayı: 25-26, ss. 105-120.
- ÖZKAZANÇ, Alev, (1996), “Türkiye’de Yeni Sağ”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi: Yüzyıl Biterken**, Cilt: 15, İletişim Yayınları, İstanbul.
- RACİO, Ralph, (2002), “Yirminci Yüzyılda Klasik Liberalizm”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Sayı: 28, Güz, ss. 135-147.
- SABİR, Hasan, (2003), “Atatürk’ün İktisat Zihniyeti”, **Dış Ticaret Dergisi**, Yıl: 8, Sayı: 28, ss. 77-92.
- SARTORİ, Giovanni, (1996), **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, KARAMUSTAFAOĞLU, Tunçer ve Mehmet, TURAN, (Çev.), Yetkin Yayınevi, Ankara.
- SEVGİ, Cezmi, (1994), **Sanayileşme Sürecinde Türkiye ve Sanayi Kuruluşlarını Alansal Dağılımı**, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.
- SEYİDOĞLU, Halil, (1982), **Türkiye’de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası**, Turhan Kitabevi, Ankara.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, (1996), “Türkiye’de Liberal Düşüncenin Doğuşu ve Gelişimi”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, ss. 103-111.

- SEZGİN, Şennur, (2015), “Politika Transferi ve Türkiye’de Özelleştirme”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 27, Kütahya.
- SOYAK, Münevver, (2010), “Özelleştirme Olgusu ve Türkiye’nin Özelleştirme Deneyimi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Memleket Siyaset Yönetim**, Cilt: 5, Sayı: 14, ss. 187-209.
- SOYSAL, Mümtaz, (1993), **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- ŞAYLAN, Gencay, (1995), **Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, İmge Kitabevi, Ankara.
- ŞENER, Bülent ve Çağrı D., ÇOLAK, (2015), “Türkiye’de Yeni Sağ’ın Kamu Yönetimi Anlayışı: Turgut Özal ve ANAP”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 18, Aralık, ss. 393-417.
- TAKIM, Abdullah, (2011), “Türkiye’de 1960–1980 Yılları Arasında Uygulanan Kalkınma Planlarında Maliye Politikaları”, **Maliye Dergisi**, Sayı: 160, ss. 154-176.
- TALAS, Cahit, (1999), **Ekonomik Sistemler**, İmge Kitabevi, 5. Baskı, Ankara.
- TALAT ARSLAN, Nagehan, (2010), “Klasik - Neo Klasik Dönüşüm Süreci: Yeni Kamu Yönetimi”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 2, ss. 21-38.
- TANÖR, Bülent, (1994), **İki Anayasa 1961-1982**, Beta Yayınları, İstanbul.
- TANÖR, Bülent, (1995), “Siyasal Tarih (1980-1995)”, **Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye Tarihi 1980-1995**, 3. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, ss. 23-157.
- TANÖR, Bülent, (2005), “Siyasal Tarih (1980-1995)”, **Türkiye Tarihi-5 Bugünkü Türkiye 1980-2003**, AKŞİN, Sina, (Ed.), 6. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, ss. 27-161.

- TARHAN, Ahmet Bora, (2012), “Türkiye’de Post Modernizm ve Siyasal Değişim”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2, ss. 11-20.
- TAYYAR, Ayşegül ve Birol, ÇETİN, (2013), “Liberal İktisadi Düşüncede Devlet”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 1, ss. 107-120.
- TOKUCU, Erkan ve Alpaslan, YÜCE, (2013), “Türkiye’nin İhracat Performansının 1980 Sonrası Dönemde Gelişimi ve İhracatın Artırılmasında Uluslararası Pazarlama İnovasyonunun Rolü”, **Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi**, Haziran, Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 47-75.
- TOPAL, Aylin, (2002), “Küreselleşme Sürecindeki Türkiye’yi Anlamaya Yarayan Bir Anahtar: Yeni Sağ”, **Praksis Dergisi**, Sayı: 7, ss. 63-84.
- TOPRAK, Zafer, (1995), **Türkiye’ de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, (Yay. Haz.: Ekrem Çakıroğlu), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Türkiye Araştırmaları Dizisi, No: 14, İstanbul.
- TORTOP, Nuri, (2010), **Yönetim Bilimi**, Nobel Yayın Dağıtım, 8. Basım, Ankara.
- TURHAN, Salih, (1987), “**Stagflasyon ve Maliye Politikası**”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: 43, ss. 433-455.
- TÜRE, Fatih, (2005), “Muhafazakârlık, Yeni Sağ ve Akp”, **Bilim Eğitim ve Toplum Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 12, ss. 40-56.
- TÜRK, H. Bahadır, (2003), “İdeoloji”, TÜRKÖNE, Mümtaz’er, (Ed.), **Siyaset**, Lotus Yayınevi, 1. Baskı, Ankara, ss. 105-145.
- TÜRKÖNE, Mümtaz’er, (2007), **Siyaset**, Lotus Yayınevi, 7. Baskı, Ankara.
- TÜRKÖZ, Elif Nagihan, (2016), “Özal’lı ANAP Döneminde Muhafazakâr Düşüncenin Gelişimi”, **Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1, ss. 103-116.

- UÇAR, Fuat ve Osman, AKANDERE, (2017), “Turgut Özal’ın Kürt Sorununa Yaklaşımı”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 61, ss. 365-392.
- UÇKAÇ, Aynur (2010), “Türkiye’de Neo-Liberal Ekonomi Politikaları ve Sosyo-Ekonomik Yansımaları”, **Mülkiye Dergisi**, Sayı: 158, ss. 422-430.
- ULUÇ, A. Vahap, (2014), “Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal’ın Siyasî Düşüncesi”, **Yönetim Bilimleri Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 23, ss. 107-140.
- UYAR, H. Sami, (2008), “Özal Döneminde Sosyal Politika (1983–1989)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Kocaeli.
- UZGEL, İlhan, (2004), **Ulusal Çıkar ve Dış Politika**, İmge Kitabevi, 1. Baskı, Ankara.
- ÜNAL, Umut, (2015), “Özal Dönemi Ekonomisine Genel Bir Bakış”, **Turgut Özal Değişim ve Dönüşüm**, DEMİRBAŞ, Erkan ve Erkan, ERTOSUN, (Ed.), Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, Ankara, ss. 241-256.
- VURAL, İ. Yaşar, (2008), “Atatürk Dönemi Maliye Politikaları: Liberal İktisattan Karma Ekonomiye”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 20, ss. 95–96.
- VURAL, Mehmet, (2003), **Siyaset Felsefesi Açısından Muhafazakârlık**, Elis Yayınları, Ankara.
- VURGUN, Levent, (2015), “Dönüştürücü Liderlik Konsepti ve Turgut Özal’ın İç ve Dış Politika, Ekonomi, Silahlı Kuvvetler, Yürütme Ve Yargı Alanlarındaki Dönüştürücü Liderlik Uygulamaları”, **Turgut Özal Değişim ve Dönüşüm**, DEMİRBAŞ, Erkan ve Erkan, ERTOSUN, (Ed.), Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, Ankara, ss. 57-88.
- YAYLA, Atilla, (2000), **Liberal Bakışlar = Totalitarizm, Adalet, Sosyalizm, Bilgi Çağı, İnsan Hakları, Liberalizm, Demokrasi**, Liberte Yayınları, 2. Baskı, Ankara.

YAYLA, Atilla, (2002), **Liberalizm**, Liberte Yayınları, Ankara.

YAYLA, Atilla, (2004), **Siyasî Düşünce Sözlüğü**, Adres Yayınları, 2. Baskı, Ankara.

YAYLA, Atilla, (2005), “Özal, Özal Reformları ve Liberalizm”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, BORA, Tanıl ve Murat, GÜLTEKİNGİL, (Ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 584-588.

YELDAN, Erinç, (2001), **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**, İletişim Yayınları, 15. Baskı, İstanbul.

YEŞİLAY, Rüstem Barış, (2005), “Devletçiliğin Türkiye Ekonomisindeki İzdüşümleri”, **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 1, ss. 117-132.

YILMAZ, Ahmet, (2005), “Neo-Liberal Dönüşüm Sürecinde Türkiye’de Devlet Toplum İlişkileri, Toplumsal Sınıf Merkezli Bir Yaklaşım”, **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: XX, Sayı: 1, ss.107-140.

YILMAZ, Aytekin, (2001), **Çağdaş Siyasal Akımlar: Modern Demokraside Yeni Arayışlar**, Vadi Yayınları, Ankara.

YILMAZ CEYLAN, Ayşe, (2007), “Edmund Burke’ün “Muhafazakâr” Düşüncesinde “İyi Devrim” “Kötü Devrim” Ayrımı”. **Muhafazakâr Düşünce Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 11, ss. 23-44.

ZÜRCHER, Erik Jan, (2005), **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, SANER, Yasemin, (Çev), İletişim Yayınları, İstanbul.

ZÜRCHER, Erik Jan, (2012), **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, SANER, Yasemin, (Çev), İletişim Yayınları, 27. Baskı, İstanbul.

Elektronik Kaynaklar:

AÇIKGÖZ, Ömer ve Bülent, ÖZKAN, (2009), “1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, **Mevzuat Dergisi**, Yıl: 12, Sayı: 136, <https://www.mevzuatdergisi.com/2009/04a/01.htm>, (09.01.2018).

Anavatan Partisi Programı, (t.y.), Anavatan Partisi 6 Kasım 1983 Seçim Beyannamesi, <https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/gazeteler/web/kutuphanede%20bulunan%20dijital%20kaynaklar/kitaplar/siyasi%20parti%20yayinlari/198604150%20anavatan%20partisi%20programi%20%20anavatan%20partisi%206%20kasim%201983%20secim%20beyannamesi%20hukumet%20programi/198604150.pdf>, (21.02.2018).

“Beş Yıllık Kalkınma Planları”,

<http://www3.kalkinma.gov.tr/portaldesign/portalcontrols/webcontentgosterim.aspx?enc=51c9d1b02086eafb8fb4d720eb6a172>, (18.01.2018).

DEMİRAY, Muhittin, “Özal Dönemi Dış Politikasının Temel Anlayışları”,

<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=354899>, (26.02.2018).

DOĞAN, Cevdet, (2008), “Klasik Liberalizmden Neo-Liberalizme Devletin Rolü Sorunsalı”, **Sosyoloji Notları Dergisi**, Sayı: 6, Ankara, ss. 56-66, http://www.academia.edu/24591793/Sosyoloji_Notlar%C4%B1_Dergisi_6._Say%C4%B1, (29.11.2017).

DPT, (1963), “Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)”,

<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/9/plan1.pdf>, (17.01.2018).

Dünya Bülteni, **“Türkiye Ekonomisinin Kırılma Noktası: 24 Ocak İstikrar Kararları”,** <http://www.dunyabulteni.net/haber/244303/turkiye-ekonomisinin-kirilma-noktasi-24-ocak-istikrar-kararlari>, (08.02.2018).

EKZEN, Nazif, (2009), **Türkiye Kısa İktisat Tarihi: 7 Eylül 1946’dan 15 Mayıs 2008’e**, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, <https://tr.scribd.com/document/361576033/turkiye-kisa-iktisat-tarihi-nazif-ekzen>, (20.01.2018).

<http://piyasarehberi.org/sozluk/fizyokrasi>, (12.04.2018).

<http://www.tha.com.tr/turgutozal/sayfa80.htm>, (18.02.2018).

<http://www.ab.gov.tr/111.html>, (01.03.2018).

KARABULUT, Kerem, (2010), “Özal Dönemi Türkiye’nin Ekonomi-Politiği”, **Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi**, İnönü Üniversitesi, Malatya, ss. 978-1008, <https://tr.scribd.com/doc/71947614/ozal-donemi-turkiye-nin-ekonomi-politi%C4%9fi>, (08.02.2018).

KARATAŞ, Muhammed, (1998), “**Türkiye Cumhuriyeti Temellerinin Atılmasında İzmir İktisat Kongresinin Yeri ve Önemi**”, <http://www.ekodialog.com/Makaleler/turkiye-cumhuriyeti-ekonomisi-iktisat-kongresi.html>, (05.01.2018).

KAV, Emrah, “**Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikası**”, http://www.academia.edu/8031819/turgut_%c3%96zal_d%c3%b6nemi_t%c3%bcrk_d%c4%b1%c5%9f_politikas%c4%b1, (28.02.2018).

MOSELEY, Alexander, “**John Locke: Political Philosophy**”, <http://www.iep.utm.edu/locke-po/>, (06.12.2017).

ÖZTÜRK, Salih ve Deniz, ÖZYAKIŞIR, (2005), “Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirmesi”, **Mevzuat Dergisi**, Yıl: 8, Sayı: 94, <https://www.mevzuatdergisi.com/2005/10a/01.htm>, (09.02.2018).

Politik Akademi, “**6 Kasım 1983 Tarihli Genel Seçim ve Anavatan Partisi**”, <http://politikakademi.org/2011/02/6-kasim-1983-tarihli-genel-secim-ve-anavatan-partisi/>, (19.02.2018).

TBMM, “**Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**”, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa82.htm>, (07.02.2018).

TBMM, (t.y.), “**Anavatan Partisi Programı**”, http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tbmm_internet.arama?q=anavatan%20partisi, (20.02.2018).

TBMM, (1991), “**VII. Demirel Hükümet Programı**”, 15 Kasım 1991, Ankara, ss. 4–5, <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP49.htm>, (21.02.2018).

T.B.M.M, (2012), “**Meclis Araştırma Komisyonu Raporu**”, Cilt: 2, Sayı: 376, Kasım, http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss376_cilt2.pdf, (02.02.2018).

“Türkiye İktisat Kongresini Açış Söylevi İzmir”,

http://kisi.deu.edu.tr//selim.sanlisoy/IZMIR_IKTISAT_KONGRESI_ATATURK.pdf, (07.01.2018).

YAYLA, Atilla, **“Liberalizm”**, *<http://www.libertedownload.com/Ornek/Liberalizm.pdf>*, (06.12.2017).

YILMAZ, Oğuz, **“Yeni Sağ ve Devletin Değişimi”**,

<http://oguzyilmaz90.files.wordpress.com/2012/01/yeni-sac49f-ve-devletin-dec49fic59fimi.pdf>, (12.02.2018).

YURDUSEV, A. Nuri, (1998), “Bunalımlı Yıllar (1971-1980)”, **Dünya’nın ve Türkiye’nin Yakın Tarihi**, GÜNEŞ, İhsan, (Ed.), Eskişehir, ss.125-137, *<http://www.academia.edu>*, (19.01.2018).

DİZİN

-1-

12 Eylül Darbesi..... v
 1960 Darbesi vii, 54
 1961 Anayasası vii, 52, 53, 54, 55
 1982 Anayasası viii, 64, 65, 66, 67

-2-

24 Ocak ..v, viii, 2, 3, 55, 57, 60, 62, 63,
 64, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 88,
 93, 98, 107, 112, 127

-A-

AET .viii, ix, 58, 59, 77, 83, 98, 99, 100,
 101, 109
 ANAP..... ix, 1, 3, 34, 62, 78, 79, 80, 81,
 82, 83, 84, 86, 87, 88, 96, 98, 99, 102,
 108, 109, 111, 123, 124

-D-

Dış Politika .viii, 89, 112, 113, 115, 117,
 118, 125, 127, 128

-L-

Liberalizm vii, viii, 5, 6, 7, 8, 13, 16, 20,
 28, 35, 37, 88, 95, 111, 113, 114, 116,
 117, 118, 119, 120, 122, 125, 126,
 129
 Liberal-muhafazakâr 67

-M-

MGK ix, 65, 66, 68, 81, 88

Muhafazakârlık....vii, 22, 23, 24, 25, 26,
 28, 29, 87, 112, 113, 116, 117, 120,
 122, 124, 125

-N-

Neoliberalizmv, vii, 12, 18, 112
 Neo-Muhafazakârlık.....vii, 29

-Ö-

Özal ... 1, 2, 3, 60, 67, 68, 71, 72, 74, 75,
 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85,
 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95,
 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103,
 104, 105, 107, 108, 109, 110, 111,
 112, 113, 115, 118, 119, 121, 124,
 125, 126, 127
 Özalizmv, 68, 86

-R-

Reagan....v, vi, 1, 18, 32, 33, 34, 35, 62,
 67, 74, 93, 107

-T-

Thatcher..v, vi, 1, 18, 32, 33, 34, 35, 62,
 67, 74, 75, 93, 107
 Turgut Özal .ii, iii, v, viii, 1, 2, 3, 34, 60,
 62, 64, 74, 78, 88, 95, 101, 104, 107,
 111, 113, 114, 115, 116, 117, 118,
 119, 121, 123, 124, 125, 127, 128

-Y-

Yeni Sağ ...ii, iii, v, vii, viii, 31, 74, 111,
 112, 115, 118, 120, 121, 122, 123,
 124, 129